

Academic Knowledge

5.

volume

december

2.

issue

2022

ISSN: 2667-6362

Social Science Studies

Academic Knowledge

2022 – Volume:5, Number:2

Kapsam	Scope
Sosyal Bilimler	Social Sciences
Periyot	Period
Yılda İki Sayı (Bahar & Güz)	Biannual (Spring & Autumn)
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe & İngilizce & Arapça	Turkish & English & Arabic
e-Yayın Tarihi	Online Publication Date
31 Aralık 2022	31 December 2022

Yayın Türü

Academic Knowledge Dergisi, e-yayın olarak yayımlanan uluslararası, bilimsel, hakemli bir dergidir. Sosyal ve Beşeri Bilimler alanıyla ilgili çalışmalara yer verilir. Özgün ve ilmi makaleler dışında makale ve tebliğ çevirileri, edisyon kritik (tahkik) çalışmaları, tez, kitap ve sempozyum değerlendirmeleri, eleştiri yazıları, mülakatlar, anılar, bilim dünyasından haberler vs. yayımlanabilir.

Yayın Süreci

Gönderilen makaleler; intihal tespit programı tarafından taranarak, intihal içermediği ve daha önce yayımlanmamış olduğu tespit edildikten sonra konuyla ilgili çalışmaları olan en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur.

Hukuki Beyan

Academic Knowledge dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Academic Knowledge dergisinde yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Academic Knowledge Dergisi'nin yayın kuruluna ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve ayrıca elektronik ortama aktarılamaz.

Tarandığı Dizinler

Index Copernicus, Asos İndeks, Root Indexing, İSAM, Google Scholar, Türk Eğitim İndeksi, İdeal Online, EuroPub, ISSN, CiteFactor

e-Yayın Tarihi

31 Aralık 2022

Publication Type

Academic Knowledge Journal is an international, scientific and a refereed e-journal. In this respect, only works related to the field of Social Sciences are included. In addition to original and scientific articles, it accepts translations of articles and papers, edition critics, thesis, book and symposium reviews, reviews, interviews, memoirs, news, etc.

Publication Process

Submitted articles are scanned by the plagiarism detection program in order to check that they have not been previously published and to find out they do not contain any plagiarism. Then, they are evaluated by double-blind review fulfilled by at least two referees who have already studied on the subject.

Legal Statement

Scientific and legal responsibility for the content of an article published in Academic Knowledge Journal belongs to the authors. All rights of the published materials belong to the editorial board of Academic Knowledge Journal. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

Index

Index Copernicus, Asos Index, Root Indexing, İSAM, Google Scholar, Index of Turkish Education, İdeal Online, EuroPub, ISSN, CiteFactor

Online Publication Date

31 December 2022

Sahipleri | Owners

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye

Baş Editör | Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Oktan / Yalova University / Türkiye

Editörler | Editors

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR, Fırat University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Murat YAŞ, Marmara University / Türkiye

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ, Karabuk University / Türkiye

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Dr. Abderrahman ETHMANE / Mauritania

Yardımcı Editörler | Associate Editors

Dr. Ferhat Durmaz
Yusuf Fuat Ünal, Inonu University / Türkiye
Lecturer Dr. Selman Keleş, Kastamonu University / Türkiye

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Saim Kayadibi, International Islamic University Malaysia / Malaysia
Assoc. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Taner Namlı, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye

İletişim | Contact

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye (veysel.ozdemir@inonu.edu.tr)
Assoc. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye (nuhyavuzalp@gmail.com)

Web

<http://academicknowledge.net>

Submit Article

<https://dergipark.org.tr/ak>

E-mail

academic.knowledge@yandex.com

Bilim ve Danışma Kurulu | Science and Advisory Board

- Prof. Dr. Amin Moh'd Qudah, University of Jordan, Jordan
Prof. Dr. Cihad Demirli, Istanbul Commerce University, Türkiye
Prof. Dr. Fikret Karaman, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Jamal Ahmed Bashier Badi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Mehmet Kubat, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Muhammad Abul Lais al-Khairabadi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Mustafa Arslan, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Taner Şengün, Fırat University, Türkiye
Prof. Dr. Tarık Özcan, Fırat University, Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdühasanli, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Prof. Dr. Veli Atmaca, Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Aydın, Kastamonu University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulmohdi Thamer Hatamleh, Bingol University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Beyhan Kanter, Mardin University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Davut Kaplan Ondokuz Mayıs University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fatih Kanter, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Galina Miskiniene, Vilnius University, Lithuanian
Assoc. Prof. Dr. Harun Şahin, Gaziantep University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Saim Kayadibi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Ünal Taşkın, Adiyaman University, Türkiye
Prof. Dr. Veysel Özdemir, Inonu University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yaşar Baş, Bingol University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zhanat Idrisheva, D. Serikbayev East Kazakhstan State Tech. University, Kazakhstan
Asst. Prof. Dr. Abdul Majid al-Ghouri, International Islamic University College, Malaysia
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk Güler, Inonu University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ferdi Güzel, Bayburt University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Gülda Çetindağ Süme, Fırat University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Muhammed Hüküm, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Murat Çelikdemir, Gaziantep University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nuh Yavuzalp, Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Öner Tolun, Ardahan University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Taner Namlı, Inonu University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Sadeq Kandeel, Islamic University of Gaza, Palestine

Sayı Hakemleri | Referee Board

Academic Knowledge dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Journal of Academic Knowledge uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers.

Prof.Dr. Beyhan KANTER, Mardin Artuklu University, Türkiye

Prof.Dr. Hüseyin YAŞAR, Siirt University, Türkiye

Prof.Dr. Mustafa KARABULUT, Adıyaman University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet EVİS, Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Muhammed HÜKÜM, Sakarya University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Sezgin DEMİR, Fırat University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Yaşar CANATAN, Artvin Çoruh University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Barış CELEP, Giresun University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Burcu ÜNAL, Yıldız Teknik University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Eda NAZLIMOĞLU, Düzce University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Eda Nur KARAKUŞ AKTAN, Gazi University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Sinan ERDİM, Kastamonu University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Tutu AYDINOĞLU, İstanbul University, Türkiye

Dr. Ayşegül EROĞLU, The Ministry of National Education, Türkiye

Dr. Işıl Günseli KAÇAR, Orta Doğu Teknik University, Türkiye

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

Academic Knowledge içeriğine anında açık erişim sağlanmaktadır.

Academic Knowledge provides free immediate access to its content.

İçindekiler | Contents

Makaleler / Articles

- 1. Teoman KÜMBET & Abdulvahap ÖZSOY 227**
Ekonominin Temel Kavramlarına Hz. Peygamber'in (sas) Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Emek Kavramı Örneği
A View to The Fundamental Concepts of Economy from The Perspective of The Prophet's (pbuh) Sunnah: Example of The Concept of Work
- 2. Yunus BOR 243**
İran'da Kurulan Muhtar Azerbaycan Devleti ve Türkiye ile İran'ın Bu Devlete Yaklaşımı (1945-1946)
Azerbaijan Autonomous State Established in Iran and the Approach of Iran and Turkey
- 3. Elif KEMALOĞLU-ER 262**
The Phenomenon of Consumption and Integration of Consumption as a Subject Matter into English Language Classes
Tüketim Olgusu ve Tüketimin bir Konu Olarak İngilizce Dili Sınıflarına Dahil Edilmesi
- 4. Haluk YÜCEL.....271**
Türkülerde Gurbet Teması
The Theme of Absence from Home in Folk Songs
- 5. Burak ÇAVUŞ.....282**
Ulusal ve Uluslararası Gıda Standardizasyonu
National and International Food Standardization
- 6. Mustafa ÖZTÜRK, Saliye EK, Özen KOCATÜFENK YILDIZ, Hasan KUŞÇU, Derya YÖRÜK, & Hakan YILDIZ.....292**
Eğitim-Öğretim Dönemindeki Çocuklara Büyük Taarruzun Resimlerle Aktarılması: Bir Hikaye Kitabı İncelenmesi
Representing The Great Attack to Children in The Education Period with Pictures: A Storybook Analysis
- 7. Murat TURNA.....313**
Hakkı Baha Bey'in "Musâhabât-ı Edebîyye" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)
Hakkı Baha Bey's "Musâhabât-ı Edebîyye" (Review-Text)
- 8. Tarık ÖZCAN.....335**
Servet-i Fünûn Dönemi Edebiyatında Şiir
Poetry in the Literature of the Servet-i Fünun Period

Kitap Tanıtımları / Book Reviews

- 9. Mevlüt ALTINTOP & Gökhan BAK.....346**
"Algı Yönetimi ve Manipülasyon: Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi" (Mücahit Gültekin, İstanbul, Pınar Yayınları)

Editörden

Değerli Araştırmacılar,

Dergimizin beşinci yılını doldurmasının haklı sevincini yaşamaktayız. Titizlik ve özveriye hazırlanan 5.cilt, 2.sayısını yayımlamaktan mutluluk duyuyoruz. Academic Knowledge dergisi, yayın hayatına başladığı ilk günkü gayret, titizlik ve hassasiyetle bilimsel araştırmaları uluslararası bilim dünyasına ulaştırma niyetiyle yazarlarımızın nitelikli çalışmalarını her yeni sayısında genişleyen uluslararası index veri tabanlarında ilim alemine kazandırarak yoluna devam etmektedir. Bu sayımızda titizlikle yürütülen hakemleme sürecinden geçmiş Edebiyat, İktisat, İlahiyat, Uluslararası İlişkiler gibi anabilim dallarında sekiz makale ve bir kitap incelemesini okuyucularımızın takdirine arz edilmiştir.

Dergimiz tarafından hassasiyetle yürütülen süreçlerde makalelere fikirsel ve bilimsel katkı sağlayarak olgunlaşmasına katkı sağlayan hakemlerimiz başta olmak üzere makalelerini özveriyle hazırlayan yazarlarımıza ve dergimizin yayın sürecinde emeği geçen tüm ekibimize teşekkür ediyoruz.

Baş Editör

Doç.Dr. Yusuf OKTAN

Editorial

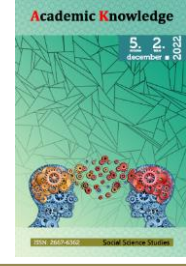
Dear Researchers,

We are justifiably happy that our journal has completed its fifth year. We are pleased to publish the 5rd volume and 2nd issue that we prepared with the devotion of our devotion. Academic Knowledge journal continues its way by bringing the quality works of our writers into knowledge in the new index databases that are expanding in each new issue with the intention of delivering scientific researches to the international scientific world with the effort, diligence and sensitivity on the first day of its publication. In this issue, eight articles and one book presentation in divisions such as Literature, Economics, Theology, International Relations, which have undergone rigorous refereeing process, are presented to our readers' discretion.

We would like to thank our writers, who have prepared their articles with great dedication, especially our referees, who contributed to the maturation of the journal by contributing intellectually and scientifically to the articles, and to all of our team who contributed to the publication process.

Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Yusuf OKTAN

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 29.09.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 11.11.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pup Date Season : Güz/ Autumn

Ekonominin Temel Kavramlarına Hz. Peygamber'in (sas) Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Emek Kavramı Örneği¹

Teoman KÜMBET* & Abdulvahap ÖZSOY**

Anahtar Kelimeler:

Sünnet,
Hadis,
Ekonomi,
Emek,
İşçi,
İşveren.

ÖZ

İnsanların çalışmadan hayatlarını idame ettirdiği bir dünyayı hayal etmek mümkün değildir. Dünyayı romantik bir bakış açısıyla değerlendiren insanlar bile en azından manevi ihtiyaçların karşılanması için çalışmanın gerekliliğini dile getirerek bunun dışında bir dünya tasavvurunun mümkün olmadığı kanaatinde dirler. Dolayısıyla çalışmak bütün insanların zorunlu olarak yapması gereken evrensel bir davranış olarak görülebilir. Ancak iktisat biliminin ilgi alanına giren insanların çabalarından ziyade, üretim faaliyetlerinin ve bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan ürünün kaynağını meydana getiren emektir. Bu çalışma emek nedir? Üretim fonksiyonundaki konumu neresidir? Nüfusun emeğe etkisi nedir? Ücret nedir? Ücretler nasıl belirlenmelidir? vb soruların cevaplarını bulmaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, emek kavramının, özellikle Hz. Peygamber'in (sas) sünnetinden hareketle İslâm iktisadında nasıl değerlendirildiği; ortaya koymaya çalışmaktır.

A View to The Fundamental Concepts of Economy from The Perspective of The Prophet's (pbuh) Sunnah: Example of The Concept of Work

Keywords:

Sunnah,
Hadith,
Economy,
Labor,
Worker,
Employer.

ABSTRACT

It is not possible to imagine a world where people make a living without working. Even people who evaluate the world from a romantic point of view, at least express the necessity of working in order to meet their spiritual needs, and think that it is not possible to envision a world other than this. Therefore, working can be seen as a universal behavior that all people must do. However, it is the labor that creates the source of the production activities and the product that comes out as a result of these activities, rather than the efforts of the people who are in the field of economics. What is economics science? What is its position in the production function? What is the effect of population on labor? What's the fare? How should fees be determined? Trying to find answers to questions etc. The aim of this study is to examine the concept of labor, especially Hz. How it is evaluated in Islamic economics based on the Sunnah of the Prophet (pbuh); trying to show.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Abdulvahap Özsoy danışmanlığında 2022 yılında tamamladığımız "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Modern İktisat Açısından Sermaye ve Emek" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Teoman KÜMBET, Öğretmen, MEB, tkerzurum@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0158-3749

** Doç.Dr. Abdulvahap Özsoy, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, avozsoy@atauni.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7408-5519

GİRİŞ

Emek; “Bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü, mesai, zahmet” (<https://sozluk.gov.tr/> 2021) anlamında kullanılan bir kavramdır. İktisat bilimi açısından bakıldığında kimi düşünürlerce aktif faktör olarak tanımlanan emek; üretim faaliyetlerinde fikren ve bedenen kullanılan insan gücüdür (Oğuz 1992, 16). Çalışma ise dar anlamda, insanın yaşamını idame ettirebilmesi için geçimini sağlayabileceği bir işle uğraşması olarak tanımlanabilirken, geniş anlamda, insanın başta kendisi olmak üzere tüm insanlığın menfaatine yönelik olarak gösterdiği her türlü çaba ve emek olarak değerlendirilebilir (Enver Uysal 2018, 3).

Eşyanın faydalı hale getirilmesi ve onun değerlendirilmesi insan emeğiyle mümkün olmaktadır. İnsan emek vasıtasıyla ürettiği şeyler üzerinde hak iddia edebilir. Dolayısıyla emek, mal ve servet sahibi olma hakkının temelini oluşturmaktadır. Bu konuda Adam Smith “dünyada oluşan servet emeğin ürünüdür” sözüyle insanoğlunun ürettiği her şeyin temelinde emeğin olduğunu dile getirmiştir (Arif Ersoy 2010, 49).

İslâm iktisadında tasavvur edilen insan, hayatın her sahasında dolayısıyla iktisadi sahada da sadece kendisinin değil, çevresinin hatta bütün insanlığın faydasını gözeterek “Müslüman insan” modelidir (Sabahattin Zaim 2010, 19-20). İslâm iktisadı diğer bütün alanlarda olduğu gibi iktisat alanında da Allah’ın emirleri doğrultusunda ahlâkî değerleri önceler ve pozitif bilimleri de dışlamaz (Sabahattin Zaim 2010, 23). İslâm’a göre kâinattaki bütün varlıkları yaratan, onları rızıklandıran yegâne otorite Allah; insan ise O’nun yeryüzündeki halifesidir. Allah halifelik görevini nasıl yerine getireceğini de gönderdiği peygamberler ve son olarak da Hz. Muhammed (sas) vasıtasıyla insanlara bildirmiştir. Dolayısıyla İslâm iktisadının birinci ve en önemli prensibi insanın iktisadi davranışlarının her yönüyle Allah ve Rasulünün koyduğu ilkelere uymasındır (Khan 2017, 20-21).

1. KUR’AN’DA EMEK

Evrendeki mükemmel nizamın insanın çalışmasına uygun bir yaratılışa olduğunu (Nebe: 78/9-11; Kasas: 28/73) çeşitli âyetlerle belirten Allah, Kur’an-ı Kerim’de insanın maddi ve manevi anlamda ancak emeğinin karşılığını alacağını ifade ederek, çalışmayı kutsal bir iş olarak değerlendirmiştir (Necm: 53/39-41). Kur’an-ı Kerim’de insanın dünya ve ahiret dengesini sağlaması gerektiği belirtilerek ne ahiret için dünyadan, ne de dünya için ahiretten vazgeçilmemesi gerektiği belirtilmiş; hem dünya hem de ahiret için çalışmak emredilmiştir (Kasas: 28/77). Hatta insanın çalışmayı devamlı hale getirip bir işi bitirdikten sonra hemen diğer bir işle meşgul olması emir ve tavsiye edilmiştir (İnşirah: 94/7).

Kur’an’a göre her şeyin yegâne yaratıcısı (En’âm: 6/101-102; Ra’d: 13/16; Nûr: 24/45; Furkân: 25/2) ve mülkün sahibi Allah’tır. (Bakara: 2/116-117, 284; Âl-i İmrân: 3/109; Nisâ: 4/126, 131-132; Yûnus: 10/55-56, 68; Nahl: 16/52-53; Tâhâ: 20/6; Hac: 22/64-65; Lokmân: 31/25-26; Tegâbün: 64/1-3) Allah, insanı yeryüzünde halife olarak yaratmıştır. (Bakara: 2/30; Enâm: 6/165) Kur’an’a baktığımızda insanın asıl yaratılış gayesi de yalnızca Allah’a ibadettir. (Zariyat: 51/ 56) İnsan, yapıp ettiği, hür iradesiyle karar verdiği bütün davranışlarda olduğu gibi üretim, tüketim, bölüşüm konusunda da çok çeşitli iktisadi kararlar almaktadır. Kur’an’a göre Allah’ın halifesi olarak yaratılan insan bu görevin bilinciyle hareket etmek durumundadır. Halife kelimesi İslâmî literatürde genelde dünyada Allah adına tasarrufta bulunan varlık olarak anlaşılmıştır. Halife olan insan kendisine emanet edilen tüm varlıklarda olduğu gibi iktisadi faaliyetlerinde de yalnızca halifesi olduğu Allah’ın rızasına uygun davranmalıdır. Çünkü bütün nimetler insana emanet olarak verilmiştir ve insan mülkün asıl sahibine karşı sorumludur. Bu itibarla insandan en önce beklenen Allah’a inanıp, sâlih amel işleyip ve sonunda hesap vereceği bilinciyle hareket ederek Allah’ın rızasını kazanabilmek için iktisadi faaliyetlerinde de yalnızca Allah’a kulluk şuuruyla hareket etmesidir (Kallek 1997, 19).

Yine Allah Kur’an’da insanı yeryüzünü imar için görevlendirdiğini belirtir. (Hud: 11/61) Âyette geçen “veste’meraküm fihâ” ifadesinin çeşitli tefsirlerde nasıl anlaşıldığına baktığımızda; yeryüzünü

îmar ve yeryüzünden yararlanan, yeryüzünün îmar edilmeye müsait olmasıyla ve insanın da buna yatkın yaratılmasının Allah'ın varlığına delil teşkil ettiği, dünyada insanların ihtiyaç duydukları barınma, ziraat ve bunun yanında diğer îmar faaliyetlerini emrettiği veya ilham ettiği şeklinde anlaşılmış ve âyetteki "isti'mâr" fiilinin talep anlamında olduğu bununda Allah tarafından yapıldığında emir olarak değerlendirilip yeryüzünü îmar konusunda vücup ifade ettiği belirtilmiştir (Çalgan 2015, 21-22).

Kur'an-ı Kerim'e göre insanlar arasında herhangi bir fark ve üstünlük yoktur. (Nisa: 4/1; En'am: 6/98; A'râf: 7/189; Lokmân: 31/28; Zümer: 39/ 6) İnsanların lisan ve renk olarak bazı farklılıkları Allah'ın varlığına birer delil teşkil etmektedir,(Rûm: 30/22) üstünlük Allah katında takva ile, (Hucurât: 49/13) çalışma ve üretim konusunda erkek kadın ayrımı bulunmamaktadır (Nisâ: 4/32). Dünyada insanlar arasındaki maişetleri taksim eden Allah'tır. Birbirlerine iş gördürmeleri için insanların bazısı bazısına üstün kılınmıştır (Zuhruf: 43/32). İnsan için sadece çalıştığının karşılığını vardır ve bunun sonucunu da ileride görecekler (Necm: 53/39, 40, 41). İnsanların çabaları farklıdır (Leyl: 92/4). Emânetler ehil olan kişilere verilmelidir (Nisa: 4/58). Böylece insanlar arasındaki bazı sınıfların diğer insanlara hâkimiyet kurup imtiyaz sahibi olmalarına karşı çıkılmış ve sınıf geleneğinin oluşmasına imkân verilmemesi istenmiştir (Tabakoğlu 2010, 26). Bu çerçevede Kur'an, insanların çabalarının farklı olduğunu belirterek, iş bölümü ve uzmanlaşma konusunda bazı tabakaların olabileceğini de kabul etmektedir. Ancak bu tabakalaşmanın insanlar arasında birbirlerine statü açısından bir üstünlük değil, iş bölümü ve uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği doğal bir hiyerarşi olması gerektiğinin önemi vurgulanır (Gül 2014, 84-85).

Bunun yanında, dünya hayatının geçici, oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, âhiret hayatının ise dünya hayatından değerli olduğunu, (Ankebut: 29/64; En'am: 6/32; Hadid: 57/20; Muhammed: 47/36; Duha: 93/4) göklerin ve yerin mirasının Allah'a ait olduğunu, Allah'ın kereminden insana verdiği varlıklardan paylaşmada cimrilik yapmaları halinde, cimrilik yapılan malların kıyamet gününde hesabının insanlardan sorulacağını hatırlatarak, (Al-i İmran: 3/180) dünyadaki maddi refah seviyesinin yükselmesiyle, Allah'a iman, takva, Allah'ın verdiği nimetlere şükür ve nankörlük etmeme arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu belirtir (Araf: 7/96; Nuh: 71/ 10, 11, 12; Nahl: 16/112; Sebe: 34/15, 16, 17).

Dünya hayatının geçici, oyun ve eğlenceden ibaret olması, Allah'ın halifesi olan insanın dünyadan vazgeçip sadece meleklik vasfı kazanmak için çaba sarfetmesi anlamına gelmemektedir. Kur'an'da Allah insanın itidalli olmasını, yani her türlü aşırıktan kaçınmasını istediği gibi, dünyaya yaklaşım konusunda da dünyanın peşinde değil içinde olunmasını istemektedir (Kallek 1997, 24-25 bk. A'râf: 7/31-32).

2. HADİSLERDE EMEK

2.1. Emek ve Üretim

İnsanın bir başkasına ihtiyacı olmadan elinin emeğiyle geçimini temin etmesi ahlâkın esasıdır. İslâm'da çalışma ibadet olarak değerlendirilerek insan çok zor şartlar altında çalışıp geçimini sağlasa dahi bu durumun başka insanlara yük olmaktan daha hayırlı olduğu belirtilmiştir (Tabakoğlu 2010, 23). Hz. Peygamber (sas)"Hiç bir fert elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın peygamberi Davud (a.s.) da el emeği ile kazandığını yerdi"(Buhârî 2015 buyu,15) buyurarak bu konunun önemine vurgu yapmıştır. Hadis şerhlerine baktığımızda bazı İslâm âlimlerinin, insanın elinin emeğiyle kazanç elde etmesi konusunda ticaret, ziraat ve sanat olarak üç çeşit kazanç yolundan bahsettiği görülmektedir. Bu kazanç yollarının hangisinin daha temiz olduğu hususunda ise, İmam Şâfiî'nin ticareti, Mâverdî'nin tevekküle en yakın olmasından ötürü ziraati diğerlerine tercih ettiğini; Nevevî'nin ise, ziraatle sanatı, ikisi arasında da tüm canlıların hayatlarını idame etmesine vesile

olduğu için ziraati sanata tercih etmiş olduğunu görmekteyiz (Ahmed Naim ve Miras 2018, c. 5/291; Nevevi 2012, c. 7/278-279).

Mukaddime adlı eserinde emek konusunun üzerinde duran İbn Haldun, üretimin ana unsuru olarak gördüğü emeğe çok büyük önem atfetmiştir. Bu çerçevede insanların yaptıkları üretim ve sonunda elde ettikleri kâr ve sermaye birikimi ona göre insan emeğinin bir ürünüdür ve bu birikimden maksat ise emek değil, ondan meydana gelen değerdir. Dolayısıyla insanların birikimleri emeğin değerinin biriktirilmesinden başka bir şey değildir (Özaydın ve Turan 2018, 122-23). Emek sarfederek elde edilen kazançları; zaruri ihtiyaçları karşılıyorsa “meaş”, ihtiyaçtan fazlaysa “servet ve sermaye” ve eğer kişi bu maldan faydalaniyorsa onu da “rızık” olarak tanımlamıştır. Bütün bunları meydana getiren asıl sebebin emek ve ondan meydana gelen emeğin değeri olarak görmüştür (Özaydın ve Turan 2018, 123).

Aslında meşru ve helal olduktan sonra her meslek kutsaldır. Mesleklerin çeşitli olması insanların birbirlerini tamamlamaları, birbirlerinin işlerini ve ihtiyaçlarını görmeleri açısından Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirilmelidir. İbn Haldun da mesleklerin çeşitli olmasının insanlığın maddi anlamda gelişmesi açısından toplumsal dayanışma, iş birliği ve iş bölümünün artırılması hususunda yararlarına dikkat çekmektedir (Enver Uysal 2018, 5).

Ebu Hureyre'den (ra) rivayet edilen bir hadiste “Allahın gönderdiği peygamberlerin tümü koyun gütmüştür” buyurdu. Bunun üzerine sahâbiler: Sen de mi (koyun güttün)? diye sordular. “Evet, ben de Mekke ahâlîsi için karârît üzerine koyun güderdim” (Buhârî 2015, İcâre, 2) buyuran Hz. Peygamber (sas), çobanlığın bir peygamber mesleği olduğunu ve kendisinin de çobanlık yaptığını belirterek, helal rızık kazanmak için çaba göstermenin önemini belirtmiş ve bunun peygamberlerin yolu olduğuna işaret etmiştir. İnsanın elinin emeği ve alınının teriyle helal rızık peşinde koşması aynı zamanda bütün peygamberlerin yoludur. Başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberler belli bir meslekle uğraşarak geçimlerini bu yolla temin etmiş, bu hususta da ümmetlerine ve tüm insanlığa örnek olmuşlardır (Enver Uysal 2018, 7).

Rivayetlere baktığımızda Hz. Peygamber (sas) emek ve çalışma konusunu, peygamberleri de örnek göstererek, tembellik yapmama, insanlara muhtaç yaşamama, ailenin geçimini sağlamak için çalışma, zamanı çalışarak verimli bir şekilde değerlendirme, toplum içerisinde dul, fakir, yaşlı, yetim gibi dezavantajlı kesimlere yardım amacıyla çalışma, faydasız işlerden uzak durup zamanını verimli bir şekilde değerlendirme gibi birçok yönüyle geniş bir perspektiften ele almıştır. Bu hususların ayrı ayrı ele alınması konunun netleşmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

2.2. Tembellikten Sakınma

Günümüzün en önemli iktisadi problemlerinin başında işsizlik veya tembellikten dolayı iş beğenmemezlik yaparak çalışmama gelmektedir. Hâlbuki Rasûlullah (sas) her insanın kendi elinin emeğiyle kazancını temin etmesini insanlara tavsiye etmiştir (Uğur Erman 2019, 722).

Çalışma İslâm'ın çok büyük değer atfettiği bir konudur. Çalışmanın zıddı olan tembellik ise yoksulluğun ve başkalarına muhtaç bir hayat yaşamamanın en önemli sebeplerinin başında gelmektedir (Enver Uysal 2018, 6). Hz. Peygamber (sas) çalışmayı teşvik ederek, tembellikten Allah'a sığınmış, “Allah'ım sıkıntıdan, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, cimrilikten, borcun belimi bükmesinden ve insanların kahrından (baskısından) sana sığınırım” (Buhârî 2015, Cihâd, 25) buyurarak bu konuda dua etmiştir. Tembellikten Allah'a sığınan Hz. Peygamber (sas) Müslümanların hem kendilerine hem de topluma yararlı işlerle uğraşmasının öneminden bahsederek şöyle buyurmuştur: “Kuvvetli mü'min Allah'a zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Ama her birinde hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'tan yardım dile ve âciz olma” (Müslim b. el-Haccâc 1991, Kader, 34).

2.3. Dilencilikten Sakınma-İnsanlara Muhtaç Yaşamama

Dilencilik İslâm'da yasaklanmış bir davranıştır. Rasûlullah (sas) Müslümanlardan bazı mücbir sebepler dışında dilencilik yapmamalarını ve dilenciligi meslek haline getirmemelerini isteyerek bunun çok büyük bir vebal ve sonucunun felaket olacağı konusunda birçok uyarıda bulunmuştur. Bu uyarılardan birisinde içinde buldukları zor durum sebebiyle dilencilik yapması caiz olan üç sınıfı bize şöyle bildirmiştir: *"Şüphesiz ki üç sınıf insandan her biri dışında dilenmek hiç bir kimseye helâl değildir. Kefalet altına giren kimseye o malı elde edinceye kadar dilenmek helâldir. Sonra bundan vazgeçer. Bütün malı helak olan, bir felâkete maruz kalan kimsenin geçim ihtiyacını temin edinceye kadar dilenmesi helâldir. Fakr u zarurete düşen, o derece ki kavminden aklı başında üç kişinin, 'Gerçekten filan fakir düştü' diye şahadette bulunacakları kimsenin geçim ihtiyacını temin edinceye kadar dilenmesi helâldir. Yâ Kabise! Dilenmenin bundan ötesi haramdır. Dilenen onu haram olarak yer."* (Ebu Dâvud 2009, Zekât, 26).

Hadiste bahsi geçen insanlar, içinde buldukları zor durum geçtiğinde ise dilenciligi hemen bırakmak zorundadır. Yine ihtiyacı olmadığı halde dilenciligi meslek edinen insanların, ister az ister çok istesin, dilencilik yaptığında elde edeceği malın onun için ateş parçası olacağı (Müslim b. el-Haccâc 1991, Zekât, 105) ve fakirlik veya bir ihtiyaçla karşılaşp da bunu insanlardan isteyenlerin ihtiyaçlarının Allah tarafından giderilmeyeceğini; Allah'tan isterse, Allah'ın er veya geç ona bir rızık vereceği (Tirmizî 2015, Zühd, 18) rivayetlerde bildirilmiştir.

Hz. Peygamber (sas) kişinin insanlara muhtaç yaşamaması ve başkasından bir şey isteme konusunda iffetli davranması gerektiği hususunda ise Hz. Ebû Hureyre'den (ra) rivayette şöyle buyurmuştur: *"Yemîn ederim ki, sizden herhangi birinizin (ipini alıp da dağdan) arkasına bir bağ odun yüklenmesi, verip vermeyeceği belli olmayan birinden istemesinden çok hayırlıdır"* (Ahmed b. Hanbel 2001, c. 12/268).

İslâm âlimlerine göre işsizliğin çoğaldığı dönemlerde devlet, toplum için bu durumun zararlarını azaltıcı tedbirler almalıdır (Güneş 2018, 40). Bu bağlamda Hz. Peygamber'den (sas) gelen şu rivayette de dilencilik yapanlara toplum olarak çalışma imkanlarının sağlanması ve yol gösterilerek yardımcı olunması yoluyla onların çalışma ve üretime katkıda bulunmasını temin etmesi açısından Müslümanlara çok önemli bir yol göstermektedir: *"Ensâr'dan bir adam Hz. Peygamber'e (sas) dilenmeye geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas): 'Evinde hiç bir şeyin yok mu?' diye sordu. Adam: Hayır bir şeyim yok ancak bir çul var ki, bir kısmını giyiyor, diğer kısmını da altımıza seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir tas var, dedi. Peygamber (sas): 'Onları bana getir' dedi. Adam da getirdi. Resûlullah (sas) onları eline aldı ve: Bunları kim satın alır? dedi. Bir adam: Ben onları bir dirheme alırım, dedi. Peygamber (sas) iki veya üç defa: 'Kim bir dirhemden fazla verir' dedi. Bir başka adam: Onları ben iki dirheme alırım, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas) o adama verdi ve iki dirhemi aldı. Ensârî'ye verdi ve şöyle buyurdu: 'Birisıyla yiyecek satın al da ailine götür ver. Diğer dirhem ile de bir keser satın alıp bana getir.' Ensârî keseri getirdi. Resûlullah (sas) ona eliyle bir sap takdı ve Ensârî'ye dedi ki: 'Git, odun topla ve sat. Seni on beş güne kadar görmeyeyim.' Adam gitti odun toplayıp sattı. (On beş gün sonra) on dirhem biriktirmiş olarak geldi. Onun bir kısmı ile elbise, bir kısmı ile de yiyecek satın aldı. Bunun üzerine Resûlullah (sas): Bu senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmeden hayırlıdır. Dilencilik ancak şu üç kişi için caiz olabilir: Şiddetli fakirlik çeken, çok ağır bir borç altında bulunan, can yakıcı kan diyetini ödemeyi yüklenen." (İbn Mâce 2010, Ticârât, 25).*

Konuyla ilgili diğer rivayette Rasûlullah (sas): *"Kim bana, kimseden bir şey istemeyeceğine (dilenmeyeceğine) dair garanti verirse, ben de ona cenneti garanti ederim"* (Ahmed b. Hanbel 2001, c. 37/49) buyurarak kimseden bir şey talep etmeden yaşayan bir kişiye cennetin vaad edildiğini müjdelemiştir.

2.4. Boş ve Faydasız İşlerle Uğraşmama-Zamanı Verimli Kullanma

Müslüman faydasız işlerden uzak durup zamanını verimli bir şekilde değerlendirmelidir. Günlük hayatının önemli bölümlerinden birisi olan çalışma, üretim, iktisadi ilişkiler gibi faaliyetlerini dengeli, hakkaniyete uygun bir şekilde yürüterek çalışma hayatına kutsal bir nitelik kazandırmalıdır. Dünya ve âhret dengesini gözeterek, topluma faydalı işlerle meşgul olup, zamanını verimli bir

şekilde planlayıp sıkı bir disiplinle hareket ederek, işinin hakkını verip kaliteli bir üretim ortaya koymalıdır (İlhan Eroğlu ve Fatma Çelik 2018, 131). Bu konuda Rasûlullah (sas) “*Kişinin faydası olmayan boş işleri terk etmesi Müslümanlığının güzel olmasındandır*” (Beyhâkî 2003, c. 7/54) hadisiyle, iyi bir Müslümanın boş işleri terk ederek topluma faydalı olmasını tavsiye etmektedir. Aynı şekilde “*Sağlık ve boş vakit, insanlardan pek çoğunun bunlardan faydalanmak hususunda aldandıkları iki büyük ni'mettir*” (Tirmizî 2015, Zühd, 1) buyurarak da çalışma, emek ve üretim için gerekli belki de en önemli ön şartlardan ikisi sağlık ve zamanın büyük bir nimet olarak insana verildiği halde insanların çoğunun bunun değerini bilmediklerini belirtmiş, bunların verimli bir şekilde kullanması gerektiğinin altını çizmiştir.

Hadiste geçen sağlık ve boş vakit bazı âlimlerce ticaret yapan kişinin sahip olduğu sermayeye benzetilerek, Allah'ın emirlerine uygun hareket eden bir ticaretçinin kâr, aksi durumda ise zarar edeceği belirtilmiştir. Diğer taraftan “ğabn” kelimesi ise alışveriş yaparken aldanma veya eksik düşünme olarak anlaşılmıştır. Bu sebeple sağlık ve zamanın verimli bir şekilde değerlendirilmemesi, sonucu iyi bir şekilde hesabedilmeden yapılan ve sonunda zarar edilen bir alışverişe benzetilmiştir. Çünkü dünya ahiretin kazanıldığı bir pazar yeri olarak düşünüldüğünde, insanın bazen, sağlıklı ama boş zamanının az veya hiç olmadığı, bazen de bunun tam tersinin olduğu durumlarla karşı karşıya kalması ihtimal dâhilindedir. Ancak bu iki nimetin bir arada bulunduğu halde eğer bunların değeri bilinmezse işte o zaman insan tam anlamıyla aldanmış ve zarar etmiş olur (Çalgan 2015, 32).

Bu bağlamda İslâm iktisadı iş gücü ve istihdam konusunu, seküler iktisatta olduğu gibi ferdi anlamda ve gelir açısından değerlendirmeyerek geliri olup da hiçbir iş yapmayan bir insanı makul karşılamamaktadır. İslâm'da çalışma ibadet olarak değerlendirildiği için, bir takım meşru sebeplerden dolayı iş görememe halleri dışında herkesin çalışması ve iş gücüne katılması hedeflenmektedir (Sabahattin Zaim 2010, 42-44).

2.5. Yapılan İşin Değerini Bilip, Sebat Gösterme

Müslüman bir işçi, yaptığı işi Allah'ın helal rızık kazanmak için kendisine bahsettiği bir nimet olarak görüp, işini bir şükür vesilesi olduğu bilinciyle benimsemeli, işine zamanında gelmeli, mesai saatleri içinde işiyle meşgul olmalı, zamandan çalmamalıdır. Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen şu rivayette Hz. Peygamber bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Allah, kime rızıkını temin için bir iş ihsan etmişse onun kıymetini bilip onda sebat gösterebilir.*” (İbn Mâce 2010, Ticârât, 4).

Nâfi'den gelen bir rivayette de konu şu şekilde aktarılmıştır. Nafi, Şam ve Mısır'a ihracat yapmaktan vazgeçip Irak'a ihracat yapmaya başladığını söylediğinde Hz. Âişe (r.anhâ) kendisini uyarak şöyle demiştir:

“*Böyle yapma! Sana ne oldu ve ticaretinde ne sorun yaşadın da değişiklik yaptın? Ben Rasûlullah'ı (sas) şöyle söylerken işittim: Allah rızığınız için bir işi sebep kıldığında onu değiştirmeyi gerektiren bir durum meydana gelmedikçe ya da istenmeyen bir hal oluşmadıkça onu terk etmeyin*” (İbn Mâce 2010, Ticârât, 4).

Müslüman bir işveren ise emeğini ortaya koyan işçisinin hakkını zamanında tastamam vermeli; hatta sözleşmede yazılmamış dahi olsa örf ve âdete göre, ücrete ek olarak, yemek, lojman, elbise, ilaç gibi sosyal ödemelerle işçisinin yanında olduğunu göstermelidir (Armağan 2012, 239). Bu şekilde davranan işveren aslında kendi işine sahip çıkmış olmaktadır.

2.6. Ailenin Geçimini Sağlama-Toplum Yararına Çalışma

İslâm'da ailenin geçimini sağlamak için çalışmak ibadet olarak değerlendirilerek, insanın ilk önce kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmek için çalışması tavsiye edilmiştir. Rasûlullah (sas); “*Bir müslüman Allah'ın rızasını umarak âilesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için bir sadaka olur*” (Buhârî 2015, İmân, 41) buyurarak kişinin ailesinin geçimini sağlamak için yaptığı harcamaların sadaka yerine geçtiğini müjdelemiştir. “*Geçindirdiği kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter*” mesajıyla geçimini üzerine aldığı ailesini ihmal etmenin büyük bir vebal olduğunu haber veren Hz.

Peygamber (sas), “Kim rızkının artmasını veya kendisine uzun bir ömür bahşedilmesini dilerse, akrabalık bağlarını sağlam tutsun” (Müslim b. el-Haccâc 1991, Zekât, 114) vurgusuyla dünyada rızkın artması, ömrün uzun ve bereketli olmasını akrabaları gözetmekle ilişkilendirerek toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın aileden ve yakınardan başlaması gerektiğini bildirmiştir (Ebu Dâvud 2009, Zekât, 45).

İslâm âlimleri sila-i rahmin, yani akrabayı gözetmenin vacib olduğu konusunda ittifak etmişler, akrabalarla olan ilişkilerin kesilmesi veya onların terk edilmesini de büyük günah olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Sila-i rahmin de tatlı söz, selam, ziyaret, hizmet, mali yardım gibi bazı dereceleri vardır. Bu dereceler kişinin imkânlarıyla, ihtiyacın çeşidine göre, bazıları vacib, bazıları ise müstehab şeklinde hükme bağlanmıştır. Kişinin gücü sadece tatlı söz veya ziyarete yetiyorsa ve bunları yapıyorsa o kişi akrabayı gözetmiş olur. Ancak maddi ihtiyacı olan bir yakınına bu durumu telafi etme imkânları varken kuru bir selam vermek veya ziyaretle yetinmek akrabayı gözetmek anlamına gelmemektedir (Ahmed Naim ve Miras 2018, c. 5/286-287).

Aynı zamanda, Hz. Peygamber (sas), sadaka için mirasından ne kadar bir bölüm ayırabileceği konusunda soru soran bir sahabeye şöyle söylemiştir: “Üçte bir; üçte bir de çoktur. Senin vârislerini zengin bırakman, onları muhtaç ve insanların ellerindekini istemek için insanlara ellerini açar hâlde bırakmandan daha hayırlıdır. Sen her ne infâk edersen, o senin için bir sadakadır. Hattâ (yemek yerken) eşinin ağzına vereceğin bir lokmaya varıncaya kadar sevâb alırsın. Ümîd ederim ki, Allah seni yükseltir. Senin yüzünden birtakım insanlar faydalanır ve diğeri de zarar görür” (Buhârî 2015, Nafakât, 1).

Bunun yanında “Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan müslümân kimse, Allah yolunda harb eden mücâhid gibidir, yâhud gece namâzlı, gündüz oruçlu âbid kimse gibidir” (Müslim b. el-Haccâc 1991, Zühd, 41) hadisiyle de toplum içerisinde dul, fakir, yaşlı, yetim gibi dezavantajlı kesimlere yardım amacıyla çalışmak; modern tabirle sosyal projelerde gönüllü olarak görev almak Rasûlullah (sas) tarafından övülen ve teşvik edilen bir davranış şekli olarak bildirilmektedir.

3. İŞÇİ-İŞVEREN MÜNASEBETLERİ

İşçi; emeğini belli bir ücret mukabilinde kiralayan kişidir. İslâm Hukuku'ndaki karşılığı “ecir” kavramıdır. İslâm'da ister özel ister kamu alanında olsun; fabrika, tarım, ücretli işçi, memur gibi önceden kararlaştırılmış belli bir süre içerisinde sadece işvereni için çalışanlara “ecir-i has”; yaptığı işle topluma hizmet eden, iş veya üretim yapan ve bunu bir ücret mukabilinde yapan kişilere de “ecir-i müşterek” denilmektedir. Bu yönüyle bütün çalışanlar aynı hükümlere tabidirler. Aynı zamanda İslâm'da bir kişi örneğin hem kendi işini yapıyor hem de yanında işçi istihdam ediyorsa hem işçi hem de işveren olabilir. Bu anlamda İslâm'daki ecir kavramı batı merkezli konvansiyonel iktisadi düşüncedeki işçi kavramından daha geniş bir anlam ifade etmektedir (Sırım 2016, 778-79).

İslâm ilahi bir sistem olarak hayatın tüm alanlarında birtakım kurallar ve kurumlar aracılığıyla ve bu kural ve kurumları ayakta tutacak ahlâka sahip bireylerle uygulanır. İslâm'ın iktisat alanındaki uygulamaları da evveleminde bu ahlâkî yapıya sahip “Müslüman adam” tipiyle mümkün olabilir. İşte İslâm iktisadındaki işçi-işveren münasebetleri de diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da ister işçi, ister işveren, isterse de kendi işinin sahibi olsun, İslâm toplumunun bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (Sabahaddin Zaim 1992, 95).

İslâm'ın bütün kural ve kurumlarıyla tatbik edildiği bir ortamda işçilerin adaletsizlik veya haklarını alamama gibi durumlarda buna direnen taraflara baskı yapılması amacıyla örgütlenmelerine gerek kalmayabilir. Çünkü İslâm sadece güçlünün tarafını tutan ve onun ayakta kalma hakkı olduğuna inanan, değerlerden bağımsız hareket eden, maddeci veya sosyal Darwinist bir düşünceyi desteklemez. İslâm'da adaleti ve hakkaniyeti gerçekleştirmek için referans aldığı değerler olan aile, toplum ve devlet hep birlikte hareket eder. Ancak Kapitalist düşüncenin hâkim olduğu ve ferdin sadece kendi çıkarını artırmasının temel felsefe olarak görüldüğü bir ekonomide, sermaye ve onun üretimdeki rolünün abartılması ile sermaye sahiplerinin, yönetimin, yasaların ve doğal olarak işçi haklarının belirlenmesinde etkili olacağı düşünüldüğünde, işçilerin haklarını korumak amacıyla

örgütlü bir şekilde hareket etmesi bir zaruret olarak ortaya çıkabilir (Sayım Yorğun 2019, 27). Bu hususta Sabahattin Zaim, seküler iktisatla İslâmi iktisadı mukayese ederken, şu görüşleri ortaya koyar; Seküler iktisat modelinde insan üretim fonksiyonunun mekanik bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Üretim fonksiyonunun iki temel faktörü olan emek ve teşebbüsün insanı temsil ettiği göz ardı edilmiştir. İslâm iktisadı ise insanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve eşrefü'l-mahlûkat olarak değerlendirerek bu prensipler çerçevesinde sınırları belirlemiştir. Bunun için seküler iktisatta olduğu gibi işveren işçiye karşı layûs'el yani sorumsuz değildir (Sabahattin Zaim 2010, 31-32).

İslâm iktisadının ise en temel özelliklerinden birisi her türlü sömürüyü yasaklamasıdır. Bu anlamda kapitalizmde olduğu gibi sermayenin emeği sömürmesine karşıdır. Diğer taraftan, sosyalist sistemde olduğu gibi emeği kutsallaştırıp sermayeyi ve sermaye sınıfını dışlayan bir yapıyı da onaylamaz. İslâm iktisadı hem emeğin hem de sermayenin yanında durarak bunların birbirleriyle çatışması değil, birbirleriyle uzlaşarak âdil bir ekonomik sistem kurulmasını önermektedir (Ahmet Efe 2018, 205).

İslâm, emeğini ortaya koyarak üretime katkı sunan işçinin emeğinin yanında, risk alarak, üretim ve istihdam oluşturarak sermayesini ortaya koyan girişimcinin de çabasını emek olarak değerlendirmektedir (İlhan Eroğlu ve Fatma Çelik 2018, 130). Bu yönüyle de İslâm iktisadı batı menşeli iktisadi düşüncelerden farklı olarak işçi-işveren, emek-sermaye arasındaki ilişkileri çatışmacı bir yöntemle değil, dayanışmayı ve işbirliğini ön plana alan bir yaklaşımla düzenleyerek bu ilişkileri mutlak değil, nisbi ilişkiler olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda işçi ile işveren, esnaf teşkilatı çatısı altında birleştirilerek çatışmaların önüne geçilmesi temin edilmiştir (Tabakoğlu 2010, 34). Bu anlamda İslâm iktisadının inanç altyapısında dayanışmacı bir yaklaşım vardır ve bu bakış açısıyla İslâm, insan-insan, insan-evren ilişkilerinde bir itidal ve dayanışmayı ön plana çıkarmaktadır denilebilir.

3.1. Emek-Ücret

Ücret; işçiye ifa ettiği iş nedeniyle verilen, para veya para ile ölçülebilmesi mümkün olan, önceden kararlaştırılmış, sonradan anlaşmazlığa düşülmeyecek şekilde açık ve bilinir olan karşılık olarak tanımlanabilir (Ali Bardakoğlu 2000, c. 21/385). Sabahattin Zaim ücreti: *"Teşebbüsün kâr ve zararına bağlı olmayan ve müteşebbis tarafından emek sahibine, istishal olunan malın satışı beklenmeden ödenen müemmen gelir"* şeklinde tarif etmiştir (Sabahattin Zaim 1971, 162). Ücret kelimesi daha çok dünyevi bir karşılık için kullanılırken, uhrevi açıdan karşılıklar için ise ecir kelimesi kullanılmaktadır.

İslâm öncesi Arap toplumunda da kölenin ücretle kiralanması veya emeğin ücret karşılığında istihdam edilmesi gibi âdetler yaygın bir şekilde uygulanmaktaydı. Emeğin değeri veya başka bir deyişle ücret konusunda Hz. Peygamber (sas) sosyal hayatın olağan akışı içerisinde yaygın olarak uygulanan bu yöntemlerde değişikliğe gitmemiş, harama, aldatmaya yol açabilme potansiyeli olan sözleşmelere müdahale ederek, dini ve ahlâkî açıdan adalet ve hakkaniyete uygun bazı temel ilkeler koymuştur. Kur'an'da 105 yerde tekil ve çoğul olarak tekrarlanan "ecir" kelimesi genelde uhrevi yönden karşılık anlamında kullanılırken dünyevi ücret anlamında çok az yerde tekrarlanmaktadır. Talak suresi 6. Âyette geçen sütanneye ücret ödenmesi, Zuhruf suresi 32. Âyette geçen "... Birbirlerine iş gördürmeleri için ..." ifadesi yine Kasas suresi 23-29. Âyetlerde anlatılan Hz. Musa'nın (as) Hz. Şuayb'ın (as) yanında ücret karşılığında sekiz-on yıl çalışması müfessirler ve fakihler tarafından ücretle çalışmaya doğrudan ve dolaylı olarak işaret eden ve ücretle çalışmanın meşruiyetini gösteren âyetler olarak tespit edilmiştir (Ali Bardakoğlu 2000, c. 21/379).

Hiç şüphe yok ki ücret meselesi işçi ile işveren arasındaki en mühim konuların başında gelmektedir. İbn Ömer'den (ra) gelen bir rivayette Allah Rasûlü (sas): *"İşçiye ücretini teri kurumadan ödeyin"* (İbn Mâce 2010, Ruhûn, 3) buyurarak işverenin belki de yapması gereken ilk görevinin işçinin hakkını bekletmeden zamanında ödemesi olduğuna dikkat çekerek, emretmiştir. Hatta belirli bir görevi ifa eden bir kişi, ben "bu işi sırf Allah rızası için yapıyorum. Bu nedenle de bir ücret talep etmiyorum" dese bile ona ücretinin verilmesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in (ra) yaptığı bazı

işler karşılığında Hz. Peygamber'in (sas) ücret vermesi, onun da Allah rızası için yaptığını gerekçe göstererek bu ücreti kabul etmemesi sonucunda Hz. Peygamber (sas) bu ücreti kabul etmesini istemiştir (Görmez, Özaşar, ve vd. 2020, 316).

Rasûlullah (sas) başka bir hadisinde ise “*İş esnasında da o iş için alacağı ücreti de bildirin*” (Nesâi 2010, Müzâraa, 44) şeklinde uyarıda bulunmuştur. Rasûlullah'ın (sas) bu uyarısı, sadece işçinin alacağı ücret değil, işçi ile işveren arasında doğabilecek; işe alım şartları, çalışma koşulları, dinlenme saatleri, haftalık, yıllık tatiller, alacağı ücret ve zamlar konusunda hem işçi hem de işvereni korumaya yönelik tedbirlerin alınması kapsamında değerlendirilebilir (Görmez, Özaşar, ve vd. 2020, 317).

İslâm'dan önceki toplumlara bakıldığında toplum; efendiler ve köleler olarak iki sınıfa ayrılmış, tarım, ticaret, ev işleri gibi üretim faaliyetlerinin ana unsurunu da köleler ve onların emeği oluşturmaktaydı. Efendiler parayla alınıp satılan, çok kötü şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan, hiçbir hakka sahip olmayan kölelerin emekleriyle geçiniyorlardı. İslâm esaslarının Medine devletinde hayata geçmesiyle Hz. Peygamber (sas) hiçbir karşılığı olmadan efendileri için çalışan köleleri, ücretli işçi saymayıp efendileriyle aynı seviyeye çıkararak bir dost, bir iş ortağı haline getirecek onların hayat standartlarını yükseltecek, onları özgürleştirecek bir program ortaya koymuştur. Toplumun iktisadi olarak ihtiyaçlarının görülmesi sebebiyle kendi işinin sahibi, yaptıkları iş karşılığında ücret alan zanaatkâr kesime bir yasak getirmemiş, ücret karşılığında çalışmayı kaldırmamıştır. Medine devleti kurumsallaşmaya başladığında ise devlet memurlarıyla ilgili hak ve yükümlülükleri ortaya koymuştur (Khan 2017, 89).

Bu konuda gelen bir rivayet şöyledir: Ma'rûr b. Süveyd şöyle demiştir: “*Biz Rebeze'de Ebû Zer'e (el-Gıfârî) (ra) gittik. Üzerinde bir hurka vardı ve kölesinin üzerinde de bunun aynısından vardı. Biz: 'Ey Ebû Zer, eğer bu iki hurkayı bir araya getirsen bütün bir kıyafet olurdu.'* dedik. Bunun üzerine bize: ‘*Kardeşlerimden biriyle aramda bir münakaşa oldu. Onun annesi acem idi ve ben onu annesi sebebiyle yerdim. O da beni Hz. Peygamber'e (sas) şikâyet etti. Ben Hz. Peygamber ile karşılaştığımda bana şöyle dedi: 'Ey Ebû Zer, sen kendinde cahiliye (günleri kalıntıları) bulunan bir kimsesin.'* Bunun üzerine ben: ‘*Ey Allah'ın Resûlü, (başkalarına) hakaret eden kimsenin kendi annesine babasına hakaret ederler.'* dedim. (Hz. Peygamber (sas)) ‘*Ey Ebû Zer, sen kendinde cahiliye (günleri kalıntıları) bulunan bir kimsesin. Onlar (senin kölelerin ve hizmetçilerin) senin kardeşindir. Allah onları senin himayene vermiştir. Onları kendi yediklerin ile besle, kendi giydiklerinle giydir ve onları güçlerinin yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutma, eğer böyle yaparsan onlara yardım et.'*” (Buhârî 2015, Itk, 15).

İslâm hukukunda sadece çalışan insanlar değil; herhangi bir işte çalıştırılan hayvanların haklarını korumak amacıyla da tedbirler alınmış, hayvanına gücünden fazlasını yükleyenlere de devletin müdahale etmesi gerektiği belirtilmiştir (Sayım Yorğun 2019, 26).

İslâm iktisadında ise emek, asla bir mal gibi değerlendirilmemiş, mal gibi alınıp satılan veya arz ve talep dalgalanmalarına göre fiyatı artıp azalan bir faktör olarak telakki edilmemiştir. İslâm prensip olarak piyasaya müdahaleyi hoş karşılamaz. Bu durum emek piyasasında da böyledir. Ancak piyasada ücret dengesi işçilerin aleyhine ciddi bir şekilde bozulursa devlet aynı veya benzer işi yapanların aldığı ücreti işçiler adına işverenden talep edebilir. Hz. Peygamber'in (sas), pazarların denetlenmesi için kurduğu hisbe teşkilatı marifetiyle pazarlarda işçisine aşırı yük yükleyen veya iş yaptırıp ücretini ödemeyen kişilerin tespit edilip engellemesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Sayım Yorğun 2019, 24).

Emek-ücret ilişkisiyle ilgili olarak kapitalist ülkelere bakıldığında bu ülkelerin kalkınmalarını, ilk dönemlerde kölelerin emeklerini, sanayi devrimiyle birlikte de ortaya çıkan işçi sınıfının emeklerini sömürerek oluşturduğu görülmektedir (Tabakoğlu 2010, 30) İslâm'da ise emeğin karşılığı, onun kira bedeli olan ücrettir. Emeğin karşılığı olan ücret emek sahibine tastamam ödenmediği zaman insan onurunu zedeleyen kölelik mefhumu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte insanlar arasında adalet duygusunun zedelenmesinden dolayı huzursuzluk da sosyal çalkantıları beraberinde

getirecektir. İslâm'da bu durumun önüne geçilebilmesi için bir takım maddi ve manevi tedbirler alınmıştır (İlhan Eroğlu ve Fatma Çelik 2018, 130).

Bu cümleden olarak Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edilen bir hadiste Allah Resûlü (sas), işverenin emeğinden istifade ettiği işçinin hakkını zamanında ve tastamam ödemesi yükümlülüğünü dile getirerek şöyle buyurmuştur: *"Allah şöyle buyurdu: Üç sınıf insan vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasmıyım: Biri, benim adıma yemin edip sonra ahdini bozar. İkincisi hür bir insanı köle diye satar da onun parasını yer. Üçüncüsü, bir işçiyi ücretle tutar, onu çalıştırıp işi tam yaptırır da, onun ücretini vermez"*(Buhârî 2015, Buyû', 106, İcâre, 10).

Aslında üretilen her zenginlikte bu zenginliği üretenlerin emeği ve o ölçüde hakları vardır. İslâm iktisadı emeğe dayanır (Tabakoğlu 2010, 23) Hz. Peygamber (sas) üretim ve emekle elde edilen zenginliğin tabana yayılarak âdil bir şekilde paylaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu meyanda Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: *"Köleyi yedirmeniz, (uygun bir şekilde) giydirmeniz ve gücünün yetmeyeceği bir görev vermemeniz elzemdir."*(Müslim b. el-Haccâc 1991, Eymân, 59).

Ücretin belirlenmesi kritik bir konudur. Çünkü insanlar emeklerinin karşılığında bu ücreti almaktadırlar. İslâm iktisadında da düşünürler, hem ücret veren hem de ücret alan kesimler açısından her iki tarafta da oluşabilecek tekellerin haksızlığa mahal vermemesi ve adaleti temin etmek için emeğin karşılığı olan ücretin alt ve üst sınırlarının belirlenebileceği konusunda hem fikirdirler. Ücretlerin alt ve üst sınırlarının emek piyasasında arz ve talebe göre belirlenmesinde bir sakınca yoktur. Ancak emeğin karşılığının asgari geçim için gerekli olan sınırın altına düşmesi durumunda sosyal adalet gereği bu duruma müdahale edilebilir (Ahmet Efe 2018, 204-5).

İşçi hakları ve ücretler hususunda Hz. Peygamber'den (sas) gelen çok ilgi çekici bir rivayet vardır. Bu rivayette Rasûlullah (sas) içinde işçi hakkına ve ona verilmesi gereken ücrete gösterilen hassasiyetin de bulunduğu bir olayı anlatmaktadır. Rivayetin konumuzla ilgili bölümü şöyledir: *"Bir zamanlar üç kişi yolda giderlerken yağmura yakalanmışlar ve bir mağaraya sığınmışlar, peşinden de mağaranın ağzını dağdan düşen büyük bir kaya kapatmış. Üç arkadaş birbirine: Amellerimizi gözden geçirelim ve yaptığımız salih amellerle Allah'a dua edelim, belki Allah buradan bizi kurtarır demiş... Üçüncüsü de "Ey Rabbim! Bir ölçek pirince bir çırak tutmuştum. İşini bitirince benim tam kızgın olduğum bir anda: 'Bana hakkımı ver' dedi. Ben de onu azarladım ve ücretini almadan çekip gitti. Sonra ben onun hakkı olan pirinci ektim ve ondan elde ettiğim gelire ona davarlar aldım ve bir sürü oldular. Bir gün hakkını istemeye geldiğinde çobanları ile birlikte davar sürüsünü kendisine teslim ettim. Eğer bunu senin rızanı kazanmak için yaptığımı biliyorsan, bize kayanın kalan kısmını da aç demiş ve kaya tamamen aralanmış da oradan kurtulmuşlar."*(Buhârî 2015, Enbiyâ, 55). Bu rivayette görüldüğü üzere işçinin hakkının gözetilmesi ve muhafaza edilmesi uhrevî açıdan Allah'ı razı eden ameller arasında zikredilmektedir.

Ücret konusunda netice olarak insan, emeğinin karşılığını zamanında, tam bir şekilde almak ister. Eğer böyle olmazsa adaletsizlik ortaya çıkar. Bu durum da toplumsal huzursuzlukları beraberinde getirir. İslâm'da adalet ilkesi ön plana alınmak kaydıyla, işin niteliğine göre ağır veya hafif oluşu, işçinin işe sağladığı katma değer, verimlilik, ülkedeki geçim standartları, ülkenin ekonomik durumu gibi sebepler göz önünde bulundurularak, farklı emeğe farklı ücret ödenmesinde herhangi bir engel yoktur. Bu konuda ortaya çıkabilecek problemler de devlet otoritesi tarafından gerekli düzenlemeler yapılarak hakkaniyet çerçevesinde çözüme kavuşturulur (Sırım 2016, 778).

Bu konuda önemli hususlardan birisi de çocukların çalıştırılması, yani günümüz tabiriyle çocuk işçi meselesidir. İslâm konuyu bir taraftan çocukların eğitim amacıyla yetiştirilip bir meslek sahibi olmaları yönünden, diğer taraftan ise, ücretsiz veya sosyal güvencesiz çocuk işçi çalıştırılması, onların emeklerinin sömürülmesi noktasında ele almış; buna karşı, çocuk yaştaki işçilerin zararlı işlerde çalıştırılmayacağını hükme bağlamıştır (Suat Erdem 2019, 20).

3.2. Emek-İhsan İlişkisi

İşçi ile işveren arasındaki münasebetlerde her iki tarafın da hak ve sorumlulukları vardır. İşçinin yaptığı iş karşılığında aldığı ücretin yanında işverenden talep edebileceği veya talep etmese de işverenin yapması gereken bazı hakları daha vardır. Bunlar; örf ve âdete göre, ücrete ek olarak, yemek, lojman, elbise, ilaç vb. şeyler, ihtiyarlık ve işsizlik tazminatı, işyerindeki sağlık ve iş güvenliği şartlarının uygunluğunu talep hakkı, ücretli izin ve dinlenme ve tatil hakkı, iş kazası ve meslek hastalığı sebebiyle tazminat hakkı, işverenin liyakata önem vermesi gibi haklar olarak sıralanabilir. İşçinin işverenden talep ettiği ve işverenin de yapması gereken şartlar olduğu gibi işverenin de işçiden talep edeceği bir takım yükümlülükler vardır. İşçi de bu yükümlülükleri yerine getirmekle sorumludur. Bunlar ise; işçinin işe bizzat kendisinin devam etmesi, belli bir zaman dilimi içinde fiilen çalışması, işverenin kendisine iş yapmak için teslim ettiği alet-edevat, makine ekipman gibi üretim malzemelerini koruması, işini en güzel şekilde yapması ve benzeri sorumluluklardır. Bütün bu hak ve ödevlerin yerine getirilmesi adalet; bunlardan fazlasının yapılması ise İslâm'daki ihsân kavramının bir gereğidir (Armağan 2012, 237-44).

İhsân kelimesi "güzel olmak" anlamındaki "hüsün" kökünden türemiş olan, "başkasına iyilik etmek" ve "yaptığı işi güzel yapmak" manalarında kullanılan bir kavramdır. Bir işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için o işin yapılması için gerekli olan şeylerin iyi bir şekilde bilinmesi ve gönül rızasıyla eyleme geçirilmesi gerekmektedir. Adaletin üstünde bir derece olan ihsan, adaletin gerektirdiğinden daha fazlasını verip daha azını talep etmektir. Kur'an'da yetmişten fazla âyette çeşitli formlarda hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek geçen ihsan kavramı bu âyetlerin bazılarında "başkasına iyilik etmek", bazılarında "yaptığı işi güzel yapmak" anlamında, büyük bir kısmında ise bir belirlemeye gidilmeden mutlak anlamda kullanılmıştır. Hadislere baktığımızda da durumun aynı olduğu söylenebilir (Çağrı 2019, c. 21/544-545).

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ "...adaleti ve ihsanı emretmekte" (en-Nahl: 16/90) hadislerde de Hz. Peygamber yapılan her işte ihsân prensibine göre hareket etmeyi tavsiye etmektedir. Şeddâd b. Evs'ten (ra) rivayet edildiğine göre Allah Rasûlü (sas) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz ki Allah, her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir*" (Müslim b. el-Haccâc 1991, Sayd ve Zebâih, 57) .

İhsan kavramının âyet ve hadislerdeki genel çerçevesine baktığımızda bu kavram ile ilgili olan ihlas, birr, lutuf, fadl, hayr, ma'rûf, atıyye, muâvene ve itkân gibi kavramların Müslümanların çalışma hayatı ve işçi-işveren münasebetleri de dâhil olmak üzere hayatın her bölümüyle ilgili birer düstur olduğunu görmekteyiz (Necmeddin Şeker ve Ferize Yeksek 2019, 20-21). Bu nedenle emek konusunun işçi-işveren münasebetleri bölümünü ihsan kavramı ve bu kavramla ilişkili olan diğer kavramlarla açıklamak istiyoruz.

3.3. İş Güzel Yapma-Verimlilik

İşçi yaptığı iş ve harcadığı emeğin karşılığı olan ücret almaktadır. Buna mukabil işverenin de verdiği ücret karşılığında işçiden işini tam, güzel, temiz, süratli, düzenli, iş birliği içinde, tenkide açık, geçimli, emir ve talimatlara uygun hareket eden, iş güvenliğine özen gösteren, hammadde ve malzemelere dikkat edip bunları verimli bir şekilde değerlendirerek iş yapmasını isteme hakkı vardır. Bu durum işverenin bir hakkı olarak değerlendirileceği gibi evvelemirde Müslüman bir işçinin yapması gereken en doğal hareket olmalıdır (Sabahattin Zaim 2010, 66-67). Çünkü her yönüyle en güzel örnek olan Hz. Peygamber (sas), "*Sizden biriniz bir iş yaptığında Allah, yaptığınız işin içinize sinecek ölçüde hakkını vermenizi sever*" (Beyhakî 2003, c. 7/233) buyurarak Müslüman bir işçinin hedefinin, işini yaparken alacağı ücretten önce Allah'ın sevgisine mazhar olabilmek olduğunu ifade etmektedir. Bunun için de o, işi sağlam ve en güzel şekilde yapmak ve bunun ölçüsünün de "itkân" yani en önce yaptığı işin, tevhid, ihlas, doğruluk, incelik, sağlamlık yönünden kendi içine sinmesi olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Müslüman işçi, işin gereğini yapmak bir yana her yaptığı işte üzerine artı bir değer koymalıdır (Necmeddin Şeker ve Ferize Yeksek 2019, 20-21).

“İyilik güzel ahlâktır, günah ise seni huzursuz eden ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeydir” (Müslim b. el-Haccâc 1991, Birr, 14-15) hadisi de “her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık” anlamına gelen “birr” kavramı çerçevesinde Müslüman bir işçinin yaptığı iş eğer içine sınıyorsa, huzursuz etmiyorsa, saklanacak gizlenecek tarafı yoksa görevini tam yaptığının ve bunun da güzel ahlâkının bir göstergesi olduğunu bize açıklamaktadır (Toksarı 1992, c. 6/204).

“Birr” kavramı çerçevesinde, Müslüman bir işçinin iş ortamında amirlerin veya işverenin yanlış ve haksız tutumlarından dolayı görevini ihmal etmesi veya savsaklaması veya eksik yapmasının yanlış bir tutum olacağını da Rasûlullah’ın (sas) şu hadisinden anlayabiliriz: “‘İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz.’ diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinizde (bir ilke olarak) yerleştirin.”(Tirmizî 2015, Birr, 63). Hatta bu davranışın daha da fazlasını Ukbe b. Amir’e bazı ahlâki prensipleri tavsiye ettiği bir rivayette de şöyle görmekteyiz: “Seninle ilgisini kesenden sen ilgini kesme! Sana vermeyene sen ver! Sana kötülük edeni sen başışla!”(Ahmed b. Hanbel 2001, c. 4/148,158).

3.4. İzin ve Tatil Hakkı

Emeğin üretime katkısının artırılması açısından etkinlik ve verimlilik kavramları önemli bir yer teşkil etmektedir. Çalışanlar açısından etkinlik ve verimliliğin artırılması konusunda işverenlerin yapması gereken en önemli şeylerden birisi işçinin izin, tatil, yıllık izin gibi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu konu İslâm’da işçi ile işveren arasındaki anlaşma “icâre” kira sözleşmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte işçinin işverenden talep edeceği izin, dinlenme hakkı da bu akdin genel yapısı içinde değerlendirilmektedir. Hatta işçinin iş veriminin artması, iş güvenliği ve iş kazalarının önlenmesinde önemli rol oynaması, temel hak ve hürriyetler konusunun bir uzantısı olması nedeniyle gerekli olarak görülmektedir (Yayla 1997, c. 15/133).

İnsanoğlu yorulan ve yorulduğu zaman da dinlenmesi gereken bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla çalışma hayatı da dâhil olmak üzere hayatın her bölümünde başarı elde edebilmek ve yorgunluğun olumsuz etkilerinden ve risklerinden korunabilmek için zinde kalmaya, bunun için de dinlenmeye ihtiyaç duyar. Bu durum bireysel olarak insanın kendisine karşı vazifelerinin başında gelmekle birlikte, aynı zamanda örgütsel açıdan da çok büyük önem arz etmektedir (Ahmet Ünsür 2020, 768). Nitekim Allah Kur’an’ı Kerim’de insanın çalışmak kadar dinlenmeye de ihtiyacı olduğunu gecenin uyku ve dinlenme için bir vesile olduğunu açıklayarak şöyle ifade etmiştir: “Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık. Geceyi (uyku için) örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.”(Nebe: 78/9-10-11).

Hz. Peygamber’de (sas), “...Vücutunun (nefsinin) senin üzerinde hakkı vardır. Gözlerin için de senin üzerinde bir hak vardır, ziyaretçilerin için de senin üzerinde bir hak vardır, eşin için de senin üzerinde bir hak vardır”(Buhârî 2015, Edeb, 84) buyurarak bu hususu vurgulamıştır.

Özellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkan yoğun çalışma temposu dinlenme, tatil ve bu zamanların ücretlerinin ödenmesi konusunu gündeme getirmiştir. İş verimliliği, iş sağlığı, motivasyon konularında yapılan araştırmalarda tatilin işçi üzerinde olumlu etkiler yaptığı saptanmıştır. İnanç ve değerler açısından tatilin ele alınıp işçiler lehine düzenleme yapılmasının işyeri barışı ve iş performansına olumlu yönde etki yaptığı da tespit edilmiştir. Ayrıca insanların makul sayılabilecek sürelerin dışında fazladan çalıştırılması beden ve ruh sağlığı açısından olumsuz durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle insanlara güçlerinin yetebileceği işleri vermek, istihdam planlamasını buna göre yapmak ve çalışma saatlerini de buna göre planlamak gerekmektedir (Ahmet Ünsür 2020, 769-71).

3.5. Emanete Riayet ve Liyakat

“Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Gerçek Müslüman diğer insanların elinden ve dilinden selamette olduğu, gerçek mü’min de insanların kanları ve malları konusunda güvende olduğu kimsedir.”(Nesâî 2010, İmân, 8). Emânete riayet etmek

bir Müslümanın asli vazifelerindedir. İşçiye bir işi yapabilmesi için verilen alet-edevat, makine ve ekipman da emânet olarak değerlendirilmektedir. Rasûlullah (sas) "Emaneti olmayanın imanı da yoktur"(Ahmed b. Hanbel 2001, c. 3/135) buyurarak emanete riayeti imanla ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla Müslüman bir işçinin kendisine sunulan iş imkânını ve o işi yapabilmesi için kendisine verilen malzemeleri inancının gereği koruyup kollaması gerekmektedir. İşverenin de işçisinden kendisine iş yapmak için teslim ettiği alet-edevat, makine, ekipman gibi üretim malzemelerini korumasını isteme hakkı vardır (Sabahattin Zaim 2010, 67).

Emânete riayeti ihsan kavramı açısından ele alacak olursak kaynaklarımızda konuyla ilgili rivayet edilen çarpıcı bir örnek verebiliriz: "Abdullah b. Ömer, bir gün arkadaşlarıyla beraber gezinmek için Medine'nin dışına çıkar. Uygun bir yerde durup sofralar kurarlar. O sırada sürüsünü oradan geçiren bir çoban, yemek yiyenlere selam verir. Abdullah b. Ömer çobanı yemeğe davet eder. Çoban oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdullah; böyle şiddetli sıcağın olduğu bir günde, bu dağlarda bu sürüye çobanlık yaparken oruç tutuyorsun öyle mi? diye sorar. Çoban zamanını değerlendirdiğini söyler. Aldığı bu cevap üzerine Abdullah b. Ömer, çobanın samimiyetini sınamak ister. 'Bu sürüden bir koyunu bize satar mısın? Sana parasını veririz, etinden de veririz. Böylece akşam iftar edersin.' der. Çoban ise; 'Koyunlar benim değil Efendim!' karşılığını verir. Abdullah b. Ömer; 'Koyunu kurt yedi desen efendin nereden bilecek?' der. Çoban arkasını dönüp giderken bir taraftan da parmağını semaya kaldırarak şu sözleri söyler; "'iyi ama Allah nerede?!'" (Beyhakî 2003, c. 4/329).

Emânete riayet konusunda vârid olan bir hadis de şu şekildedir: "Kendisine emredileni tamü tamına, eksiksiz olarak ve gönül hoşluğu ile yerine getirip verilmesi istenilen kişiye veren güvenilir Müslüman kasadar, sadaka veren iki kişiden biridir." (Buhârî 2015, Zekât, 26).

İşçi-işveren ilişkisi açısından meseleye bakılacak olursa işçiler de işverene birer emanet olarak görülebilir. Hz. Peygamber (sas) bu durumu "Her biriniz birer çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur. İnsanlar üzerinde bulunan devlet başkanı bir çobandır ve o idâresinde bulunan insanlardan sorumludur. Erkek insan ev halkı üzerinde bir çobandır ve o ev halkından sorumludur. Kadın da kocasının evi ve çocukları üzerinde bir çobandır; o da bunlardan sorumludur. (Hizmetçi) kul efendisinin malı üzerinde bir çobandır ve o da bundan sorumludur. Dikkat edin! Her biriniz çoban ve her biriniz kendi eli ve idâresi altındakilerden sorumludur"(Buhârî 2015, Itk, 17) buyurarak dile getirmiştir. Bu anlamda işçilerin çalışma şartlarının uygun olması, ihtiyarlık ve işsizlik tazminatı, işyerindeki sağlık ve iş güvenliği şartlarının uygunluğu vb. konularda en yüksek hassasiyet gösterilmelidir (Sabahattin Zaim 2010, 68-69).

İş hayatında en önemli konulardan birisi de liyâkat meselesidir. Kur'an-ı Kerim'de "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştihmette, her şeyi görmektedir"(Nisa: 4/58) buyurularak emanetlerin ehliyet sahibi kişilere verilmesi emredilmektedir. Adalet ve liyakat bir toplumu ayakta tutan en önemli amillerdendir. Bu ilkeler sadece yönetici ve hâkimler değil toplum yapısı içerisinde en üstten başlayarak en alt kademedeki çalışana kadar herkesin riayet etmesi gereken ilkelerdir. Bir toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi için yaptığı işin düzgün yapmayan, dünya-ahiret, ruh-beden, iş-ibadet dengesini gözetmeyen sadece kendi şahsi çıkarları için hareket eden, hayatı oyun, eğlence ve para kazanma yeri olarak gören insanların iş başına getirilmemesi gerekmektedir (Mehmet Soysaldı 2018, 75,83,93). Nitekim Nebi (sas) kendisine kıyametin ne zaman kopacağı sorulduğunda: "İş, ehli olmayan, liyakatsiz kişilere verilince (toplumsal) kıyameti bekle, kıyametin kopması pek yakındır"(Buhârî 2015, İlim, 2) buyurmuştur. Dolayısıyla konuya iş hayatı açısından bakacak olursak ister işçi, ister işveren olsun liyakatsiz insanlara iş emânet edilmemesi ve bu konuda da talepte bulunulmaması gerekmektedir.

SONUÇ

İnsanoğlunun ilk çağlardan beri, iktisadi alanda çözmeye çalıştığı konuların en başında üretim, üretim sonucu ortaya çıkan değer ve bu değerın nasıl bölüşüleceği meselesi yer almaktadır. İnsanların bu meseleyi anlayış ve değerlendiriş biçimlerinde, içinde yaşadıkları zaman, coğrafya, sosyo-kültürel yapı ve inanç sistemleri etkili olmuştur, diyebiliriz.

İslâmî iktisat düşüncesinde emek kavramına yaklaşım temelde Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sas) sünnetine dayanmaktadır. İslâm âlimleri bu kavramı, Allah'ın Kur'an da koyduğu temel prensipler ve Hz. Peygamber'in (sas) uygulamalarını esas alarak zamanın ve coğrafyanın şartlarına da uygun bir şekilde Allah ve âhret inancı, adalet, hürriyet, sulh, dayanışma, fertlerin yararını zedelemeyen toplumun yararını temin etme gibi temel prensipler çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

-Modern iktisadi düşüncede insan, en az çabayla en fazla fayda elde edebilmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle modern iktisadi düşüncede bir kişi eğer serveti varsa ve zenginse onun çalışmasına gerek yoktur. Hz. Peygamber'e (sas) göre ise kişinin zengin olması nedeniyle çalışmaktan, üretmekten vazgeçmesi kabul edilemez bir durumdur. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas) tarafından tembellik, dilencilik, zamanı boş veya faydasız işlerle geçirmek uygun görülmemektedir.

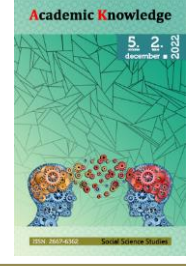
-Kapitalist sistem özellikle ilk ortaya çıktığı dönemlerde sadece yüksek miktarda üretim ve kâr hedeflediği için insan haklarını, işçi haklarını görmezden gelmiş bu tavır zamanla çok ağır şartlar altında çalışan işçilerin hak arama mücadelelerine sebep olarak işçi, işveren gibi sınıflar oluşmasına ve çıkar çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Modern iktisatta işçi ve işveren kesimleri devamlı bir çıkar çatışması içerisindeyler. İşçi üretimde oluşan değerden hak ettiği payı almayı, ücretlerin artırılması, sosyal hakların genişletilmesi gibi taleplerde bulunurken; işveren masrafları kısarak kârını daha çok artırmayı hedeflemektedir. Çoğu zaman bu çatışma hali, iki tarafın da birbirini yok edecek kadar yıkıcı seviyelere gelebilmektedir. Bunun karşılığında Rasûlullah'tan (sas) ulaşan rivayetlere göre İslâm iktisadında işçi-işveren gibi sınıflar yoktur. Bir insan aynı anda hem işçi hem de işveren olabilir. İşçi-işveren ilişkileri hususunda işveren çalıştırdığı işçinin ücretini tam ve zamanında, tatil ve sosyal haklarını tıpkı kendi yaşam standardına yakın bir seviyede vermekle, sağladığı iş imkânını işçinin emeğini sömürmek açısından bir tehdit unsuru olarak kullanmamakla ve işi ehline vererek liyakati gözetmekle yükümlüdür. İşçi ise çalıştığı işin hakkını vermek, kullandığı alet edevatı korumak, zamandan ve kaliteden çalmamak, emeğini bir şantaj aracı olarak kullanmamakla yükümlüdür. İşçi ve işveren kesimleri ellerinde bulundukları güçleri birbirlerinin aleyhine kullanma eğilimine girerlerse o zaman devlet hem işçi hem de işveren açısından ücretler konusuna müdahale edebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. 2001. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed Naim, Babanzâde, ve Kamil Miras. 2018. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. ed. Salih Şengezer vd. İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Yayınları.
- Ahmet Efe. 2018. "İslam Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 7(13).
- Ahmet Ünsür. 2020. "Çalışma Hayatında Dinlenme ve Tatiller Konusunun İbadet Hakkı ve Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi". *Akademik İncelemeler Dergisi* 15(2).
- Ali Bardakoğlu. 2000. "İcâre". *DİA*.
- Arif Ersoy. 2010. "İslam ve Liberalizm". *Eskiyeni Dergisi* (18).
- Armağan, Servet. 2012. "İslam Hukukunda İşçi - İşveren Arasındaki Münasebetler ve Bazı Düşünceler". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (31): 233-46.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. 2003. *Şu 'abü'l-îmân*. Riyâd.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-. 2015. *Sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
- Çağrı, Mustafa. 2019. "İhsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik> (12 Temmuz 2019).
- Çalgan, Mehmed Ali. 2015. "Hadisler Işığında Kalkınma". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. 2009. *Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Enver Uysal. 2018. "Dini ve ahlâkî Açından Çalışma ve Emegin Önemi". İçinde *Emegin Değeri: Din Ve Emek İlişkisi*, ed. Ali Arslan vd. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 27.
- Görmez, Mehmet, Mehmet Emin Özafşar, ve vd. 2020. *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu) 1*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gül, Muammer. 2014. "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri". (17): 71-106.
- Güneş, Fatma. 2018. "Konvansiyonel ve İslam ekonomisinde devletin rolü". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- "<https://sozluk.gov.tr/>". 2021.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. 2010. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
- İlhan Eroğlu ve Fatma Çelik. 2018. "Uluslararası İslam Ekonomisi, Finans ve Etik Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı". İçinde *İktisadi ve Sosyal Boyutuyla İslâm'da Çalışma*, ed. Seyfettin Erdoğan vd. İstanbul: Pazar Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon.
- Kallek, Cengiz. 1997. *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Khan, Muhammad Akram. 2017. *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*. İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Mehmet Soysaldı. 2018. "Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler". *Hikmet Yurdu* 11(21).
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el Kuşeyrî. 1991. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arâbî.
- Necmeddin Şeker ve Ferize Yeksek. 2019. "Hadislerde İhsan Kavramı". *Akademik Us* 3(1).
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb en-. 2010. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. 2012. *el-Minhac Şerhu Sahîh-İ Müslim b. el-Haccac*. İstanbul: Polen Yayınları.
- Oğuz, Orhan. 1992. *İktisada Giriş, Temel Kavramlar ve Prensipler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Matbaa Birimi.

- Özaydın, Arif, ve Esra Turan. 2018. "İktisadi Kalkınmaya Yaklaşım Açısından İbn Haldun ve Adam Smith". İçinde *Uluslararası İslam Ekonomisi, Finans ve Etik Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı: 3-4 Kasım, 2018*, ed. Seyfettin Erdoğan ve vd. İstanbul: Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon, 115-65.
- Sabahattin Zaim. 1971. *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Yayınları.
- Sayım Yorğun. 2019. "İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar ve Yaşanan Sorunlar". İçinde İstanbul: İksam Yayınları.
- Sırım, Veli. 2016. "İslam Ekonomisinde İşçi-İşveren İlişkileri". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*: 773-85.
- Suat Erdem. 2019. "İslam Hukukunda Çalışanların Hakları",/. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (15).
- Tabakoğlu, Ahmet. 2010. "Bir İlim Olarak İslam İktisadı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16: 11-34.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ et-. 2015. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
- Toksarı, Ali. 1992. "Birr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6: 204-5.
- Uğur Erman. 2019. "İslam'da Ticaret Ahlakının Oluşmasında Hadislerin Rolü". *Journal of Academic Value Studies* 5(4).
- Yayla, Mustafa. 1997. "Hafta Tatili (İslâm Hukuku)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 15: 132-34.
- Zaim, Sabahaddin. 1992. *İslam-İnsan-Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, Sabahattin. 2010. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:6.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 26.12.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 11.11.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Güz / Autumn

İran'da Kurulan Muhtar Azerbaycan Devleti ve Türkiye ile İran'ın Bu Devlete Yaklaşımı (1945-1946)

Yunus BOR*

Anahtar Kelimeler:

Azerbaycan Muhtar Devleti,
İran,
Türkiye,
İran-Sovyet İlişkileri,
Türk-İran ilişkileri,

ÖZ

İran, İkinci Dünya Savaşı boyunca kendi kararlarını kendi veren bir ülke görünümünden uzak merkezi gücü oldukça zayıf, kıtluklarla ve yoksulluklarla mücadele etmeye çalışan bir ülke olarak kalmıştır. 25 Ağustos 1941'de İngiltere ve Sovyetler Birliği İran topraklarını işgal ettiler. İşgalci kuvvetler, bu hadiseyi işgal şeklinde adlandırmayıp savaşın acil taleplerinin bir sonucu olarak gördüler. Esasen durum öyle değildi. İran bu davetsiz misafirler tarafından egemenliğine ve bağımsızlığına zarar verilen ve çıkarları hiçe sayılan bir ülke oldu. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin işgal ettiği yerlerden çıkmamak için direnç göstermesi dünyayı yeni bir savaşın eşiğine getirmiş Soğuk Savaş'ın ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Bu konu İran tarafından Milletler Cemiyeti'ne taşınmış nihayetinde Amerika ve İngiltere'nin baskısı sonucunda Sovyetler Birliği İran'dan ayrılmıştır. Tam da bu noktada bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Seyyid Cafer Pişeveri tarafından Sovyet desteği ile İran'da kurulan, Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin kuruluşunu, İran ve Türkiye'nin bu oluşuma karşı yaklaşımlarını, dönemin arşiv ve yerel basın kaynaklarını kullanarak mukayeseli bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Azerbaijan Autonomous State Established in Iran and the Approach of Iran and Turkey

Keywords:

Azerbaijan
Autonomous State,
Iran,
Turkey,
Iran-Soviet Relations,
Turkish-Iranian
Relations,

ABSTRACT

During the Second World War, Iran remained as a country that was far from being a country that made its own decisions, and that had a very weak central power and tried to struggle with famines and poverty. On August 25, 1941, Britain and the Soviet Union occupied Iranian territory. They did not call it occupation, they called it a result of the urgent demands of the war. Actually, that was not the case. Iran's sovereignty and independence were harmed by these two countries and their interests were disregarded. The footsteps of the Cold War began to be heard, as these Soviets resisted not to leave the occupied places. This issue was brought to the League of Nations by Iran, and eventually the Soviet Union left Iran as a result of pressure from the United States and Britain. The withdrawal of the Soviet Union from Iran undoubtedly upsets Cafer Pishavari, who established the Azerbaijani Mukhtar Government in Northern Azerbaijan. At this point, this study aims to explain the establishment process of the Azerbaijan Mukhtar Government, which was established in Iran under the leadership of Seyyid Cafer Pişeveri after the Second World War, and to present a comparative analysis of the approaches of Iran and Turkey by using the archive and local press resources.

* Arş.Gör.Dr. Yunus Bor, Fen- Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, yunusbor@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4391-8052

GİRİŞ

İran'ın Kuzeybatısında bulunan Azerbaycan bölgesinde 1945 yılında yaklaşık iki milyon kişi yaşıyordu. Bunların %7'si Kürt, %3'ü Nesturi ve Ermeni, %40'ı köylerde yaşayan Azerbaycan Türk'ü, %50'si ise hem Farsça hem Türkçe bilen Kafkasyalılardan oluşuyordu (Fatemi, 1986, s.84-85). Azerbaycan bölgesi dönem itibari ile oldukça stratejik bir konuma sahipti. Bölge kuzeyden Ermenistan ve Sovyet Azerbaycan'ı, batıda Türkiye, güneybatıda Irak ile komşudur.

İkinci Dünya Savaşı ile İran, İngiltere ve Sovyet işgaline uğramış ve Azerbaycan bölgesinde etkinliğini yitirmişti. Bu işgal ile merkezî hükümet zayıflayınca bölgedeki zayıflıktan faydalanan Sovyetler Birliği, kendi kontrolü altında tuttuğu İran'ın kuzey ve kuzey batısında etkinliğini arttırmış ve Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin kurulmasının önünü açmıştır.

Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin kuruluş aşamasına geçmeden önce kurucusu Seyyid Cafer Pişeveri'nin siyasi faaliyetlerinden bahsetmek gerekir. Demokrat Fırkası'nı kurmadan önce Pişeveri 14. Mecliste Tebriz'den 16 bin oy alarak mebus seçilmiş, fakat 26 Şubat 1944'te meclis, açılış oturumunda Pişeveri'nin mebusluğunu onaylamamıştır. Pişeveri bu olayı açıklarken 16 bin kişinin oyunu aldığı Mecliste Azerbaycan ulusunun ihtiyaçlarını açıkladığını, kendisinin dikkatle dinlendiğini ve olumlu karşılandığını, fakat daha sonra ikiyüzlü davranan vekillerin mebus olmasını engellediğine değinmiştir (Hasanlı,2005, s. 72).

Bu olaydan sonra Sovyetler Azerbaycan sorununu yeniden gündemine almış ve 6 Mart 1944'te yapılan yönetim toplantısında İran Azerbaycan'ı halkına ekonomik ve kültürel yardımın artırılmasına ilişkin kararlar almıştır. Alınan kararlar şu şekilde olmuştur.

1. Kızıl Ordu'nun olduğu yerlerde yerel halk ile ilişkilerin artırılması adına alınacak görevlilerin Azerbaycanlı olması uygun görülmüştür. Bu husus gözetilerek *Ordu* gazetesinin Azerbaycan Türkçesi ile haftada üç kez çıkarılması ve sivillere dağıtılması kararlaştırılmıştır.

2. Tebriz ve Erdebil'de Sovyet ticaret temsilcileri Azerbaycanlılarla yer değiştirmeli ve zaman içinde aynı değişiklik mali ve idari alanlarda da yapılmalıdır. Ayrıca Sovyetlere bağlı diplomatik alanlarda özellikle Tebriz ve Makü'deki elçiliklerde Azerbaycanlı temsilciler görevlendirilmelidir.

3. Muhalif olan siyasi ve edebi çalışmalar hızlandırılmalı, Azerbaycanlı şair ve yazarların yapıtları oluşturularak Tebriz matbaasında basılmalıdır. Tebriz'de Türk dilinde okullar açılmalı, bu okullarda Fars dili ve edebiyatı ayrı bir ders olarak okutulmalı ve okullar ücretsiz olmalıdır. Kütüphane ve okuma salonları açılarak sadece öğrenciler değil geniş halk kitleleri de bu mekanları kullanmalıdır.

4. Tebriz'de tarım ve bağıcılığı geliştirmek için Tarım Teknoloji Enstitüleri açılmalıdır. İşsizlik oranının düşürülmesi için Tebriz'de çorap-tekstil fabrikası açılmalıdır.

Bu kararlar doğrultusunda İran'daki Sovyet memuriyet ve ordu birliklerindeki ihtiyaç için 33 uzman, ekonomik düzenlemeler için ise 11 uzman kişinin Sovyet Azerbaycan'ından gönderilmesine karar verildi. Nitekim görevliler 1944 yılının baharında göreve başlamıştı. Tebriz'de Türkçe eğitim veren okul açılması kararı 24 Haziran'da Molotov tarafından onaylandı. Azerbaycan'da bu okula büyük ilgi oluştu ve 800 öğrenci kısa sürede başvuru yaptı (Hasanlı,2005, s. 72-73).

Sovyetler 1944 yılı boyunca alınan kararları uygulamaya sokarak İran Azerbaycan'ı bölgesindeki etkinliğini artırarak devam ettirmişti. Sovyet Azerbaycan bölge sorumlusu Hasan Hasanov bu politikanın artık sonuca bağlanması adına 13 Şubat 1945'te 67 sayfalık 'İran Azerbaycanı' adlı bir raporu Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Lideri Mir Cafer Bağirov'a ulaştırmıştı. Artık yeni bir oluşumun temeli atılıyordu. Bu raporda İran Azerbaycan'ında yapılması gerekenler ve Sovyet politikasına kolaylık sağlayacak şu tavsiyeler vardı.

1. Azerbaycan toplumunu Farsların zulmünden kurtarmaya niyetli olduğumuz bizimle çalışan yöneticilere anlatılmalıdır.

2. Azerbaycan toplumunun Fars baskısından kurtarılmasını, İran yönetiminin sorunlarla boğuştuğunu ve çöktüğünü, bütün baskılara rağmen Azerbaycan ulusunun İran'dan ayrılarak bir devlet oluşturmaya hazır olduğunu bu politikanın uygulamaya konulması gerekmektedir.

3. Azerbaycan'ın tam demokratik yapılı devlet haline getirilmesi veya onun Sovyet Azerbaycan'ıyla birleştirilmesi halk ayaklanması yoluyla gerçekleştirilmelidir. Bunun başarılması için Tahran'daki Sovyet Elçiliği'nin yardımı zordur. Tahran hükümeti ile olan ilişkilerini bozmaması adına Elçiliğin hareket alanı sınırlı olduğu için bu görevin, yetkisini Bakü'den alan yönetici kişiler tarafından yürütülmesi gerekmektedir.

4. Tahran'da *Azhir* gazetesinde çalışan Seyyid Cafer Pişeveri ve arkadaşlarının Tebriz'e gelmesi daha faydalı olacaktır (Hasanlı,2005, s. 109-110).

1945 yılının yazında Sovyet etkinliği Tudeh Partisi eliyle İran Azerbaycan'ında etkisini hissettirmişti. Tudeh mensupları Azerbaycan'daki Tahran Hükümeti yetkisini en aza indirmek için uğraş veriyordu. Sovyetler Birliği ağustos ayında Tebriz'de ve İran Azerbaycan'ında yeniden yapılacak bir parti kurulmasını ve partinin başına ise Seyyid Cafer Pişeveri'nin geçmesini onayladı. Tudeh Partisi'nin şiddet ve yolsuzluk olaylarının artması ve Rusların güvenmedikleri bazı kişilerin Tudeh içinde bulunması nedeniyle bu oluşuma Tudeh dahil edilmedi. Bu yeniden yapılanmada partinin Demokrat ismi ile anılması ve daha ılımlı bir politika izlemesi hedeflendi. Demokrat Fırka tüm sınıflara seslenerek ılımlı şiddet karşıtı ve vatansever olduğunu duyurdu. Azerbaycan halkını tek başına temsil etme görevini üstlendi. Bazı sorunlu kişiler hariç tüm eski Tudeh üyeleri Demokrat Fırka'ya geçti ve Tudeh Azerbaycan şubesi 17 Eylül'de kendisini feshetti. (FO "Foreign Office" 406/84/E 904/5/34, s.1-3).

Tudeh partisinin Tahran şubesi, Pişeveri'nin Demokrat Fırkası'nı kurduğundan haberdar olunca Pişeveri ile ters düştü. Tudeh Partisi ile Pişeveri'nin arasındaki ilk ayrışmalar 1944 yılında Pişeveri'nin Haziran 1944 yılında *Azhir* gazetesindeki köşesinde "İran'da Gerçek Bir Parti Var mı ?" adlı bir dizi makalesinin yayınlanmasıyla başladı. Pişeveri bu yazı dizisinde o dönemdeki tüm siyasal partilerin gerçek bir özden yoksun olduğunu, isim vermeden Tudeh'i hedef alarak, sınıf temelli bir hareket inşa etmeye çalışan partilerin hepsinin başarısız olduğunu, çünkü Avrupa'daki endüstriyel gelişiminin İran'da olmadığını ve sınıf bilinci kavramının Avrupa'daki gibi anlaşılmadığını savundu. Pişeveri Avrupa'daki kavramların İran'daki durumu tam karşılamadığına işaret etti ve bu durumu şöyle açıkladı:

"İşçilerimizin çoğu Proleter değil, çırak, kalfa, ve zanaatkâr, kapitalistlerimizin çoğu burjuvazinin gerçek üyeleri değil, küçük toprak sahipleri veya küçük tüccarlar, çiftçilerimizin çoğu köylü değil kırsal kiracılarıdır." diyerek eğer gelecekte gerçek bir siyasi parti ortaya çıkacaksa, bu partinin sınıf çağrışımlarından kaçınması ve millî kimliğe yönelmesi gerektiğini vurguladı (Abrahamian, 1970, s. 306-307).

Pişeveri ile Tudeh Partisi arasındaki ikinci sürtüşme Rıza Şah'ın ölümü münasebetiyle ortaya çıktı. Tudeh eski Şah'a yönelik saldırılarını sürdürürken *Azhir* gazetesi Pehlevi ailesine taziyelerini sunarak olumlu bir ölüm ilanı yayınladı. Bu hadise sonrasında Tudehliler onu gerici olarak nitelendirdiler (Abrahamian, 1970, s. 307).

1945 yılının ağustos ayının son günlerinde başta Tebriz olmak üzere İran Azerbaycan'ında merkezî hükümete karşı ayaklanmalar başladı. 26 Ağustos tarihinde Tudeh yanlıları Rus askerlerin desteğiyle Tebriz polis merkezini ele geçirerek Tahran ile iletişim kurmasını engellediler (Yezdi, 1983, s. 57). Tudeh Partisi Şahi ve Sari bölgelerinde idareyi ele geçirdi. Merkezî hükümetinin gönderdiği jandarma birliği Sovyetler tarafından Furuzguh' da durdurularak geçişine izin verilmedi. 13 Eylül de ise Tebriz'deki Tudeh Partisi Demokrat Fırka'ya katıldığını ilan etti (Afkhami, 2009, s. 92).

Başbakan Hekimi hem İngiliz hem de ABD elçilikleriyle görüşerek yardım talebinde bulundu. Hekimi daha sonra 2.000 askerlik bir kuvveti Tebriz'e göndermiş bu birlik Şerifabad yakınlarında Sovyetler tarafından durdurulmuş ve geçiş izni verilmemiştir. ABD, 24 Kasım 1945'te Sovyetlere İran topraklarını boşaltmasını ve İran'ın iç işlerine müdahale etmemesini bildirdi. Sovyetler cevabında Demokrat Fırka'nın İran hükümetinin baskıcı hareketlerine karşı özgürlük hareketi olduğunu ilettiler. Bu cevap sonrası ABD Tahran'ın Emirabad bölgesine 3000 asker takviye kuvveti gönderdi. İngilizler de üç tugay askeri güneydeki petrol bölgesine gönderdi. Her iki devlet de olaylara karşı tüm kuvvetlerine hazırda olmalarını emretti. Hekimi aralık ayında Amerika İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne gönderdiği notada 1942 yılında yapılan Üçlü Anlaşma'nın gereği olarak bir an önce İran'dan kuvvetlerini çekmelerini rica etti. Bu nota Sovyetler tarafından dikkate alınmadı (Mehtevi, 1971, s. 407-408).

Meclis 1945 Haziran ayında 15. Meclis için yapılacak seçimlerin yabancı güçlerin İran'dan tümüyle gitmesinden sonra olması kararını aldı. 25 Ağustos'ta Pişeveri Bağirov ve Yakupov ile bir araya geldi ve kurulacak yeni partinin programını hazırladılar (Scheid 2000, s. 267). 3 Eylül 1945'te Demokrat Fırka İran'ın toprak bütünlüğüne saygı duyacağını belirterek Azerbaycan için özerklik bildirgesini kamuoyuna duyurdu. Demokrat Fırka teşkilatı Tudeh Tebriz teşkilatının yeniden yorumlanmış biçimiydi. Bir anlamda Tudeh Partisi Azerbaycan Demokrat Fırkası'na dönüşmüştü. Bu dönüşüm yapılırken eski Tudeh üyelerinin bir kısmı dışarıda bırakılmıştı (Zovki, 1990, s. 256). Tudeh merkez teşkilatı kendilerine danışılmadan Tebriz şubasının Demokrat Fırka bünyesine geçmesinden hoşnut olmadı. Tudeh Partisi liderleri bu hadiseyi resmî bir açıklama yaparak kınadılar (Şemim, 1967, s. 51). Eylül ve Ekim ayında Azerbaycan bölgesinin tüm taşra kasabalarında parti komiteleri örgütlendi. Kasımın ilk günlerinde Ruslar tarafından temin edilen silahlar yapılacak saldırılar için gerekli bölgelere gönderildi. Azerbaycan'da bu hadiseler olurken Tahran'da kamuoyu hükümetin beceriksizliğini eleştiriyordu. *İkdam* gazetesi 1 Kasım'daki sayısında İran devlet yöneticilerini çok ağır bir dille eleştirildi. Devlet içinde yolsuzluğun önünün alınamadığı, yabancı sevicilerin ülkeyi utanmadan felakete doğru sürüklediği, Hekimi'nin de diğerlerinden çok farklı olmadığını ve İran'daki vaziyetin değişmesinden kimsenin umudu olmadığını yazdı (İkdam, 01.10.1945, s. 1). 15 Kasım'da Demokratlar Tebriz'de bir miting organize etti, burada merkezî hükümete ağır eleştirilerde bulunuldu. Miting sonrası şehirlerin birer birer kontrol edilmesi aşamasına geçildi. 16 ve 17 Kasım da Serab, Miyane bölgeleri ve bu bölgelerdeki telgraf hatları Demokrat güçleri tarafından ele geçirildi. Telgraf hatlarının ele geçirilmesiyle İranlı güçlerin Tahran ile olan iletişimi kesildi. Erdebil, Sarab ve Marageh de merkezi kuvvet güçleri kontrol altına alındı. Bu ayaklanmada kullanılan güçlerin bazıları Kızıl Ordu'da eğitim almış Kafkasya'dan gelen muhacir göçmenlerdi. Makü, Kohi, Marand bölgeleri de alınarak Tebriz'in batısı kontrol altına alındı. Bu ilk saldırılarda İran merkez güçleri pek fazla direnç gösteremediler (FO 406/84/E 904/5/34, s.3, Zovki, 1990, s. 256-257). Azerbaycan güçleri Zencan'dan Kazvin'e doğru her geçtikleri yerde nöbetçi askerler bırakarak Astara'ya ulaştılar. Tebriz'de ise bütün oteller ve hanlar ele geçirildi. Hekimi kara kuvvetlerine takviye yapılacağını açıkladı. Başbakan Hekimi Tebriz'e destek kuvvet göndermişse de bu kuvvet Sovyetler tarafından Şerifabad bölgesinde durdurularak geçiş izni verilmedi. Kazvin'in de ele geçirilmesiyle Kazvin Tebriz demiryolu güvenliği de sağlanmış oldu (İkdam, 28.11.1945, s. 1). 16-22 Kasım arasında Demokrat Fırkası üyeleri Tebriz'de millî kongre yapmışlar bazı taleplerini İran hükümeti, Amerika, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Çin'e bir telgraf ile iletmişlerdir.

Metnin girişinde Atlantik Bildirgesi'ne atıf yapılmış, Azerbaycan milletinin dünyanın diğer milletleri gibi kendine ait dili ve gelenekleri olan bir toplum olduğu ve bu milletin kaderini belirlemede özgür olma hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. Azerbaycan halkının İran'ın bağımsızlığında ve toprak bütünlüğünün kurulmasında büyük katkısının olduğunu, istenen taleplerin İran'ın bölünmesine ve sınırlarının değiştirilmesine yönelik talepler olmadığı belirtilmiştir. Bu talepler şunlardı:

1. Azerbaycan Millî Hükümeti demokratik bir rejim istemektedir.
2. İran Meclisine Azerbaycanlıların seçtiği vekiller gönderilecek, vergiler adil bir şekilde ödenecektir.
3. Azerbaycan halkı İran'ın toprak bütünlüğüne uyma şartıyla millî hükümet kurma ve demokratik ilkeler çerçevesinde Azerbaycan'ı idare etme hakkına sahiptir.
4. Azerbaycan halkı özerk bir hükümet kurmayı ve kuracağı hükümeti kendi kuracağı meclisten seçmeyi istemektedir.
5. Azerbaycan halkı dili olan Türkçeyi kullanmak istemektedir.
6. Millî Kongre üyeleri 39 kişiden oluşan bir kurucu meclis seçmişler, bu kişilere hareketi yönetme ve merkezî hükümete karşı siyaset belirleme yetkisi verilmiştir.

Bu maddelerin altına başta Cafer Pişeveri ve ileri gelen Demokratlardan birkaç kişi imza atmış 39 kişiden oluşan bu heyetin görevleri ise Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin iç ve dış işlerinden sorumlu olmak ve Millî Azerbaycan Meclis seçimlerinin yapılmasını sağlamaktır.

Azerbaycan'da seçimler üç gün sürdü ve 30 Kasım'da sona erdi. Azerbaycan millî meclisi 100 vekilden oluşuyordu. 12 Aralık'ta ise Şebusteri başkanlığında toplanan mecliste Pişeveri başbakanlığında hükümet kuruldu. İran'ın Azerbaycan valisi Murtaza Bayat 13 Aralık'ta Tahran'a geri döndü. General Ali Ekber'in komuta ettiği 3. Piyade tugayı Pişeveri'ye teslim oldu. Merkezî hükümet memurları, subaylar Tahran'a döndü (Zovki, 258-259).

Pişeveri hükümeti kurulmadan önce İran'da Başbakan Hekimi'nin de Azerbaycan sorununa çare olamayacağı anlaşılmıştı. Her ne kadar Hekimi mecliste ümitvar konuşuyor olsa da bu tarihlerde Marağa valisi öldürülmüş, ordu sorumlusu yaralanmış, Zencan valisi tutuklanmış, Demokrat Fırka birlikleri Kazvin'den Gilan'a doğru harekete geçmişlerdi. İkdam gazetesi Reuters ajansından aldığı bilgide Sovyetlerin savaş alanlarında yardım ettiği ve yönlendirmelerde bulunduğunu bildirmiştir (İkdam, 2.12.1945, s. 1).

Kasım ayından itibaren Sovyetler artık açıktan açığa Azerbaycan'ı destekliyorlardı. Azerbaycan'da Millî Kongre'nin toplandığı tarihlerde İran içişleri bakanlığı Dışişlerine Sovyetlerle bir uzlaşma sağlanmadığı takdirde Kuzey İran'da neler olabileceğini bilmenin zor olduğunu ilettiler. Dışişleri Bakanı Abdulkasem dönemin Sovyet elçisi Mihail Maximov'a Sovyet silahlı birliklerinin Azerbaycan ve Kürdistan'da İran'ın iç işlerine müdahaleden vazgeçmesini isteyen bir nota gönderdi. Abdulkasem ayrıca ABD ve İngiltere temsilcilerine İran'ın haklarını korumak için mücadele etmelerini ilettiler. 24 Kasım'da ABD Sovyetlere ve İngiltere'ye gönderdiği notada 1 Ocak 1946'ya kadar İran'ı boşaltmalarını istedi. İngilizler Üçlü Deklarasyonu hatırlatarak İran'dan çıkmaları gerektiğini bildirdiler. Sovyetler ise Amerika'ya verdiği cevapta, Kuzey İran'da istenilmeyen hiçbir şeyin olmadığını, buradaki halkın ulusal haklarını talep ettiğini ve bölgede bulunacak daha fazla İran askerinin Sovyet ordusunu İran'a girmesi noktasında zorlayarak düzensizliği ve karışıklığı daha da arttıracaklarını öne sürdüler. Ayrıca 1921 anlaşmasının 6. maddesine atıfta bulunarak, Sovyetlerin İran topraklarına girme hakkını savunuyorlardı. Birleşik Devletler bu cevap sonrası bir kez daha İngiliz ve Sovyetlere Üçlü Deklarasyona göre en geç 1 Mart'a kadar İran'ın terkedilmesini istedi (Afkhami, 2009, s.94).

Moskova Görüşmeleri ve Birleşmiş Milletlerin Gündeminde Azerbaycan Meselesi

Aralık ayının son günlerinde üç büyük devlet temsilcisi Moskova'da buluştu. İngiltere Dışişleri bakanı Ernest Bevin, Amerika Dışişleri bakanı James Byrnes ve Molotov buluşmasına Başbakan İbrahim Hekimi de katılmak istemişse de Sovyetler Hekimi'nin talebini reddetti. İngiliz ve Amerikalı temsilciler İran'ın isteklerini Sovyetlere ilettiler. Molotov ise Azerbaycan meselesinin İran'ın iç meselesi olduğu cevabını verdi. İngiliz elçisi Bullard'ın İran'ın geleceği hakkında sunduğu formüllerden biri de hem Sovyet hem de İngilizlerin çıkarlarını karşılayan yerel yönetimler teklifiydi.

Başlangıçta 1907'deki gibi İran'ın nüfuz bölgelerine göre yeniden bölünmesi teklifine sıcak bakan Sovyetler sonrasında bu konu ile ilgilenmedi. İngiltere Dışişleri bakanı E. Bevin, 24 Aralık'ta Stalin ile görüşmesinde Azerbaycan sorununu gündeme getirdi. Bakan üçlü komisyon kurulmasını merkezi yönetimlerle eyaletler arasındaki sorunun çözülmesi için anayasaya uygun olarak eyalet encümenleri oluşturulmasını ve Türk, Kürt ve Arap dillerinin etnik azınlık dili olarak kabul edilerek tanınmasını tavsiye etti. Bevin oluşturulacak üçlü komisyon ile eyalet encümenleri seçiminde gözlemcilik görevi yapacak askerî birliklerin geri çekilmesi konusunu takip edecek ve üç müttefik devlete birliklerini geri çekme konusunda önerilerde bulunacaktı. İngilizler bu politika ile Sovyetlerin de katılımını sağlayarak Azerbaycan'ı yeniden İran'ın kontrolü altına almayı istiyordu. Stalin bu projeyi tartışılmak üzere Dışişleri Halk Komiserliğine gönderdi. Dışişleri Halk Komiserliğinde Molotov bu fikre kesin bir dille karşı çıktı. Bevin konuyu birçok kere gündeme getirmesine rağmen Molotov konunun gündem dışı olduğunu ve İran'ın görüşü olmadan böyle bir komisyonun oluşturulamayacağını, hali hazırda İran hükümeti Sovyetlere karşı düşmanca bir tavır sergilediği için bu komisyonda yer almayacağını bildirdi (Hasanlı,2005, s.223-224). Bu toplantı sonrası İngilizler komisyon fikrini Hekimi'ye açıkladılar. Bu komisyonda Sovyet, İngiliz ve Amerikalı temsilcilerin olmasını tıpkı Doğu Avrupa'daki gibi bu komisyonun yabancı güçlerin İran'dan çıkarılmasını yönetmesini teklif etti. Bu teklif bile Mecliste bazı vekillerin bağımsızlığa aykırı atılmış bir adım olarak değerlendirilince yoğun eleştiri altında kalan Hekimi 20 Ocak 1946'da istifa etti (Mehtevi, 1971, 408).

9 Ocak 1946'da İran'ın Birleşik Krallık ve Birleşmiş Milletler Temsilcisi Hasan Takizadeh, Başbakan Hekimi'ye edindiği bilgilere göre acil bir şeyler yapılmazsa İran'ın bağımsızlığından geriye bir şey kalmayacağını bildirdi. Takizadeh 16 Ocak ve 29 Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Sovyetlerin İran'daki faaliyetlerinin bir an önce durdurulması gerektiğini ve üç büyük devletin anlaşma gereği İran'ı terk etmesi gerektiğini cemiyetin dikkatine sundu. Takizadeh'in ikinci talebi 29 Ocak'ta yapıldığında Sovyet delegesi Andrey Vişinski bu talebin geçersiz olduğunu iktidarda olmayan bir hükümet tarafından yapıldığını söyleyerek, eğer yeni hükümet Sovyetler Birliği ile müzakereyi kabul ederse Güvenlik Konseyinin artık bu konuda yargı yetkisinin olmayacağını söyledi. Konsey ise iki tarafın doğrudan müzakere yoluyla Azerbaycan konusunda anlaşmasını tavsiye etti (Afkhami, 2009, s. 94; Mehtevi, 1971, s. 409).

İran Hükümetinin Azerbaycan Olaylarına Tepkisi

Azerbaycan meclisinin açıldığı gün olan 12 Aralık'ta Başbakan Hekimi mecliste yaptığı konuşmada bu konu ile ilgili dışişleri bakanı ile Moskova'da yapılacak konferansa katılmak istediğini söyledi. Azerbaycan olayları dış güçlerin etkisi şeklinde yorumlanıyordu. Konuşmacılar hükümetten çözüm üretmesini bekliyorlardı. Bazı mebuslar olayları ülkedeki anarşinin artmasının doğal bir sonucu olarak görürlerken, başta meclis başkanı Seyyid Muhammed Sadık Tabatabai, Seyyid Mehdi Ferruh, Nasır Ardalan, Hüseyin Ferhudi gibi mebuslar Sovyetlere çağrıda bulunarak İran'a kendi sınırlarında hareket serbestliği getirmesini istedi. Bazı vekiller ise Ruslarla savaşılması gerektiğini söyledi. Tudeh grubu ise sorunun hükümetin beceriksizliğinde olduğunu, Seyid Ziyaeddin ve onun desteklediği basın organlarının Azerbaycan'ın Sovyet Azerbaycan'ı ile birleşeceğine dair haber yaptıklarını söylediler ve Seyid yanlıları sayesinde ülke bu hale geldi dediler. Azerbaycan sorununun araştırılması için Mecliste özel bir komisyon kuruldu. Meclis Azerbaycan meselesi nedeniyle 14 Aralık'taki oturumunu kapalı yaptı. Bu oturumda Tebriz valisi Bayat Tebriz'e gittiğinde Azerbaycan ulusal meclis seçimleri nedeniyle Demokrat partililerle geç görüştüğünü, Demokratların ayrılıkçı niyetlerinin olmadığını, Azerbaycan gelirleriminin %25'ini merkezi hükümetin kasasına vereceklerini geri kalan %75'ini Azerbaycan'ın refahı için harcayacaklarını, Pişeveri başkanlığında kurulan hükümette dışişleri ve savaş bakanlıklarının olmadığını belirtti. Bayat Tebriz'deki askerî birliklerinin direniş gücünün kırıldığını, Azerbaycan'a müdahale etmenin çok zor olduğunu söyledi (Hasanlı, 2005, s. 211-212). 18 Aralık'ta mecliste İbrahim Hekimi kuzey bölgesindeki üçüncü ve dördüncü ordu

birliklerinin durumu hakkında bilgi verdikten sonra bu kuvvetlere ek olarak Güvenlik Birliği adında bir kuvvetin gönderileceğini açıkladı (Ramazani, 1975, s. 115). 30 Aralık'ta yapılan oturumda milletvekillerinden Tehranşî, Hekimi hükümetinin özellikle Azerbaycan meselesinde sorun çözmekte yetersiz kaldığını dış politikanın net ve anlaşılır olmadığını söyledi. 1 Ocak 1946'daki oturumda ise Musaddık hükümetin ekonomi politikalarını eleştirdi (FO 406/84/E 571/315/34, s. 31).

Hekimi'nin istifası sonrasında Şah, Kavvam'ın başbakan olmasında aktif bir rol üstlendi. Şah ilk önce sivil danışmanlarıyla ve ordu komutanlarıyla fikir alışverişinde bulundu. Belirlenen iki adaydan biri Ahmed Kavvam idi. Meclis başkanı Seyyid Muhammed Sadık Tabatabai'nin de etkisiyle Şah, Kavvam'ın kabine kurmasına sıcak baktı. Bu arada Demokrat Fırka birlikleri Zencan'ı kontrolü altına almışlardı. Mebuslar arasında büyük ihtilaflar vardı. Millî bir hükümet kurulması isteniyordu. Muteminel Mülk ile Kavvam oylamaya katıldı. Kavvam bir oy fark ile başbakan oldu. Mebuslar Kavvam'a dış siyasette Hekimi gibi olmamasını, Sovyetlere karşı Azerbaycan konusunda bir adım bile geri atmamasını Tahran'da bu meseleyi çözmesini, eğer gerekirse Moskova'ya gidip görüşmesini talep ettiler. Kavvam vekillere söz verdi ve kabine 27 Ocak'ta kuruldu. Kavvam göreve gelir gelmez Şah aracılığı ile Stalin'den Azerbaycan meselesini görüşmek için randevu talebinde bulundu (**İkdam**, 27.01.1946, s. 1).

18 Şubat'ta Kavvam Moskova'ya indiğinde belli bir süre uçağın içinde Dışişleri bakanı Molotov'un karşılamaya gelmesini bekledi. Kavvam Moskova'da kaldığı iki haftalık süre boyunca Sovyet yetkililerince soğuk karşılandı. İlk olarak Stalin ile görüştü. Stalin İran'ı her fırsatta Rusya'yı sırtından bıçaklamakla suçlayarak ona güvenmenin çok zor olduğunu söyledi. Kavvam daha sonra Molotov ile görüştü. O da İran'ı ikiyüzlülükle ve petrol konusunda İngiltere'ye karşı eşitsiz davranmakla suçladı ve İran'ın Sovyetlerle bir petrol anlaşması müzakere ederek tarafsızlığını göstermesinin akıllıca bir davranış olacağını belirtti. Azerbaycan meselesi ile ilgili ise Rusya'nın, siyasi haklarını savunan İran halkının yanında duracağını söyleyerek İran'ın da bu isteklere saygı duymasını istedi. Sovyet askerlerinin ise ancak İran'ın iyi niyetinden emin olduğu zaman İran'dan ayrılacağını söyledi. Buna karşılık Kavvam ise tüm bu teklifleri reddeden bir metnin yazılmasını yardımcısından istedi. Kavvam Sovyetlerin petrol istediğini, fakat İran'ın bu teklifi kabul edemeyeceğini eğer onların taleplerini yerine getirirse yasaları çiğnemiş olacağını düşündüğünü yardımcılarıyla istişare etti. Nuri Amiri ise bu alanda uzman olan Cevad Ameri'ye bu konuyu danıştı. Ameri ise İran yasasına göre eğer petrol anlaşmasında çoğunluk hissesinin İran'a verilmesi durumunda Kavvam'ın yargılanmayacağını söyledi. Bunun üzerine Kavvam petrol anlaşmasının bu şartlar altında yapılabileceğini, fakat Sovyet ordularının Azerbaycan'ı terk etmesi konusunda taviz verilmeyeceğini Ruslara bildirdi (Afkhami, 2009, s.94).

Kavvam'ın Moskova'ya Stalin ile görüşmeye gitmesi Pişeveri'yi muhtemel bir Sovyet-İran anlaşmasının gerçekleşmesi noktasında endişelendirdi. Pişeveri Demokrat Fırkayı toplantıya çağırıp her ne olursa olsun özgürlüklerini koruma ve mücadeleyi bırakmama mesajı verdi (Sovket, 2007, s. 245). 23 Şubat 1946'da İngilizler Şah'a kendi birliklerini İran'dan çekeceklerini haber verdiler ve 2 Mart'ta İran'dan çekilmeye başladılar. Sovyetler, birliklerinin Horasan, Şahrud ve Semnan bölgelerinden 2 Mart itibarıyla çekileceğini duyurdular. Sovyetler Tebriz'deki birliklerini Sovyet sınırlarının ötesine çekmek yerine birlikleri üç bölüme ayırarak birini Irak tarafına, birini Tahran tarafına, birini de Türkiye sınırına doğru gönderdi. Ayrıca büyük bir askeri birlik de yardım için Sovyet tarafından İran sınırlarını geçti. Sovyetlerin İran'daki askeri kuvvetlerine takviye göndermesi hem İngiltere hem de Amerika tarafından protesto edildi. Moskova ziyaretinin son günlerinde Kavvam Stalin tarafından bir resepsiyona davet edildi. Stalin bu davette İvan Sadçikov ile Kavvam'ı tanıştırmak için petrol anlaşması ve Azerbaycan meselesi ile ilgili hazırlanan anlaşma taslağını Kavvam'a ilettiler. Anlaşma maddeleri şöyle idi.

1. Sovyet Birlikleri İran'ın bazı bölümlerinde süresiz olarak kalmaya devam edecekler.

2. İran hükümeti Azerbaycan'ın özerkliğini tanıyacaktır. İran hükümeti bunu kabul ederse Sovyetler Azerbaycan'da birtakım düzenlemeler yapmayı taahhüt ediyordu. Bu düzenlemeler şunlardı:

- a. Azerbaycan Başkanı merkezî hükümetin genel vali görevini üstlenecekti.
- b. Azerbaycan Savaş bakanlığı ve Dışişleri bakanlığı olmayacaktı.
- c. Azerbaycan gelirinin yüzde otuzu İran merkezî hükümetine ödenecekti.
- d. Merkezî hükümet ile yapılan tüm yazışmalar Farsça olacaktı.

3. Sovyet hükümeti petrol imtiyazı talebinden vazgeçecekti. Bunun yerine %51 hissesi Sovyetlere ait olmak şartıyla İran-Rus anonim petrol şirketi kurulmasını önerdi. Kavvam iki madde üzerinde açıklama yaptı. Birincisi petrol anlaşmasıydı. Kavvam petrol anlaşmasını mecliste dile getirdiği anda kendisinin görevden dahi alınabileceğini çünkü İran'ın yabancı güçlerle petrol anlaşması yapma yetkisinin İran Meclisine verildiğini söyledi. Ruslar ise yasayı yürürlükten kaldıracak bir meclisin göreve gelmesinin mümkün olduğunu ilettiklerinde Kavvam İran'da yeni seçimlerin yabancı güçlerin İran'ı terk edene kadar ertelendiğini söyledi. Ayrıca Kavvam 4 Mart'ta Sovyetlere İran'dan ne zaman çekileceklerini sorduğunda aldığı cevap Bakü petrol sahalarının savunmasız bırakılmak istenmediği ve faşist ve emperyalist tehlike Sovyet sınırlarına bu kadar yakın iken bunun şu an için mümkün olmadığıydı. Molotov Rus birliklerinin İran'daki varlığı hakkında şu açıklamayı yaptı. "Sovyet yönetimi 2 Mart tarihinden itibaren ordularını İran'ın bazı bölgelerinden çıkartmak niyetindedir. Geri kalan askerî birlikler ise 26 Şubat 1921 tarihli anlaşma gereğince bir süre daha İran'da kalacaklardır. Sovyet birliklerinin büsbütün İran'ı terk etmesi, İran yönetimin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde düşman ve karşıt tavırlarını gözden geçirmesine, Kuzey İran'da düzeni kurmasına ve Sovyetler Birliği ile dostluğunu onarmasına bağlıdır" dedi. Ayrıca Molotov Sovyetlerin petrol anlaşması hakkı yerine Sovyet- İran ortak petrol şirketi kurulması fikrinin İran Meclisinde görüşülmesinin yasak olmadığını dile getirdi. Kavvam ise bu konunun Sovyet birlikleri İran'dan çekildiği taktirde konuşulabileceğini dile getirdi. Görüşmenin sonunda ziyaretin dostane bir şekilde yürütüldüğünden bahsedildi ve Sadçikov Tahran'a geldiğinde bir kez daha bu konuların değerlendirileceği söylendi. 10 Mart'ta Kavvam Tahran'a geri döndü (FO 406/84/E 2605/315/34, 1946, s. 61; Afkhami, 2009, s. 96-97; Hasanlı, 2005, s. 319-320).

Kavvam geri döndüğünde yaptığı açıklamada Rusların soğuk ve kibirli olduğunu ve Azerbaycan'ı tahliye etmemekte kararlı olduklarını dile getirdi. Kavvam Ruslara Azerbaycan'da Vali, Belediye Başkanı, Millî Eğitim ve Polis müdürlüğünden teşkil edilmiş bir vilayet konseyi oluşturulmasını teklif etmiş fakat teklif Ruslar tarafından kabul görmemiştir. Rus yetkililer Pişeveri'nin hali hazırdaki konumu olan Muhtar Azerbaycan Devleti başkanı durumunun devam etmesi taraftarı olduklarını Kavvam'a iletilmişlerdi. Molotov petrol imtiyazı konusunda Kavvam'a bir önceki Başbakan Bayat'ın %51'i İran'a verilmek üzere petrol anlaşması teklifinde bulunduğunu söyleyince Kavvam durumdan haberdar olmadığını ve bu konunun sadece İran Meclisi'nde görüşülebileceğini söylemiştir.

Bu şartlar altında İran için tek yol Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvuruyu yenilemek ve buradan çıkacak olumlu bir cevabı beklemektir. İran hükümeti muhtemel bir Rus tepkisinden çekiniyordu çünkü Ruslar İran'ı terk etmeyi kabul etmediği gibi Tahran'a çok yakın bölgeler olan Zencan ve Kerej bölgelerine zırhlı birliklerini yerleştirmişti. Ayrıca Kavvam 14 Mart'ta Tahran büyükelçiliğini vekâleten yürüten A. Yakubov ile bir araya gelmiş ve Sovyet temsilcisi, İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvuru yapacağına dair haberlerin kendilerine geldiğini bunun yapılmaması gerektiğini bildirerek üstü kapalı olarak İran'ı tehdit etmiş bu tehdit karşısında Kavvam bunun güvenlik konseyinin yasal prosedürleri olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sovyet temsilcisi Birleşmiş Milletler'den böyle bir talep gelene kadar beklenilmesini istemiştir. Bu yüzden İranlı

yetkililer İran'ın tahliyesi konusunun üçüncü bir ülke tarafından yeniden Birleşmiş Milletler'de gündeme getirilmesini istiyorlardı (FO 406/84/E 2858/315/34, 1946, s. 63; Hasanlı, 2005, s. 342).

11 Mart'ta İran'da 14. Meclis'in görev süresi bitiyordu. Kavvam Rusya ziyaretinden sonraki ilk meclis gününde meclis süresinin dolduğunu milletvekillerine söyleyerek meclisi feshetti. Bazı vekiller meclisin süresinin uzatılmasını istediler fakat Kavvam meclis baskısının daha fazla üzerinde olmasını istemediğinden bu teklifi dikkate almadı. Meclisin feshedilmesinden kısa bir zaman sonra Kavvam'ın emri ile Komutan Hasan Arfa görevinden alınmış ve İran'ın iç güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle valilik kanununun 5. maddesi uyarınca 20 Mart'ta Seyyid Ziyaeddin tutuklanmıştır (Hasanlı, 2005, s. 341-342).

Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin Yapısı

Seyyid Cafer Pişeveri 1946 yılının ilk günlerinde arzuladığı Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin örgütsel yapılanmasını tamamlamıştı.

Pişeveri ilk olarak toprak reformu yapacağını ve tüm toprakları köylüler arasında paylaştıracağını söyledi. 1943 tarihli merkez hükümetin çıkardığı gelir vergisini yenileyerek gelirin vergiden muaf kısmını %25 olarak sabitledi. Tahran'a posta yoluyla para ve koli göndermeyi yasakladı. Tahran'a giden tüm yolcular için Azerbaycan içişleri bakanlığından seyahat izin belgesi zorunluluğu getirildi. Kültürel bağların kurulması adına Sovyet Azerbaycan Dostları Derneği kuruldu. İran posta pullarının üzerine "Azerbaycan Millî Hükümeti 21 Azar 1324" ibaresi koyuldu (FO 406/84/E 571/315/34, 1946, s. 38).

Ocak ayının ortasında hükümet Tebriz belediye seçimlerini organize etti ve 65 belediye meclis üyesi seçildi. Hükümet ayrıca tüm ticari faaliyetleri kontrol altına almak adına ticareti düzenleyici bir yasa çıkararak kendi bünyesinde ticari bir şirket kurdu. Şirketin tüm gelirlerinin Azerbaycan halkı için harcanacağı duyuruldu. Dış ticarete öncelikle komşu ülkelerle ticareti başlatmak adına uygun kanallar aranmaya başlandı. Azerbaycan Maliye Bakanlığı, Azerbaycan'a giren tüm mallara İran'ın başka yerlerinde ödemesi yapılmış olsun veya olmasın gümrük vergisi ödenmesi şartı getirdi. (FO 406/84/E 571/315/34, 1946, s. 39).

7 Şubat 1946 yılında Azerbaycan gazetesi yeni kurulan Azerbaycan meclisinin kabul ettiği ulusal ordunun oluşturulması hakkındaki yasa metni Sovyetlerin talebi ile yayınlandı. Azerbaycan ordusunda partizan birliklerinin oluşturulması hakkında Aralık 1945 tarihli Pişeveri imzası taşıyan metinde şöyle deniliyordu.

"Azerbaycan Ulusal Hükümetine göre, Azerbaycan'ın yiğit, cesur ve mert evlatlarından oluşan partizan birlikleri halkımızın ulusal-özgürlük mücadelesinin başarıya ulaşmasında önemli hizmet ve fedakârlıklar gösterecek güçtedir. Soğuk kış gecelerinde çöllerde ve dağlarda eline silah alıp gericilerle mücadele etmiş ve ulusal özgürlük savaşımızı kendi kanlarıyla savunmuş partizanlarımızın kahramanlığını ve hizmetini Azerbaycan toplumu ve vatani hiçbir zaman unutmayacaktır. Şehitlerimizin kutsal ruhu ve helal kanı bizi, vatanımızı mukaddes bir sevgi ile sevmeye ve ulusal devletimizi savunmaya çağırmaktadır. Vatanımızın geleceği ve ulusumuzun güvenliği partizan birliklerini düzenli bir ordu konumuna getirmeyi bizden talep etmektedir. Bu amaçla Azerbaycan Ulusal Hükümeti aşağıdaki kararlara varmıştır."

1. Partizanlar birlikler şeklinde ordu düzenine göre silahlandırılarak belirli bölgelere yerleştirilecek daimî ordu kuruluncaya kadar partizanlar sınırları koruyup güvenliği tesis edeceklerdir.

2. Azerbaycan Halk Ordusu 15 gün içinde gerekli yönetmeliği hazırlayıp yönetime bildirecektir.

3. Partizan birliklerine asker seçimi yapmak, kullanılacak silahların niteliğini belirlemek, birlikler arası düzeni sağlamak için Demokrat Fırka temsilcilerinden ve yerel partizan grup liderlerinden oluşacak bir komisyon kurulacaktır (Hasanlı, 2005, s. 299-300).

Kavvam'ın Sovyetler ve Pişeveri ile Anlaşması

1946 yılının mart ayında Moskova'dan dönen Kavvam Sovyetlerle olan müzakerelere devam ederek 5 Nisan 1946'da Ruslarla anlaştı.

Sovyetler tarafından yapılan açıklamada Kızıl Ordu birlikleri 24 Mart 1946 tarihinden itibaren mayıs ayının ortasına kadar İran'dan çıkacaklardı. İran-Sovyet Petrol Şirketi'nin kurulmasını öngören **anlaşma** 24 Mart tarihinden itibaren yedi ay süresince yapılacak seçimler ile iş başına gelecek olan 15. Meclis tarafından kabul edilecekti. Şirket elli yıllığına çıkacak petrolden elde ettiği kazancını yarı yarıya İran hükümetiyle paylaşması şartıyla çalışmalarına başlayacaktı. Azerbaycan sorunu İran'ın iç meselesi olarak kabul edildiğine göre bu sorun yasalar çerçevesinde ve Azerbaycan halkına iyi niyet göstergesi olacak reformlar yapmak üzere merkezî hükümet ile Azerbaycan hükümeti arasında yapılacak barış görüşmeleri sonucunda çözümlenecekti.

İran tarafı Sovyetler çekilmeden seçim olmayacağını, seçim olmadan meclis açılmayacağını, meclis açılmadan ise petrol anlaşmasının olmayacağını, bu yüzden Sovyetlerin İran topraklarından çekilmesini beklemekteydi. Sovyetlerin Kuzey İran'dan çekilmesi aynı zamanda İran merkezi ordusunun Tebriz'e müdahale etmesinin önünü açacaktı. Dolayısıyla petrol anlaşmasının kabul görmesi Sovyetlerin İran'ı terk etmesine bağlıydı. Fakat Kavvam eğer meclisi buna ikna edemezse Sovyetler ilişkilerin her zamankinden daha kötüye gideceğini Kızıl Ordu'nun Kuzey İran'a yeniden girebileceğini, hatta Tudeh vasıtasıyla askerî bir darbenin gerçekleşebileceğini söyleyerek Kavvam'ı korkutmuşlardı (IOR:L/PS/12/3014 E/4821/401/34, 1946, s.13).

Kavvam Sovyetlerle anlaşma yoluna giderken bir yandan da Amerika'ya İran'ın güneydoğusunda bir imtiyaz önererek güven vermeye çalıştı (Abrahamian, 2008, s. 228). Sovyetler mart ayı sonunda Kereç, Zencan, Babolsar, Babol, Noşehr'den 1 Nisan'da Şahi ve Miyane'den 2 Nisan'da Eşref şehrinde çekildiler. Sovyet yönetimi Pişeveri'ye Tahran hükümeti ile görüşmeye hazırlanmasını ve ortak bir uzlaşmaya varılmasını istedi (Hasanlı, 2005, s. 371).

Kavvam dış politikada her iki tarafı dengeleme yoluna gittiği gibi iç politika da Tudeh'e karşı ılımlı bir siyaset izleyerek önceki yönetimler tarafından Tudeh'e getirilen kısıtlamaları gevşeterek İran askerlerinin Tudeh parti merkezini ayrılmasını emretti. Bazı Tudeh taraftarları serbest bırakıldı. Tahran'daki sıkıyönetim kuralları kaldırarak kitlesel toplantılara izin verdi. Kavvam Tudeh'e gösterdiği ılımlı politikayı sağ cenaha karşı göstermedi ve tehlikeli gördüğü on sağcı gazete kapatıldı (Abrahamian, 2008, s. 230).

Tahran ile Pişeveri arasında yapılacak görüşmeden önce Sovyet yetkilileri 4 Nisan'da Pişeveri ile Tebriz'de bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede M. İbrahimov Azerbaycan ulusal hükümetinin bundan sonra izleyeceği politika hakkında Bağirov'un telgraflarını okudu. Sovyetlerin tavsiyelerini dinleyen Pişeveri uzun bir açıklama yaptı. Pişeveri derin üzüntülerini dile getirdikten sonra Sovyet yetkililerini dinlerken 1920'deki Gilan olaylarını hatırladığını, devrimci dostların o vakitte de kendilerini kandırdığını ve o dönemdeki rejimin büyük bir baskı yaptığını canını kurtaranların kendilerini ülke dışına attığını, şimdi de aynı olayların gerçekleşeceğini söyledi. Pişeveri Kavvam'ın Sovyetleri aldatmakta olduğunu, Sovyet orduları Tebriz'den çıkar çıkmaz Demokratik Parti mensuplarının büyük bir felakete karşı karşıya kalacaklarını, toprak ağalarının mülk sahiplerinin güçleri ellerinden alındığı için bunların da Demokratlara saldıracağını bildirdi. Pişeveri, Kavvam karşısında birtakım ödünlere verilmesinin Demokratların kendi kişiliklerinden ödün vermesi demek anlamına geleceğini ve bunun kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Pişeveri konuşmasına şöyle devam etmiştir:

"Ulusumun çıkarları için savaş alanlarında ölmeye hazırım ancak halkıma ihanet edemem, bu benim için onursuzluktur". Demokratların Bütün dünyaya İran anayasasını tanımadığını ilan ettiğini, tüm bu olanlardan sonra Kavvam'ın kendilerini kesinlikle affetmeyeceğini, Kızıl Ordu'nun Tebriz'den

çıkmasından sonra Şah yönetiminin kendilerini öldüreceğini özgürlük için şerefiyle mücadele ederek ölmek istediklerini söyledi. Pişeveri ulusal meclis önünde Şah'a karşı ödün verilecektir diyemeyeceğini ve Kavvam'ın önerileri kabul edilirse Azerbaycan başta olmak üzere Sovyetlerin de dünya gözünde saygınlık kaybedeceğini düşündüğünü ifade etmiştir (Hasanlı, 2005, s. 371-373).

Nisan ayının ortalarında Sovyetlerin Azerbaycan'ı tahliyesi devam ediyordu. Kereç, Miyane, Zencan ve Kazvin'den sonra 15 Nisan'da Erdebil de tahliye edildi. Kavvam bu birliklerin çıkmasından sonra İran merkezi ordularını Azerbaycan sınırlarına doğru yerleştirmeye başladı. İran birlikleri Şiraz, Ahvaz ve İsfahan'dan daha evvel Tahran'a geri çekilmiş olan 3.000 kişilik bir kuvvet Kazvin'e gönderildi. Kavvam bir yandan da halkın güvenini tesis etmek için Kazvin'e gıda malzemeleri ile dolu 19 araçlık bir yardım gönderdi. Azerbaycan içinde merkezî hükümetin ordu mensubu olan bazı kişileri sivil olarak faaliyetlerde bulunuyor ve Sovyetlerin bölgeyi terk etmesini İngiliz ve Amerikan baskısının neticesi olduğu propagandasını yapıyorlardı. Marağa'da İran orduları ile Azerbaycan güçleri arasında çatışmalar oldu. Azerbaycan güçleri Marağa'nın Tebriz için önemini bildiğinden bu bölgeye İran ordusunun girmesini engelliyordu (Hasanlı, 2005, s. 401).

Azerbaycan ile yapılacak görüşmeler için hükümet komisyon kurmuş ve başına Fetih Ali İpekçian'ı getirmişti. Fetih Ali 21 Nisan'da görüşmelere başlamak için Tebriz'e geldi. 22 Nisan'da Pişeveri ile görüşen İpekçian, Tahran'da bir komisyon kurulduğunu ve Azerbaycan yönetiminin de kendi heyetini oluşturmasını istedi. Resmî görüşmelerin başlanması için hazırlıklar konuşuldu ve görüşme yeri olarak Tahran uygun görüldü. Aynı tarihlerde Kavvam hükümeti bir bildiri yayınladı. Kavvam İran hükümetinin en önemli görevlerinden birinin Azerbaycan sorununu çözmek olduğunu Bakanlar Kurulu yasaların izin verdiği ölçüde bölgenin taleplerinin de dikkate alınacağı ve bölgede reformlar yapılarak bu sorunun barışçıl yollarla çözülmesinin sağlanacağını söyleyerek İran hükümetinin aldığı kararları açıkladı.

22 Nisan'da Tahran yönetimi, anayasanın 29, 90, 92 ve 93. maddelerinde birtakım düzenlemelere gidildiğini ve bu değişikliklerin aşağıdaki gibi olduğunu bildirdi.

1. Bölge encümenleri Köy işletmeciliği, Ticaret, Sanayi, Taşımacılık, Eğitim, Maliye, Yargı, Sağlık ve Emniyet görevlilerini atar, resmî karar ise merkezî hükümet tarafından onaylanır.

2. Bölgeye genel valinin atanması, Eyalet encümenin önerisi doğrultusunda merkezî hükümet tarafından yapılır.

3. Jandarma ve askerî görevlerin onaylanması hükümetin yetkisi altındadır.

4. Azerbaycan'da resmî dil Farsça olmakla birlikte, Türkçe ilkokul 5. Sınıfa kadar ders olarak verilir.

5. Azerbaycan toplumu ve Demokratlar Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerden dolayı ceza almayacaklardır.

6. Mebus sayısı eyaletin nüfusu oranına göre belirlenecektir.

Hükümet belirtilen tüm kararları uygun bulmaktadır (FO 406/84/E 4103/315/34, 1946, s.117-118; Atabaki, 2021, s. 181-182; Hasanlı, 2005, s. 404-405). Bu kararlar sağ kesim tarafından hoş karşılanmamış kendi yayın organlarında eyaletlere bu denli geniş hakların verilmemesi gerektiği, Kavvam hükümetinin anayasayı kendi lehine kullandığı ve Azerbaycan üzerinde merkezî hükümetin yetkilerinin kısıtlandığı tüm Azerbaycanlıların İranlı olduğu şeklinde itiraz etmişlerdir. Bu arada Sovyetlerin Tebriz'den çekilmesi devam ediyordu. 22 Nisan'da 11 tank ve 4000 kişilik bir Sovyet birliği Tebriz'den Culfa'ya doğru hareket etmişti. 5 Mayıs'ta 188 kamyon, 8 zırhlı araç, birçok taşıyıcı araç ile yaklaşık 3000 kişilik bir askerî kuvvet Tebriz'i terk etti (FO 406/84/E 4400/315/34, 1946, s. 119).

Pişeveri Tahran'a görüşmelere katılmadan önce Sovyet Azerbaycanı sorumlusu Bağırov ile Demokrat Parti'nin ileri gelenleri ile Culfa'da bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Bağırov, İran ile

Sovyetlerin anlaşma yaptığını ve Pişeveri'nin bu anlaşmaya destek vermesi gerektiğini söyledi. Pişeveri de Kavvam'ın dürüst bir insan olmadığını, ona inanmanın gelecekte acı veren olaylara neden olacağını ilettiler. Bağirov ise İran merkezî hükümetinin zayıf olduğunu ve Pişeveri'ye imtiyaz vermeye hazır olduğunu, alabildiği kadar imtiyazı alması gerektiğini ve Sovyetlerin üstünde Birleşmiş Milletlerin ve Amerikan baskısı olduğunu bu yüzden İran hükümeti ile anlaşması gerektiğini anlattı (Sovket, 2007, s.240-244). Pişeveri çaresiz bir şekilde, bir zamanlar **Lenin** Mirza Han'ı nasıl yüzüstü bıraktı ise kendisinin de Mirza Han gibi Sovyetler tarafından yarı yolda bırakıldığını ve Tahran'a gitmekten başka bir çaresinin olmadığını biliyordu. Pişeveri Tahran'a gitmeden önce bir görüşme de Tudeh ileri gelenleriyle yaptı. Bu görüşmede Kızıl Ordu Tebriz'den çıkar çıkmaz saldırmak en güzel savunma yapmaktır düşüncesiyle, Tahran Tebriz'e saldırmadan Tebriz'in Tahran'a saldırmasının planları yapıldı. Tahran'da Tudeh taraftarı insanlar sokağa çıkarılarak otorite sarsılacak, Tebriz'den ise askerî bir operasyon başlatılacaktı. Fakat bu görüşmeden Bağirov'un haberi olunca Pişeveri'ye Sovyetlerin haberi ve izni olmadan atılan her adımın iyi sonuçlar doğurmayacağını söyleyerek Pişeveri'yi uyardı (Sovket, 2007, s.239).

28 Nisan 1946'da Pişeveri yanında 7 kişilik heyetiyle bir Rus uçağıyla İran hükümeti ile müzakerelerde bulunmak için Tahran'a gitti. Bir gün sonra yapılan ilk görüşmelerde her iki taraf isteklerinden taviz vermedi. Pişeveri ve heyeti 15 gün boyunca her gün İran hükümeti temsilcileriyle müzakere ettiler. Demokratlar İran Azerbaycanı'nı yerel ordu başta olmak üzere tümüyle yöneterek İran içinde egemen bir devlet oluşturmak istediklerini, İran hükümetinin sadece dışişleri ile ilgilenmesi gerektiğini dile getirdiler. Pişeveri görüşmelerin bilerek uzatıldığını ve 4 Mayıs'tan sonra Tahran'da kalmayacağını söyledi. Kavvam hiçbir şekilde daha önce açıkladığı 22 Nisan kararlarının dışına çıkmayacağını ilettiler. Bu ilk görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca ikinci görüşmenin Tebriz'de yapılmasına karar verildi (Atabaki, 2021, s. 181-182).

13 Mayıs'ta Kavvam Tahran radyosunda yaptığı açıklamada Azerbaycan halkının temsilcileri olarak Tahran'a gelen heyet ile yapılan üç madde üzerinde anlaşmazlık çıktığını belirtti. Birincisi Azerbaycan genel valisinin atanması eyalet meclisin fikri alındıktan sonra hükümet tarafından yapılır. Bu maddeye Azerbaycan tarafı Eyalet meclisinin öngörüsünün değil onayının alınmasını istedi. İkinci olarak ordu ve jandarma birliklerinin üst düzey komuta kademelerine yapılacak atamaları hükümet yapar kısmına Azerbaycan tarafı Eyalet meclisin isteğinin doğrultusunda hükümet onaylamalıdır itirazı geldi. Üçüncü olarak ise devlet ve özel mülkiyete ait toprakların köylülere dağıtılması sadece meclis onayına bağlıdır şartına karşı Azerbaycan tarafı bu konunun meclisin görevinin dışında bir konu olduğunu dile getirmiştir. Kavvam, bu meselelerin görüşmelerin ilerlemesini engellediğini açıklamıştır (Hasanlı, 2005, s. 429).

11 Haziran'da Tahran'da oluşturulan komisyon Tebriz'e geldi. Sovyetler daha öncesinde her iki tarafla da görüşme yapmış ve anlaşmaya son şekli verilmişti. Her iki taraf iki gün süren görüşmelerin ardından 13 Haziran 1946'da Tebriz Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmanın temelini 22 Nisan 1946 bildirisi oluşturduysa da bildirinin bazı maddelerine eklemeler yapıldı. 15 maddelik anlaşmanın dikkat çeken bazı maddeleri şu şekildeydi. Birinci maddeye Azerbaycan mali yetkilisi de Eyalet encümeni tarafından önerilir ve hükümet tarafından onaylanır ibaresi eklendi. İkinci madde de genel valinin seçiminde Dışişleri Bakanlığı Eyalet Encümenliği tarafından gösterilen adaylardan biri hükümetin onayı alınarak atanacaktı. Üçüncü maddede Azerbaycan Ulusal Meclisinin adı Eyalet Encümeni olacaktı. Dördüncü maddede ise İran yönetimi ve Azerbaycan Eyalet Encümenliği tarafından ortak oluşturulacak komisyonda askerî birlikler konusu çözüme kavuşturulacaktı. Beşinci maddede Azerbaycan'da toplanan gelirlerin %75'i Azerbaycan'ın ihtiyaçları için harcanacak, %25'i ise merkeze ödenecekti. Altıncı maddede İran hükümeti Miyane-Tebriz demir yolunun yapılmasına başlayacak ve bu demir yolunda ihtiyaç duyulan insan kaynağı Azerbaycan bölgesinden sağlanacaktı. Yedinci maddede Azerbaycan'daki gönüllü fedai birlikleri jandarma birliklerine katılacaktı. Bunun için komisyon kurulacak yasal düzenlemeler yapılacaktı. Sekizinci maddede Azerbaycan'da köylüye

verilen topraklar meselesi karara bağlanmıştır. Devlete ait toprakların köylüler arasında dağıtılmasında sorun olmayacağı, bu konu ile ilgili yeni mecliste yasa çıkarılacağı kararına varılmıştır. Toprak ağalarının topraklarının paylaşılması meselesi ise kurulacak komisyon tarafından belirlenecekti. Onuncu maddede İran'ın üçüncü (Tebriz ve Erdebil) ve dördüncü (Hoy, Rızaiyye, Mahabad, Marağa ve Bicar) eyalet bölgeleri Azerbaycan eyaleti bölgesine girecekti. On ikinci maddede ilk, orta ve yüksek okullarda Türkçe ve Farsça olarak eğitim iki dilde verilecekti. On üçüncü madde bu anlaşmada sağlanan tüm haklar Azerbaycan'da yaşayan Kürtlere de tanınacak, ilkokulların 5. Sınıfına kadar dersler kendi dillerinde okutulacaktır. Anlaşma İran yönetiminden Muzaffer Firuz, Azerbaycan tarafından Seyyid Cafer Pişeveri tarafından imza edildi. Azerbaycan yönetimi tarafından 14 Haziran'da onaylanırken, İran yönetimi tarafından 17 Haziran'da onaylandı (Hasanlı, 2005, s. 449-451).

Anlaşmanın sonuçlarına baktığımızda İran tarafı önemli kritik meselelerin kabulünü, yapılacak seçimlerden sonra kurulacak yeni meclisin onayına bıraktı. Pişeveri ise yapılan bu anlaşmayı Azerbaycan'ın tarihi bir başarısı olarak değerlendirdi. Anlaşmadan sonra Azerbaycan Ulusal Meclisi faaliyetlerini durdurdu. 14 Haziran günü Eyalet Encümeni adıyla varlığını devam ettirdi. Pişeveri artık sadece Azerbaycan Demokrat Partisi'nin genel başkanıydı. İçişleri bakanı Dr. Salamullah Cavit'in Azerbaycan valiliğine getirilmesi için Tahran'ın onayı istendi. 7 Temmuz'da Dr. Cavit Şah ile görüştü. Şah valinin görevini onayladı ve Tebriz'in su sıkıntısının çözülmesi için 1 milyon rial yardım edileceği sözü verdi (Hasanlı, 2005, s. 457).

Stalin Sadçikof'dan Kavvam'a baskı yaparak 15. Meclis seçimine hız vermesini ve yeni mecliste petrol anlaşmasının kabul edilmesi konusunda gayret etmesini istedi. Kavvam Tudeh ile rekabet edebilmesi için İran Demokrat Partisi'ni kurdu. 20 Temmuz'da Kavvam parti başkanı seçildi. 24 Temmuz'da ise bir zamanlar babası tarafından sürgüne gönderilen Kavvam'a Şah tarafından "Hazreti Eşref" unvanını verdi (Afkhami, 2009, s. 99).

Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin Çöküşü

3 Ağustos'ta Kavvam yeni bir kabine kurdu ve Tudehlilerin desteğini almak için üç bakanını Tudeh üyelerinden seçti. Ticaret ve Sanayi, Eğitim ve Sağlık bakanlığı Tudeh Partisi üyelerine verildi. Nitekim bu değişiklik ile yönetimde Komünistlerin etkisi artmış ve Huzistan'da Tudeh destekli büyük bir işçi ayaklanması çıkmıştı. 16 Ağustos'da İngiliz-İran Petrol Şirketi'nde çalışan 100.000 işçi greve başladı. Şirketin Avrupalı ve yerli çalışanlarından 17 kişinin ölümüne ve 150 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bu olay sonunda 300.000 ton dan fazla petrol üretim kaybı oldu (Lenczowski, 1949, s. 303).

3 Eylül 1946'da Demokrat Parti kuruluşunun birinci yıldönümünü büyük bir coşku ile halk ile meydanlarda kutladı. Pişeveri çevresindekilere yaklaşan on beşinci meclis seçimlerinde başarılı olmak için kendisi etrafında toplanılmasını istedi. Bu tarihte birçok kimse yakın bir gelecekte büyük bir çöküşün olacağını tahmin etmiyordu. Diğer yandan Kavvam kasım sonunda yapacağı askerî saldırı için askerî hazırlıklarını yapıyordu. Eylül ayı başında eşkıya görünümü verilen bazı kuvvetler Kazvin-Reşt taraflarında bazı bölgeleri işgal etmişlerdi. 22 Eylül'de Kavvam ve Azerbaycan valisi Cavit bir görüşme gerçekleştirmiş bu görüşmede Kavvam Cavit'e karşı uzlaşmacı tavrından vazgeçerek yaşanan olumsuz gelişmelerden Azerbaycan tarafının sorumlu olduğunu, Sovyet askerlerin üniforma değiştirerek Azerbaycan'da olduğunu söylemiştir. Cavit suçlamaları kabul etmemiş ve toplantıdan ayrılmıştır. Bu görüşmeden bir gün önce Kavvam Sovyet elçisi Sadçikov'u misafir etmişti. Kavvam Bahtiyarilerin İngilizlerin kıskırtmasıyla ayaklandığını İngilizlerin onlara Azerbaycan'a tanınan hakların Bahtiyarilere de tanınması gerektiğini ve benzer politikanın Kaşkaylara da uygulandığını dile getirdikten sonra sözü Azerbaycan meselesine getirmiştir. Kavvam Azerbaycan temsilcilerinin Tahran'da olduğu sırada kendisinin elinden geleni yaptığını fakat Pişeveri'nin Azerbaycan basınında Azerbaycan isteklerinin kabul edilmediği taktirde bağımsızlığını ilan edebileceklerini söylediğini bunun rahatsız edici olduğunu ilettili. Kavvam yapılan anlaşmada toplanan verginin %25'inin merkeze

verilmesi gerektiğini fakat bir tümen dahi alınmadığını, bununla birlikte Azerbaycan tarafının ordu ihtiyaçlarını karşılamak, demiryolu inşası yapmak için de toplam 50 milyon tümen para istediğini, tüm bu olanakların karşılanması halinde bile Azerbaycan ordusunun Azerbaycan dışında kullanılmasına izin vermediklerini, Azerbaycan tarafının isteklerinin bitmediği gibi yapılan anlaşmanın dışına çıktıklarını ve uyarılması gerektiğini Sadçikov'a iletmiştir (Hasanlı, 2005, s. 473-477).

Kavvam gelecekteki Azerbaycan politikasını 29 Eylül 1946'da Amerika elçisi Allen ile görüşmesinde açıkça dile getirmiştir. Bu görüşmede Azerbaycan'a yönelik uzlaşma politikasının olumlu sonuçlar doğurmadığını ve bu politika ülkenin diğer kesimlerinde yaşayan grupları cesaretlendirerek İran'ı kabul edilmesi imkânsız taleplerle karşı karşıya bıraktığını hatta Tahran'da Tudehlilerin muhtemel bir kargaşa çıkarabileceğini söylemiştir. Kavvam bundan sonra ciddi iç zorluklarla karşılaşmamak için ülke genelinde İran egemenliğini sağlamlaştıracak güçlü bir politika benimseyeceğini, bunun için de İran'ın acil olarak askerî malzemeye ve mali olarak desteklenmeye ihtiyacı olduğunu, bu yeni politikaya girişmeden önce bu ihtiyaçların Amerika tarafından olumlu şekilde karşılanmasını beklediğini ifade etmiştir. Allen ise ABD'nin her zaman olduğu gibi İran'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve iç ve dış tehditler alan diğer ülkeler gibi İran'ın da Birleşmiş Milletlere güvenmesi gerektiğini dile getirdi. Allen devamında ekonomik olarak İran'a 10 milyon dolar kredi yardımı yapılabileceğini fakat silah teçhizatı olarak Amerika'nın yardımının zor olduğunu, Çin ve Latin Amerika'ya silah satmayı reddettiklerini durumu merkeze yazacağını, eğer Amerikan hükümeti kabul ederse kendisinin de bu durumdan memnun kalacağını iletmiştir (FRUS, 1946, s. 518-519).

Amerikalılar ve İngilizler, Sovyetlerin Kavvam'a yaptığı baskının farkındaydılar ve Sovyetlerin İran'da petrol imtiyazına sahip olmasını istemiyor ve bu durumu tehlikeli olarak görüyorlardı. Her iki ülke de Orta Doğu'da geniş petrol kaynaklarına sahiptiler. Sovyetlerin sadece İran petrolleriyle yetinip beklemeyeceğini bundan sonra ise Irak, Kuveyt ve Bahreyn'de yeni arayışlar içine gireceğini düşünüp İran'ın bağımsızlığından dem vurup Sovyetlerle İran arasında bir petrol şirketi kurulmasını engellemek istiyorlardı (I O R:L/PS/12/3014, E/4821/401/34, 1946, s. 16).

Temmuz ve ağustos ayı boyunca Tudeh kaynaklı gösteriler arttı. Hükümette üç Tudehli bakanın olması dahi karışıklıkları engelleyemedi. Huzistan ve Şiraz'da aşiretler ayaklandı. Bir yandan Pişeveri ve Azerbaycan sorunu diğer yandan işçi sınıfının güney bölgelerinde ayaklanması ve ayrılıkçı söylemlerin İran'ın diğer bölgelerinde de dillendirilmesi Kavvam'ı sert bir politika uygulamaya itti. Şah ülkenin içinde bulunduğu durumdan oldukça rahatsız oldu ve 17 Ekim'de Kavvam hükümetinin istifasını istedi. Kavvam Sovyet elçisinin kendisiyle konuştuğunu ve küfürlü bir dil kullandığını, eğer kabine değişikliği olursa Sovyet birliklerinin ülkeye gireceğinden korktuğunu Şah'a ilettiler. Şah Sovyetlerin işgal girişiminde bulunmaya cesaret edemeyeceğini, eğer böyle bir saldırı olursa Birleşmiş Milletleri yardıma çağıracağını, yeni kabinenin bir an önce kurulması gerektiğini söyleyerek 20 Ekim'de yeniden Kavvam'a hükümeti kurma görevini verdi. Bu yeni Kavvam kabinesi öncekinin aksine hiçbir koalisyonun düşünülmediği tam bir Kavvam kabinesiydi. Fars bölgesindeki hadiselerle karşı Tudehlilerin Kavvam'dan ölçsüz istekleri ve Sovyet elçisinin Kavvam'a tehditkâr tavırları Kavvam'ı ve Şah'ı koalisyon hükümetini, devam ettirme fikrinden vazgeçirmişti (FRUS, 1946, s. 537-538).

Kavvam yaklaşan seçimlerin Azerbaycan bölgesinde güvenli bir şekilde yapılmasını ileri sürerek, İran ordusunun Azerbaycan'a seçim güvenliğini temin etmek amacıyla gönderileceğini Vali Cavit'e ilettiler. Vali ise Azerbaycan'da seçimlerin güvenliğini tehdit eden hiçbir durumun olmadığını merkezi kuvvetlerin gelmemesi gerektiğini bildirirse de Kavvam çoktan kararını vermişti (Hasanlı, 2005, s. 502). Zencan bölgesi haziran ayında yapılan görüşmelerde kasım ayında merkezi devlete devredilecekti. 11 Kasım'da Azerbaycan Eyalet Encümeni Zencan'ı merkezi devlete vermeyi kabul etti. Azerbaycan güçleri (Fedailer) on gün içinde Zencan'ı boşaltacaktı. 23 Kasım'da İran ordusu ani bir baskın ile Zencan'daki tüm devlet binalarını ele geçirdi (Atabaki, 2021, s. 206). Kavvam saldırıdan

önce Amerikan elçisi Allen ile bir görüşme yapmış, İran ordusunun Azerbaycan bölgesine girmesi karşısında Amerika'nın Birleşmiş Milletler'de İran'ı savunmasını istemiştir. Kavvam operasyona başlar başlamaz Birleşmiş Milletlere bilgi verileceğini, İran'ın kendi topraklarında güvenliği sağlamak için Azerbaycan'a girişinin doğal olduğunun anlatılacağını iletmiştir. Allen ise Nisan 1946'da Sovyetlerle İran'ın anlaşma yaptığının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine bildirildiğini hatırlatması üzerine Kavvam Sovyetlerin sürekli İran'ı oyaladığından ve verdiği sözleri tutmadığından yakınmıştır. İkili 4 gün sonra Kavvam'ın daveti üzerine yeniden bir araya gelmiş Kavvam Kuzey İran'da bir çatışma olursa dünya barışının tehlikeye girme durumunun var olacağını Güvenlik Konseyine bildireceğini söyledi. Kavvam muhtemel Sovyet müdahalesinden çekiniyordu. Çünkü Sovyet elçisi İran ordusunun Azerbaycan'a girmesinin Sovyet hükümeti tarafından istenmeyen bir durum olduğunu, bunun Azerbaycan'da sorunlara neden olacağını ve Sovyetlerin İran sınırında herhangi bir sorunla karşılaşmak istemediğini Kavvam'a bildirmişti (FRUS,1946, s. 549).

4 Aralık sabahı İran ordusu Azerbaycan'a saldırıya başladı. Saldırdan hemen sonra Azerbaycan Demokrat Partisi ulusa seslenerek vatanın ve özgürlüğün savunulmasını istedi. Askeri uçaklardan halka atılan bildirimlerde halktan Azerbaycan demokratlarına karşı başkaldırmasını, askerî güçlerin seçimleri kontrol altına almak için geldiğini yazıyordu. Sovyetlerin İran'a yeniden müdahalesini bekleyen demokratlar Moskova'nın Azerbaycan'daki olayları İran'ın içişleri olarak değerlendirmesiyle hayal kırıklığı yaşadılar (Morozova, 2005, s. 119). Saldırdan bir gün sonra İran'ın Birleşmiş Milletler **Daimî** elçisi Hüseyin Ala "Azerbaycan eyaletindeki Mevcut Durum" adlı raporu genel sekreterliğe sundu. Raporda merkezi yönetimin çabası Azerbaycan eyaletindeki kontrolü sağlamaya yetmemiş barışçıl yollar denenmiş fakat bir sonuç alınamamıştır. Meclis seçimlerinin 7 Aralık'ta başlaması kararı uyarınca bütün eyaletlere ordu birlikleri gönderilmesi karara bağlanmış fakat Azerbaycan'daki yetkililer bu karara karşı çıktığından bu bölgede seçimi güvence altına almak için böyle bir girişim yapıldığı belirtilmiştir (Hasanlı, 2005, s. 514).

7-9 Aralık'ta Zencan-Miyane ve Holasu-Marağa hattında çatışmalar şiddetli geçmişti. İran ordusunun saldırısı sonrasında Demokrat liderler arasında görüş ayrılığı çıkmıştır. Eyalet Encümeni Başkanı Şebisteri ve Vali Cavid silah bırakılması yönünde görüş belirtirken Pişeveri ve Padigan bu fikre karşı çıkarak direnişe devam etmeyi düşünüyorlardı. 10 Aralık'ta Kavvam Tebriz'e girme emrini verdi (Atabaki, 2021, s. 210). Encümenin teslim olma kararına Azerbaycan Demokrat Partili üyeler, subaylar ve aydınlar şiddetle karşı çıktılar.11 Aralık'ta Pişeveri ve Pedegan parti yönetiminden istifa etti ve Sovyet elçiliğinin girişimleriyle Sovyet Azerbaycan'ına gitmek üzere o gece sınıra doğru yola koyuldu. Yeni yönetim Encümen kararına uyulmasını istedi. Pişeveri'nin istifa haberini alan Demokrat partili yöneticiler, parti üyeleri, ulusal orduya bağlı subaylar ve aileleri sınıra doğru yığılmaya başladılar. İlk iki gün içinde 5295 sığınmacı sınırı geçti (Hasanlı, 2005, s. 526-533). 12 Aralık'ta Tebriz ele geçirildi ve çok sayıda insan hayatını kaybetti.

Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin Varlığına Türkiye'nin Tavrı

İran Azerbaycanı sahip olduğu jeopolitik önem sebebiyle Türkiye-İran-Sovyet Rusya ilişkilerini her zaman etkilemiştir. İran Azerbaycan'ı meselesi Türk-İran ilişkilerinin şekillenmesinde geçmişte olduğu gibi bugün de büyük öneme sahiptir.

Türkiye'nin bu bölgedeki Türklerden haberdar olduğunu 1934'te İsmet İnönü'ye sunulan bir rapordan anlamaktayız. 1933'te Türk-İran daimî hudut komisyonunda hükümeti temsilen Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşaviri, Azerbaycan Türklerinin vaziyeti üzerine hazırladığı raporda şu bilgiler yer almaktaydı.

1. Azerbaycan Türkleri Türkiye ile büyük Türkistan arasında bir köprüdür. Buradaki Türklerin millî mevcudiyetlerini korumaları kültür birliğinin korunmasındaki önemi büyüktür.

2. Türkiye'nin doğusunda yaşayan diğer ülkelerin dillerini kullanan Türklerin olması Türkiye için faydalıdır. Türkiye'de milliyete değer veren inkılabın ortaya çıkması bu bölgede bulunan Türklerin şuurlu adım atmasına vesile olmuştur. Müşavire göre İran hükümetinin baskısı sonucu İran Türkleri arasında millî benlik anlayışının gelişmeye başladığını ve İran Azerbaycan'ında bölgesinde olduğu dönemde bazı Türklerin Farsça bilmediği hatta bazı askerlerin Farsça bilmediğinden komutanların emirlerinin anlaşılması için Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kaldığını anlatır. Türk çocuklarının her fırsatta kendileri ile konuşmaya çalıştığını ve bazı eşyalara hangi adı kullandığımızı merak ettiklerini, aynı olduğunu anlayınca sevinç duyduklarından bahseder. Raporun sonunda ise Türkiye dışında yaşayan Türkler için yapılması gerekenleri şöyle sıralar:

1. Tebriz'de Türk nüfusunun kalabalık olduğundan buraya aydın Türklerin gönderilerek bu bölgedeki Türk nüfusun yoğunlaşması için gayret edilmeli ve Türk mektebi açılması için uğraş verilmelidir.

2. Türk dilinin kolayca neşredilmesi için bu bölgelerde Fransızca öğretmen okullarının açılması en uygun yol olarak gözükmektedir. Çünkü bu bölgedeki Türkler bu mekteplere kolayca gidebilirler. Mahalli hükümetin dikkati çekilmeden Türk harfleri kolayca öğretilmiş olur.

3. İstanbul Üniversitesi'nde ilmi yazılara ehemmiyet veren bir dergi çıkarılmalı ve çok uygun fiyata bu bölgelere dağıtılmalıdır.

4. Dilimizde yazılmış güzel romanları, hikayeleri bu bölgelerde ücretsiz bir şekilde dağıtılmalıdır. Hatta Van'da bir mektep açılmalı ve bu bölgeden gelen öğrenciler kabul edilmelidir.

5. Türk-İran sınırına yakın bölgelerde yolların ve şehirlerin yapımına ehemmiyet verilmeli ve böylece yakınlaşma ve kaynaşma sağlanmalıdır.

Müşavir yazdığı raporun sonunda tüm bu işlerin yapılmasının zaruri olduğunu ve bu çalışmaların yapılması durumunda yabancı ülkelerde yaşayan Türklerin bizim varlığımızı sadece zihinlerinde hissetmeyecek aynı zamanda gözleriyle de göreceklerini belirtti (BCA, 30 10 261 759 1, 1934).

Türkiye'nin İran Azerbaycan'ına olan bu ilgisi hem oradaki Türklerle olan kültürel bağları güçlendiriyor hem de İran'a siyasi bir mesaj veriliyordu. Nitekim özellikle Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyareti sonrası ilişkilerin etkisi ile bu ilgi azaldı. Sonrasında ise İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde mevcut siyasal ortamın getirdiği şartlar ve İran ile kurulan dostluk ilişkileri Türkiye'nin İran Azerbaycan'ındaki olaylara yaklaşımını değiştirdi. Örneğin Sanan Azer tarafından yazılıp 1942 yılında Türkiye'de yayınlanan "İran Türkleri" adlı kitap Türkiye'nin siyasetine uyumlu olmadığı gerekçesiyle İsmet İnönü tarafından yayınlanan bir kararname ile yasaklandı (BCA, 30 18 1 2, 1942).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Pişeveri önderliğinde İran Azerbaycan'ında kurulan Azerbaycan Muhtar Hükümeti Türkiye tarafından dönemin siyasi olayları nedeniyle gerektiği kadar dikkate alınmamıştır. Bu hareketi ve liderlerini Türk basını İran içinde huzursuzluk çıkaran asiler olarak değerlendirmiştir. 20 Kasım 1945'te Akşam gazetesinde bu hareket isyan olarak nitelendirilmiş hareket liderleri ise asiler olarak anlatılmıştır (Akşam, 1945, s. 1). İran'daki gelişmeler Türkiye tarafından çok yakından takip edilmiştir. Pişeveri hareketi başlangıcından bitimine kadar Türk kamuoyunda tartışılmıştır. Kasım ayında Türk basınında İran'ın Moskova'ya heyet göndereceği, İngilizlerin bu konudaki endişeleri gibi haberler yapıldı. İran Azerbaycan'ı hadisesinin başladığı dönemde, 27 Kasım 1945'te Necmeddin Sadak Akşam gazetesindeki köşesinde, İran birliklerinin Sovyetler tarafından Tebriz'e alınmamasının kasten geciktirildiği, Sovyetlerin buradaki amacının orada bir muhtar hükümet oluşturmak olduğu nitekim İran Azerbaycan'ında bir müstakil meclis kurulduktan ve tüm dünyaya bu hadisenin duyurularak istenilen sonuç alındıktan sonra İran birliklerine izin verildiğini, bunun ise devletlerarası hak eşitsizliğine iyi bir örnek olduğunu ifade etmiştir. Sadak yazının devamında İran'ın kendi ülkesinde herhangi bir noktaya asker göndermek için

yabancı devletlerden izin almasının kabul edilemez olduğunu ifade ederek İranlılar için dostlarımız tabirini kullanmıştır (Akşam, 1945, s. 1).

Türkiye, İran Azerbaycan'ındaki hadiseleri yakından takip ediyordu. 1944'te Tahran Elçisi Cemal Hüsnü Taray Tebriz'deki Rus faaliyetlerinin gün geçtikçe arttığını öyle ki İngiliz sefirinin de bu durumdan rahatsızlık duyduğunu bildiriyordu (BDDBA, 1944, s. 1). 1945 yılında ise Tahran Masalahgüzarı Cemil Miroğlu Dışişlerine gönderdiği yazıda Tebriz'de Rus işgal kuvvetlerinde bulunan komutanların yerine Sovyet Azerbaycan'ından getirilen Türklerin görevlendirildiğini bunların ise Sovyet propagandası yaptığını bildirmişti (BDDBA, 1944, s. 1)

1945 yılının ortalarında İran Azerbaycan'ında gerilimin yükseldiği bir dönemde *Nabard* gazetesi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1941 yılının ekim ayında yazdığı İran Türkleri hakkındaki yazılara değinerek bu tür temeli olmayan kışkırtıcı yazıları unutmadıklarını, İran halkının zihnini rahatsız eden bu yazıların iki ülke arasındaki dostane ve yakın ilişkilere zarar verdiğini ve bunun bir daha olmayacağını ümit ettiklerini dile getiren bir yazı kaleme aldı (Nabard, 1943, s. 1).

Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan hükümetinin yaptığı reformlar Türk basınında çok az yer bulmuştur. Örneğin Azerbaycan hükümetinin Türkçeyi resmî dil olarak ilan etmesi Cumhuriyet gazetesinde üçüncü sayfadan ve birkaç cümle ile verilmiştir (Cumhuriyet, 1945, s. 1). Azerbaycan hükümetinin vergileri kendi adına toplayacağı haberi ve meclisin kurulması haberine Akşam gazetesi her ne kadar birinci sayfadan yer vermiş ise de Türkiye'nin tavrına yönelik bir yorum yapmamıştır (Akşam, 1945, s. 1).¹

SONUÇ

Sonuç olarak bir yıl süren Azerbaycan Muhtar Hükümeti Sovyetlerin İran'dan petrol imtiyazı alma politikasına kurban edildi. Tebriz'in kolay bir şekilde ele geçirilmesinden anlaşıldığı üzere Pişeveri iddia ettiği kadar halk desteğini alamadı ve nitekim kendisi de bunu fark ettiği anda çareyi ülkeyi terk etmekte buldu. Sovyetlerin gözden çıkardığı diğer bir topluluk ise Kürt topluluğu idi. Azerbaycan Muhtar Hükümeti'nin başına gelenler Mahabad Kürt Hareketinin de başına geldi.

Genel olarak Türk basını 1945 yılının sonlarından itibaren İran Azerbaycan'ındaki gelişmeleri takip etmiş ve bu meseleye devlet politikasına uygun olarak yaklaşmıştır. Aynı dönemde Sovyetlerin Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesi ile ilgili talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, Güney Azerbaycan meselesini Sovyet politikasının bir parçası olarak görmüş ve İran'ın bağımsızlığının korunması yönünde bir politika izlemiştir. Bugün de İran'da bulunan Türkler meselesi hassasiyetini korumaktadır. Türkiye Türk- İran ilişkilerini geçmişte olduğu gibi günümüzde de gözeterek burada bulunan Türkler ile olan ilişkilerinde kontrollü bir politika izlerken bu durum ise bölgede bağımsızlık isteyen Türk gruplarını rahatsız etmektedir. İran'da yaşayan Türklerin ekseriyeti bağımsızlık arzusu içindeler şeklinde yorum yapmak da güçtür. Hala Şiilik bağının da etkisi ile kendini İran milliyetçisi olarak gören ve İran'a tabi olarak yaşamak isteyenlerde vardır.

¹ İran Azerbaycan'ındaki hadiseleri konu alan bazı önemli gazete haberleri için Bkz. *Vatan*, 21.10.1945, 13.05.1946, 18.05.1946, 04.06.1946, 14.06.1946, 10.08.1946, 23.09.1946, 1.10.1946, 18.10.1946, 11.10.1946, *Ulus*, 13.09.1945, 14.09.1945, 28.09.1945, 20.10.1945, *Akşam*, 17.12.1945, 18.12.1947, 21.12.1946.27. 12.1945,03.04.1946,06.04.1946,22.04.1946; İran Azerbaycan'ı nazarından kaleme alınan bir yazı için *Tasvir*, 04.12.1946.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BDBA, (Başkanlık Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Tahran Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine, no:31/1208, 571-68141 298448, İran'daki Sovyet askeri varlığı ile ilgili malumat, 16.03.1944.

BDBA, Tahran Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine, no:53/27, 571-35054 138123-7, İran Azerbaycan'ında Sovyet Propagandası, 13.01.1945.

FO (Foreign Office) 406/84/E 2605/315/34, Further Correspondence Persia Part 64 January to March 1946, The Period of 4th March to 10th March 1946.

FO 406/84/E 2858/315/34, Further Correspondence Persia Part 64 January to March 1946, The Period of 11th March to 17th March, 1946.

FO 406/84/E 904/5/34, Further Correspondence Persia Part 64 January to March 1946, Conditions in Tabriz Consular District, Consul General Wall to Sir R. W. Bullard Tehran, 12.10.1946.

FO 406/84/E 4103/315/34, Further Correspondence Persia Part 64 April to June 1946, s. 117-118, The Period of 22th April to 28th April 1946.

FO 406/84/E 4400/315/34, Further Correspondence Persia Part 64 April to June 1946, The Period of 29th April to 5th May 1946.

FRUS (Foreign Relations of The United States Diplomatic Papers) 1946, C.IV, 19.10.1946.

IOR (India Office Records): L/PS/12/3014 E/4821/401/34, Persia-Soviet Relations, 09.06.1946,

Gazeteler

"İran'daki Hadiselerin Doğurduğu Bazı Düşünceler", **Akşam**, 27.11.1945.

"Yek nağme-i Bişarnane" **Nabard**, 03.07.1943.

"Azerbaycan hükümeti Türkçe'yi resmi dil ilan etti", **Cumhuriyet**, 28.12.1945.

"Azerbaycan Cumhurbaşkanı Seçildi", **Akşam**, 16.12.1945.

"Ağayı Nufus Vezir Emruz Hükümet-i Hodra Teşkil Midehet", **İkdam**, 01.10.1945.

"Aher-i Haber-i ez Movzo-i Azerbaycan", **İkdam**, 28.11.1945.

Yayınlanmış Eserler

Abrahamian, Ervand, "Communism and Communalism in Iran: The Tudeh and the Firqah-ı Dimokrat", *International Journal of Middle East Studies*, 1, (4) 1970, 306-307.

Afkhami, Gholam Reza. *The Life and Times of the Shah*, USA, 2009.

Atabaki, Touraj. *Azerbaycan Etnisite ve İran'da İktidar Mücadelesi*, Çev. Hojjat Ghasemlou, İstanbul 2021.

Fatemi, Faramarz S. *The U.S.R.R in Iran: Irano- Soviet Dispute and Pattern of Azerbaijan Revolution, 1941-1947*, Xerox University Microfilm, (1976).

Fernande, Beatrice Scheid. "Stalin, Bagirov and Soviet Policies in Iran, 1939-1946", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Yale University, New Haven 2000, s. 267.

Hasanlı, Cemil. *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*. (Çev. Ekrem N. Necef). İstanbul, 2005.

Mehtevi, Abdurrıza. *H. Tarih-i Revabit-i Harici İran ez İbtidai Dövr-i Safevi ta Payan-ı Cengi Dövr-i Cihan*, Tahran 1350.

Melik Yezdi, Muhammed Han. *Govga-yi Tahliye-i İran*, Tahran 1362 (1983), s. 57.

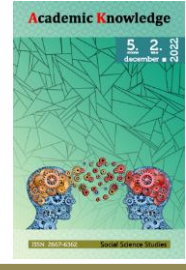
Morozova, Irina. Contemporary Azerbaijani Historiography on The Problem of "Southern Azerbaijan" After World War II, *Iran and The Caucasus*, 9, (5) 2005, 85-120.

Şemim, Ali Asgar. *İran der Dovre-i Saltanat-ı Ali Hazret Muhammed Rıza Şah Pehlevi*, Tahran 1346 (1967-1968).

Ramazani Rouhollah, *Iran's Foreign Policy 1941-1973 A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, Virginia, 1975.

Şovket Hamid, *Der Tirrese Hadise (Zindegiye Siyasiye Kavvamul Saltanah*, Ahtaran, 2007.

Zovki İraç. *İran ve Kudretha-i Bozorg der Ceng-i Cihan-ı Dovvam*, Tahran, 1990.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 09.11.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 29.12.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Güz/ Autumn

The Phenomenon of Consumption and Integration of Consumption as a Subject Matter into English Language Classes

Elif KEMALOĞLU-ER*

Keywords:

Consumption
English language
teaching,
Content and language
integrated learning,
Critical reflection
project-based learning,
Ecological teaching and
learning in ELT

ABSTRACT

In content and language integrated English language teaching, raising learners' awareness of sociological and environmental issues is significant since such pedagogical actions provide learners with meaningful and purposeful content and cause them to both critically reflect on and communicate about their lives and actions and produce individual and/or collective outputs. Consumption is one of those issues learners should be exposed to as it assumes multivariate meanings in today's world which exceed mere satisfaction of needs and make us feel responsible for our actions. This article analyzes the phenomenon of consumption with regard to i) signs and symbols, ii) desires, iii) sense of self, and iv) the environment, and presents suggestions to integrate this multifarious notion into English language teaching. It is recommended that in English language classes, learners be made aware of the signs and symbols intertwined with the marketing of goods and services. It is also suggested that psychological and ecological impacts of excessive consumption be critically questioned and discussed in English language lessons.

Tüketim Olgusu ve Tüketimin bir Konu Olarak İngilizce Dili Sınıflarına Dahil Edilmesi

Anahtar Kelimeler:

Tüketim,
İngilizce dil öğretimi,
İçerik ve dilin entegre
edildiği öğrenim,
Eleştirel düşünme
proje tabanlı öğrenme,
İngilizce dil
öğretiminde ekolojik
öğretim ve öğrenim

ÖZ

İçerik ve dilin entegre edildiği İngilizce dili öğretiminde öğrencilerin sosyolojik ve çevresel konularda farkındalığının yükseltilmesi önem arz etmektedir zira bu türden pedagojik eylemler öğrencilere anlamlı ve amaçlı içerikler sunmakta ve onların hayatları ve eylemleri hakkında eleştirel düşüncelerini, iletişim kurmalarını ve bireysel ve/veya kolektif ürünler üretmelerini sağlamaktadır. Tüketim de öğrencilerin tabii olması gereken konulardan biridir çünkü tüketim günümüz dünyasında salt gereksinim giderilmesini aşan çoklu anlamlar üstlenmektedir ve bizi eylemlerimizle ilgili olarak sorumlu hissettirmektedir. Bu makale tüketim olgusunu i) işaretler ve semboller, ii) arzular, iii) benlik duygusu, iv) çevre açılarından analiz etmekte ve bu çok boyutlu kavramın İngilizce dil öğretimine entegre edilmesi ile ilgili tavsiyeler ortaya koymaktadır. Makalede İngilizce dil sınıflarında öğrencilerin mal ve hizmet pazarlamasıyla iç içe geçmiş işaret ve sembollerle ilgili farkındalığının artırılması önerilmiştir. Ayrıca aşırı tüketimin psikolojik ve ekolojik etkilerinin İngilizce derslerinde eleştirel biçimde sorgulanması ve tartışılması da tavsiye edilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi Elif Kemalolu-Er Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting, ekemalolu@atu.edu.tr

INTRODUCTION

Consumption can mainly be defined as the process of selecting, purchasing, and using goods and services. This human-governed process is typical of all societies and all periods in history. When the theoretical aspect of consumption is taken into consideration, it is a fundamental concept in terms of economy. Economics is the study of how society decides what, how and for whom to produce. It is mainly determined by the operation of markets, which involves the households' decisions about the consumption of goods and services, firms' decisions about what and how to produce, and workers' decisions about how much and for whom to work (Polanyi, Thomasberger & Cangiani, 2018). Consumption which is in the core of economy involves not only producers but also consumers as key-players (Sharpe, 1995). Also, since all resources, both the human and the physical capital, are owned by individuals, people have a dual role as the producer and the consumer within the framework of economy. Thus, consumption -the final use of goods and services- is either a major determinant or the end purpose of all economic activities (Pepermans, 1984).

To understand what makes the consumer one of the chief role-players in economy, we can take a look at the demand aspect of the demand-supply mechanism, the mechanism between the quantity of goods and services buyers wish to purchase and sellers wish to sell at a conceivable price (Rowley, 1997). The demand, which incurs the relation between the price and the quantity, is affected by three factors, which are the prices of related goods and services, the incomes of the consumers, and consumer tastes or preferences (Begg, 1991). When income rises, the demand for most goods/services increases. Thus, in any economy governed by free choice, the totality of the personal consumption expenditures in any year is determined primarily by the amount of disposable income that people receive in that year. As for consumer's tastes and preferences, they also affect the level of demand and they are mainly shaped by customs and social attitudes. For example, globalisation has increased the demand for internet services and all kinds of digital devices.

Consumption can also be defined as one of the core values of capitalism. This is because if the products cannot be sold in return for money, there will be no profits, and after the capital, the subject-matter, is invested in industry, there must be a return on the investment and this can only be derived from the sales of goods and services (Jahan & Mahmud, 2022). Thus, consumption is the principal stepping-stone for generating profits within a capitalist context. The unavoidable rise of capitalism throughout the world during the last half of the twentieth century has paved the way for mass consumption as the consumption of goods and services has become available for more and more groups in western societies, in Japan, and in the Eastern Block. Moreover, the changes in Eastern Europe and the Soviet Union during the late 1980s formed a new point of view by which capitalism became legitimate in the eyes of people formerly living in communist societies (Bocock, 1993). Throughout time, globalization and capitalism have more and more emphasized the market and the economic interests over people's well-being and this has been continuously supported by the media perpetually transmitting messages encouraging a consumerist way of life (Martín-Sánchez, Casares-Ávila, & Cáceres-Muñoz, 2021). Now we are all surrounded with impacts that are likely to make us consume in great amounts and amid all these variables, consumption may assume multifaceted meanings. In the following sections consumption will be analyzed with respect to i) signs and symbols, ii) desires, iii) sense of self, and iv) the environment, which will be followed by suggestions to include this notion into English language learning and teaching.

Consumption in the Realm of Signs

Consumption is a symbolic action. As stated by Prónay and Hetesi (2016), consumption exceeds the function of problem solving with significant meanings attached to products and brands and these meanings act as symbols in the cultural ecosystem. According to Baudrillard (1997), in the consumption process, what is consumed is signs rather than material goods. Thus, consumption

becomes a play by which symbols are created and manipulated and this is a world of hyperreality. Baudrillard (1997) claims that in the earlier stages of capitalism, the items to be purchased had a use-value, i.e., the items were interpreted by means of their accurate connections with the functions they had such as eating, drinking, cleaning etc. But later, there appears to be a disconnection between the items purchased by consumers and their real meanings. The items to be purchased are sold by being encoded with imaginary signs which cannot be directly associated with their real function, which is meeting the consumer's needs. This forms a hyperreality, a realm of signs unrelated to the consumer's needs. The items may satisfy a need but this has become accidental. In the world of hyperreality, the sign is autonomous and the products are sold as symbols. Through advertisements, goods and services are marketed in such a way that referred meanings overextend their semantic and functional scope and direct the consumer's attention to an artificial world in which, by the power of images, false-consciousness is sustained (Kleine, Kleine & Kernan, 1993).

According to Belk (1988), the possessions central to self may be visualized in concentric layers around the core self, and will differ across individuals and cultures that create shared symbolic meanings for different goods. From a semiotic point of view, the consumption of symbols can also be elaborated by the notion of sign. In today's world, it is the sign that is consumed in the context of hyperreality. And, there is not always a direct equivalence between the signifier and the signified if the signifier is the consumed product and the signified is the need for such product. In other words, in contemporary consumption, the needs of the human are not necessarily the main drivers of consumption; there may be other drivers used to motivate consumers by using signs. What do these signs signify then? One answer to this question is desires (Bocock, 1993).

Consumption: A Desire-Oriented Process

Consumption within this context refers to an activity not necessarily need-based but rather based on the satisfaction of the desires, concluded with pleasure. When consumption is concerned, "desire" as a term may refer to the desire of consuming more and more, pushing the human into an eternal cycle of acts fulfilled for the sake of deriving pleasure (Wright & Sandlin, 2017). The distinction between the satisfaction of needs and obtaining pleasure may help us to understand the subject better. Needs can be satisfied through material objects while images, dreams and feelings can bring pleasure (Uusitalo, 1996). Therefore, consumers are in search of goods having the potentiality to fulfill their desires. The purchased good brings pleasure provided that the consumer's world of imagination is enriched by means of imaginative symbols which are called "dream symbols" by Baudrillard (1997). He associates these symbols with the desires of the human body floating in the unconscious. As the sensual aspect of desires is introduced, this may remind the reader of flamboyant every-day advertisements in which repressed desires of the human come into being. In those advertisements both men and women appear as attractive figures, trying to seduce one another, or making love. The desires aimed to be evoked within contemporary consumption are closely related with unconscious desires. The taboo or the forbidden in Bocock's (1993) terms are now the profitable tools of the producers.

However, satisfaction of desires comprises a dilemma between the real and the symbolic (Baudrillard, 1997). In other words, there are goods or services which promise to satisfy the desire for pleasure but since the said desire is "symbolic", it normally fails to satisfy the real needs of the human. Accordingly, contemporary consumption, as defined in this article, is mainly hedonistic and illusionary. It is defined to be hedonistic because today's consumption is a devotion to pleasure as a way of life and it is said to be illusionary because the signified is so dominantly emphasized that the consumer enters an imaginary state of association of the self with the "powerful, passionate, beautiful, rich, clever etc." while consuming. Through the use of signs, the unbearable attractiveness of the product triggers the consumer's instinctive desires and his/her perceptions focus on the image of the

item to be sold. This brings forward another aspect of contemporary consumption, which is the relation between the perception of the self and one's consumption patterns.

Consumption: An Indicator of the Sense of Self

What makes today's consumer distinct is that his/her sense of identity is formed on the basis of consumption practices and aspirations rather than work roles in production (Bocock, 1993; Wijetunga, 2015). This means that the construction of one's social identity is closely related to the quality and the quantity of the consumed as well as the consumptional attitudes whereas the ways of supplying the means for consumption have become less significant with regard to identity formation.

So, it is a fact that in the contemporary society, the consumption patterns reflect subjectivity (Wilska, 2002). Consumption is a medium to define and express the self. On the other hand, recent work in cultural consumption has introduced broader perspectives emphasizing that the meaning of the consumed objects is more than a reflection of our subjectivity. Consumption is involved in a dynamic interplay between the self and the material world in which identities, communities, and spaces may be defined and reproduced or fractured or subverted, through shared aesthetics, styles and meanings (e.g. Akdemir, 2018). Consumers possess some of the consumed objects so highly that they become a part of their selves (Belk, 1988).

Moreover, in the contemporary society, individuals are not involved with a single task but are partially interested in several subjects guided through various forms of media (Poplawska, Szumowska & Kuś, 2021). The interests of consumers are distracted by a wide range of alternatives. The consumer can follow different TV channels, listen to different kinds of music, buy different kinds of food and drinks etc. The distinctive characteristics of these consumed items are gathered within the framework of one's own identity forming a synthesis because consumptional patterns are various and are mingled on the same ground (Bauman, 1992, 1993; Poplawska, Szumowska & Kuś, 2021). Furthermore, the term post-modern implies that there is not only one right meaning which can be given to an event or a process (Takala, 1998). Therefore, the post-modern consumer's identity is constituted by various aspects, each of which is characterized with their own qualities and it is not necessary to be in search of 'the one and only right' in such form of identity analysis.

As the significance of consumption has extended the importance of work roles for the individual, this has caused changes in the social hierarchy marked by consumers' lives and consumption styles (Roach, Goodwin & Nelson, 2019). The rivalry for societal position is also driven by desires to consume and how resources for consumption are found often becomes a minor criterion in terms of the position of the individual within the society.

Also, in contemporary consumption, the purchasers are not forced by certain authorities to consume but rather their free will plays an important role during the decision process (Bălău, 2012). They are manipulated by images and challenges of identity formation, but they are also free to choose which signs or ideas to consume. The current era is also governed by strong egoism of consumers (Takala, 1998). This individualistic point of view yields to a serious problem, which is the rapid destruction of the environment, as elaborated below.

Consumption: A Threat to the Survival of the Environment

The upheaval in the consumer culture has intensified the excessiveness of consumption which threatens our planet's survival. Human-induced climate change causes dangerous and widespread disruption in the ecosystem impacting billions of lives around the globe. Despite the fact that egoism is strongly emphasized in contemporary culture, there are attempts for raising collective consciousness to prevent the short- and long- term harmful consequences of mass consumption. Many consumers have realized that they have a potential power to influence sustainable development (Maciejewski & Lesznik, 2022; McMichael, 1993). They establish organizations to execute campaigns,

carry out projects for encouraging consumers to consume less where possible, use more renewable sources and raise awareness of the environmental impacts of the consumed products. These organizations act as pressure groups for safer, fairer, and higher quality production and consumption. They make efforts in order to promote environmentally- friendly consumption, i.e., the consumption of products using a lesser amount of material and energy, or designed to be more durable, recyclable, and reusable or products which do not add to the depletion or destruction of Earth's resources (Sachdeva, Jordan & Mazar, 2015).

Sustainable consumption refers to the use of goods and services that respond to basic needs and bring a better quality of life, while minimizing the use of natural resources, toxic materials, and emissions of waste and pollutants over the life cycle (Jackson, 2014). We should ensure sustainable consumption so as not to jeopardize the needs of future generations and consumers should take appropriate steps for this purpose like consuming less, utilizing ecofriendly goods and services, and recycling. However, one should also know that dealing with environmental issues involves everyone, governments, the private sector, and the civil society, working together for risk reduction and equity and justice in decision making and investment (Roberts, 2022). There is a need to synthesize scientific and technological know-how and local knowledge and experience to achieve the goal of climate resilient and sustainable development.

Suggestions to Integrate Consumption as a Subject Matter into English Language Teaching

In English language teaching, integrating sociological and environmental issues into the curriculum is essential since they would provide learners with lessons which have meaningful and purposeful contents and cause them to critically reflect on and communicate about the sustainability of the environment as well as their relevant decisions and actions. Consumption is one of the contents that should be incorporated into English language lessons as it has multifarious meanings in the contemporary world which exceed the mere satisfaction of needs and make us feel responsible for our actions. When too much attention is given to buying and owning things, the situation may have adverse effects on nature, the society, and the psychology of human beings. Learners should be made aware of these influences and they must critically question the meaning of consumption in their lives and in what way it serves them. This form of critical reflection could best be done through the harmonious integration of four skills, via reading, listening, speaking, and writing within a thematically arranged content and language integrated learning program. Such form of learning refers to incorporating learning of language with learning of content simultaneously so the language is utilized as the medium for teaching of the subject matter (Thompson, G. & McKinley, 2018). Based on the needs and interests of the students, the content material may well be produced and taught in a meaning-focused, critical, and communicative way. In such programs learning could also be strengthened through feasible in-class tasks as well as projects, a series of purposeful tasks extending beyond the classroom to achieve meaningful outcomes (Gras-Velázquez, 2020).

In the contemporary world, consumption may highly influence what makes up an individual and how the world is viewed. Learners should be made to question this, the fact that the real power is in themselves, not the material world. Through lectures, readings, videos, communications with people from real life and reflective interactions, they should be made aware that materials they consume can only be a means to realize their actual selves, they are not the ends. Besides, via writing and speaking, they should be invited to be selective and rational in their consumption patterns. In doing so, they should discover who they are and construct their own paths in becoming a free and emancipated individual appreciated on the quality of their behaviors and actions rather than the quantity and prices of their possessions.

Learners should be made aware of the signs and symbols intertwined with the capitalistic marketing of goods and services. They should be provided with activities questioning advertisements

and societal meanings of consuming certain products and services. They should be made cognizant of the fact that through signs and symbols, products and services can be marketed in a way as if they would straightforwardly give the consumer positive feelings. It is necessary to make learners aware of the verbal and non-verbal messages conveyed by advertisements. For this purpose, they should be asked to make semiotic analyses of advertisements surrounding themselves. They should also be provided with reading and listening texts about the illusionary world of advertisements. They can also be invited to make observations of the consumption habits of themselves and people in their environment and to what extent they are influenced by the advertisements. They should be given assignments and/or projects that make them question if they really need the items they purchase and why. Learners should know that materials may give one comfort and happiness as there is possibly a relationship between psychological well-being and material wealth; however, when one owns a certain level of wealth, possessing more resources does not increase happiness, indeed buying more and more materials would bring about ever increasing psychological and environmental costs. Education must clearly emphasize this.

English language classrooms should also become ecofriendly settings. Learners should be asked to question consumerism in their own lives and at their schools. They should be encouraged to rationally use their time and money and reduce their carbon footprint on nature. They should be taught that with every action that releases carbons, they increase the burning of fossil fuels, which destructively harms nature. They should be made aware of the measures that they can personally or collectively take like using more environment-friendly products, meeting needs in more eco-friendly ways (e.g., walking, using a bicycle or public transport instead of driving a car), reducing consumption, either voluntarily or through regulations, and recycling.

Attention should also be given to engaging in collective action to raise awareness in community. For instance, learners can fulfil language and content integrated projects aiming to protect the environment and calling others for action. For this purpose, they can be asked to read, watch, listen and write about the subject of climate change as well as the activists' relevant actions and develop their own ways of calling people for action. This can be done through tasks and projects including production of pertinent individual and collective outputs like posters, talks, essays, literary works, videos, and movies emphasizing the vitality of the issue. Applying content and language integrated as well as project-based learning highlighting critical reflection, all stakeholders in English language settings should focus on how to make the earth a better place to live.

CONCLUSION

Consumption is a dense concept with economy-related, sociocultural, and ecological dimensions. Rapid growth of technology and the rise of capitalism have affected the status of consumption tremendously. Products are marketed to consumers by being encoded with attractive symbols driving target people to an illusionary zone where the dominance of the signs and ideas arouses the desires of the human, conscious and/or unconscious. In contemporary culture, consumption has also become a major determinant of the perception of identity. The sociocultural identity of the individual is highly based on consumption patterns. Also, excessive consumption in contemporary life threatens the environment. Despite ego-centric consumers on one side, there are collective attempts to raise awareness of the adverse effects of consumerism on nature, on the other side.

Consumption should also be included in the curricula of English language programs since it is a crucial subject that requires critical questioning. While learning and improving their English, learners should be exposed to meaningful and purposeful content that makes them question their consumer identities, their stance on the earth as a being and their responsibilities for their environment. Consumption, as a subject matter, fits into this scope well since it is a multidimensional

phenomenon with personal, social, and environmental consequences. The context of such lessons should be content and language based and learners should be encouraged to improve their four skills, reading, writing, listening, and speaking, focusing on this topic via critical reflection. Consequently, the ways the products and services are marketed, the meanings attached to them, the illusionary identities of the individuals shaped by their consumption patterns and the psychological and ecological threats that excessive consumption poses to all of us should all be critically questioned and discussed in English language lessons. Learners should also be encouraged to make projects calling others for action. It is a fact that education for responsible consumption necessitates commitment and effort. English language teaching and learning is no exception. All the stakeholders in English language teaching should do their best to raise awareness of the meanings of contemporary consumption and how it substantially impacts our sustainability and future.

BIBLIOGRAPHY

- Akdemir, N., (2018). Visible expression of social identity: Clothing and fashion. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1389-1397.
- Bălău, M. (2012). Consumer' freedom of choice and marketing. *EuroEconomica*, 3(31). Retrieved from <https://journals.univ-danubius.ro/index.php/euroeconomica/article/view/1321>
- Baudrillard, J. (1998). *The consumer society – myths & structures*. London: Sage.
- Bauman, Z. (1992). *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Z. (1993). *Postmodern ethics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Begg, D. (1991). *Economics*. London: Mcgrawhill.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139- 168.
- Bocock, R. (1993). *Consumption*. London: Routledge.
- Gras-Velázquez, A. (Ed.). (2020). *Project-based learning in second language education: Building communities of practice in higher education*. New York: Routledge.
- Jackson, T. (2014). Sustainable consumption. In G. Atkinson, S. Dietz, E. Neumayer & M. Agarwala (Eds.), *Handbook of sustainable development* (279-290). London: Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781782544708.00029>
- Jahan, S. & Mahmud, A. S. (2022). What is capitalism? Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/Series/Back-to-Basics/Capitalism>
- Kleine, R. R., Kleine S. S. & Kernan, J. B. (1993). Mundane consumption and the self: A social-identity perspective. *Journal of Consumer Psychology*, 2(3), 209-235.
- Maciejewski, G. & Lesznik, D. (2022). Consumers towards the goals of sustainable development: Attitudes and typology. *Sustainability*, 14(17), 10558; <https://doi.org/10.3390/su141710558>
- Martín-Sánchez, M., Casares-Ávila, L. & Cáceres-Muñoz, J. (2021). Education and consumption: a critical perspective. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 19(1), 125-157.
- McMichael, A. J. (1993). *Planetary overload. Global environmental change and the health of the human species*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pepermans, R. (1984). The meaning of consumption. *Journal of Economic Psychology*, 5(3), 281-306.
- Polanyi, K., Thomasberger, C. & Cangiani, M. (2018). *Economy and society: Selected writings*. Cambridge: Polity Press.
- Poplawska, A., Szumowska, E. & Kuś, J. (2021). Why do we need media multitasking? A self-regulatory perspective. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624669>
- Prónay, S. & Hetesi, E. (2016). Symbolic consumption in case of brand communities. *Society and Economy*, 38(1), 87-102. <https://doi.org/10.1556/204.2016.38.1.6>
- Roach, B., Goodwin, N. & Nelson, J. (2019). *Consumption and the consumer society*. London: Routledge.
- Roberts, D. (2022). Climate change: a threat to human well-being and health of the planet. Taking action now can secure our future. Retrieved from <https://www.ipcc.ch/2022/02/28/pr-wgii-ar6/>
- Rowley, J. (1997). Principles of price and pricing policy for the information marketplace. *Library Review*, 46(3), 179-189.
- Sachdeva, S. Jordan, J. Mazar, N. (2015). Green consumerism: moral motivations to a sustainable future. *Current Opinion in Psychology*, 6, 60-65. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.03.029>
- Sharpe, W. (1995). Production, consumption and market clearing. Retrieved from https://web.stanford.edu/~wfsarpe/mia/prb/mia_prb1.htm
- Takala, T. (1998), *Postmodern business ethics - Is it possible? Is it relevant?* Retrieved from www.ivTi.fi/ejbo/arcive/takala.html
-

- Thompson, G., & McKinley, J. (2018). Integration of content and language learning. In J. I. Liontas, M. DelliCarpini, & A.H. Shahid (Eds.), *TESOL encyclopedia of English language teaching* (pp. 1-13). Hoboken, NJ: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118784235.EELT0634>
- Uusitalo (1996). Consumption and environment. *EJBO - Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 1(1). Retrieved from <http://ejbo.jyu.fi>
- Wijetunga, D. (2015). I am how I consume: The construction of identity through the use of mobile phone. *NSBM Journal of Management*, 1(2), 41-70. <http://doi.org/10.4038/nsbmjm.v1i2.11>
- Wilska, T. A. (2002). Me - A consumer? Consumption, identities and lifestyles in today's Finland. *Acta Sociologica*, 45(3), 195-210.
- Wright, R. & Sandlin, J. (2017). (Critical) learning in/through everyday life in a global consumer culture. *International Journal of Lifelong Education*, 36(1-2), 77-94.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 26.10.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 11.12.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Güz / Autumn

Türkülerde Gurbet Teması

Haluk YÜCEL*

Anahtar Kelimeler:

Gurbet,
Türkülerde Gurbet,
Etnomüzikoloji,
Halkbilimi

ÖZ

Türk tarihinde göç ve göç yolları sosyolojik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde gelişen bu göçlerin ana nedeni iklimsel değişiklikler, savaşlar, yaşanan kıtlıklar gibi küresel etkilerden dolayı gerçekleştirilen kitlesel bir hareket olabileceği gibi bazen de daha iyi bir yaşam fırsatı için ya da evlilik gibi nedenlerden dolayı iç ve dış göçler gerçekleşmektedir. Her göç beraberinde gurbet acısını ve sıla hasretini getirir. Türkler, duygularını, hasretlerini, sitemlerini, içinde yaşadıkları toplumun her türlü sevinç ve sorunlarını geçmişte olduğu gibi günümüzde de türküler aracılığıyla dile getirmektedirler. Türkülerde gurbet temasını inceleyen bu çalışmada türkü sözlerinde gurbetin nedenleri ve etkilerine dair çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Sonuç kısmında ise Türkiye'nin pek çok yöresinde dilden dile dolaşan TRT Türk Halk Müziği Kırık Hava Repertuarı ve TRT Türk Halk Müziği Uzun Hava Repertuarında kayıtlı türkülerdeki gurbet teması türkülerde nasıl ifade edildiği incelenmiştir.

The Theme of Absence from Home in Folk Songs

Keywords:

Absence from home,
Absence from home
in Folk Songs,
Ethnomusicology,
Folklore

ABSTRACT

Migration and migratory paths emerge as a sociological situation in the Turkish history. The main reason of these migrations which developed in the historical process, may be a mass movement due to global effects such as climatic changes, wars, and famines, while the reason of internal and external migrations may be sometimes the pursue of a better life opportunity or marriage. Every migration brings along the pain arising from absence from home and homesickness. Turkish people express their feelings, longings, reproaches, all kinds of joys and problems of the society they live in, through folk songs, as they did in the past. In this study, which examines the theme of absence from home in folk songs, various classifications have been made about the causes and effects of the theme of absence from home in folk songs. In the conclusion section, how the theme of absence from home is expressed in the folk songs recorded in the TRT Turkish Folk Music Broken Melody Repertory and TRT Turkish Folk Music Long Melody Repertory, which is circulating in many regions of Turkey, has been examined.

* Doç., Dr. Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Türk Müziği Bölümü Öğretim Üyesi, hy.musiki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3795-4727

GİRİŞ

*Gurbet elde bir hal geldi başıma,
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir.
Derman arar iken derde dâş oldum,
Ağlama gözlerim, Mevlâ kerimdir¹.*

Türkülerin söz varlıkları dil bilimcileri için önemli bir konu olarak ele alınıyor olsa da türkü sözlerinde geçen kavramlar melodilerle iç içe geçerek içinde doğduğu ve yaşadığı coğrafyanın kültürel renklerini taşımasından dolayı bilhassa etnomüzikoloji için son derece önemli kaynaklardır. Etnomüzikoloji, müziğin teorik kısmından çok kültürel boyutunu disiplinlerarası yöntemlerle analiz etmektedir. Bu noktada Anadolu'nun her karış toprağında üretilen türkülerin oluşum evresi, konu ve içerikleri önem arz etmektedir.

Toplumun kimlik nişanesi olan türkülerin bestecileri, türkülerin icra edildikleri yer ve mekânları, türkünün vücut bulduğu coğrafyanın özellikleri kadar nesilden nesile, kulaktan kulağa aktarılarak gelen türkü içerik ve sözleri halkbilimi çalışmaları açısından önemli veri kaynaklarıdır. Bundan dolayı türküler, insan ve toplumla iç içe olduğu kadar yörenin fiziki ve beşeri özelliklerinin yaşama etkisi sebebiyle coğrafyayla da iç içedir.

Mirzaoğlu'na göre halk türküleri, Sanat yaratımı olması yanında, sözlü tarih verileri olarak da işlev gören halk türküleri sosyal tarihimize ışık tutarlar (2019: 851).

Türkülerin sözleri ve konularıyla araştırmada ana kaynak olarak TRT Türk Halk Müziği Kırık Hava Repertuarı ve TRT Türk Halk Müziği Uzun Hava Repertuarında kayıtlı 6000 civarı türkü içerisinde 478 türkü taranmış ve çeşitli konularda yazılmış gurbet içerikli türküler tespit edilmiştir. İncelenen 478 türkü içerisinde 55 türkünün gurbet teması içerdiği görülmüştür.

Türkülerde Gurbet Kavramı

Türkü konularının sınıflandırılması zorluklarına dikkat çeken Vural, bu alanda yapılan çalışma sayısı kadar konu sınıflamasının mevcut olabileceğini ifade etmektedir (2018: 3). Bununla birlikte türü ne olursa olsun türkülerin büyük çoğunluğunda gurbet teması işlenmiştir. Öyle ki bazen bir türkü içinde birbirine yakın konular iç içe geçmiştir.

Yine de basit bir şekilde türkülerini çeşitlerine göre sıralamak gerekirse:

Lirik Türküler

Doğayı Konu Alan Türküler

Oyun ve Dans Türküleri

Anlatı Türküleri

Taşlama Türküler

İş Türküleri

Olay Türküleri

Öğütlemeli Türküler

Tören Türküleri

Atma Türküleri vb.

Yukarıdaki sınıflandırmada gurbet türkülerini daha çok lirik türküler içerisinde ele almak gerekmektedir. Bu tür türkülerde aşk, seveda, gurbet temaları sıklıkla ele alınmaktadır. Bununla birlikte bir olayın sonrasında yakılan olay türkülerinde de gurbet teması işlenebilir. İş bulmak için şehir hatta ülke değiştiren insanların başına gelen tüm olaylar bu kategoride ele alınabilir. Ancak

¹ Gurbet elde bir hal geldi başıma TRT Repertuar No 3583

ağırlık olarak gurbet konusunu lirik türküler sınıflandırmasında ele almak bütüncüllük bakımından daha akılcı bir olacaktır.

Gurbet en basit tabiriyle kişinin doğup büyüdüğü bir yerden çeşitli sebeplerden dolayı ayrılarak başka bir yerde ikamet etmesidir. Bu durum insan yaşamında pek çok farklı duyguyu da içinde barındırmaktadır. Sıla, özlem, memleket hasreti, aileden ve yakın çevreden uzak kalmanın kişi üzerindeki olumsuz etkisi bunlardan sadece bazılarıdır. Bu duygular türkülere de konu olmaktadır. Hatta Anadolu'da bazı yörelerde gurbet temalı türküler sıklıkla yakılmıştır.

Yalçınkaya'ya göre, Gurbet, Arapça bir kelimedir "gariplik, yabancılık; yabancı yerde bulunma; vatan harici yer", anlamındadır, bu kelime ile bağlantılı olarak Arapçada iki sülâsî mücerred masdar daha vardır: garb ve garâbet. Garb "güneşin battığı yer; gözden kaybolma", garâbet "şaşılacak şey" anlamlarını taşır... Divan edebiyatında sevgiliden ayrılık gurbettir. Âşık da bu nedenle sevgilisi uğruna evinden barkından (hanuman) ayrılmış, hatta canından bile vazgeçmiş kimsedir, yani garibdir (2018: 323-324).

TRT Türk Halk Müziği Kırık Hava Repertuarı ve TRT Türk Halk Müziği Uzun Hava Repertuarında kayıtlı türküler konuları bakımında incelendiğinde Anadolu coğrafyasında gurbet temasının çok yaygın bir şekilde derlendiğini görmekteyiz. Sivas, Elazığ, Kayseri ve Kastamonu türkülleri buna örnek gösterilebilir. "Bir toplumun içinde yaşamış olduğu bölgenin sosyo-ekonomik durumu, çevresi ile olan kültürel etkileşimi o bölgeye ait türkülerin oluşmasına imkân sağlar. Türkülerin meydana gelmesinde kültürel, tarihsel, inançsal faktörler yanında coğrafi özelliklerin de etkisi olmuştur" (Yücel, 2016: 409).

BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde gurbet temalı türkülerin sözel içeriklerinin incelenmesine yer verilmiştir. Gurbet temalı türküler farklı başlıklar halinde belirlenmiş ve örneklendirilmiştir.

Çalışmamızda ilk olarak çalışmak için gurbete çıkmak zorunda kalanların durumlarına yazılmış türküllere yer verilmiştir. Daha sonra sırasıyla askerlik gibi vatani görev için gurbete çıkmak, hapis gibi zaruretten gurbete çıkmak, ayrılık hissiyatında gurbet, evlilik için gurbete çıkmak gibi temalara yer verilmiştir. Gurbet türkülerinde, gurbete çıkanların yaşam zorluklarını dile getiren temaların dışında gurbetçi yolu gözleyenlerin duygularını ifade eden türküler de çok sayıda bulunmaktadır. Daha çok kadın ağzıyla yakılan bu türküler büyük şehirlere göç eden ve çalışan erkekler için yakılmıştır.

1-Çalışmak için Gurbete Çıkmak

Hangi sebepten ötürü olursa olsun göçlerin gerçekleştirilmesi halk edebiyatında gurbet temasını çağırıştır. Göç ve Göçmen edebiyatının ana mahsulü gurbetin insan üzerindeki etkisidir. Sıkıntıları, özlemleri bir kenara bırakacak olursak yakılan her türkü, derlenen her melodi müzik kimliğimiz için oldukça önemlidir. Yücel (2021: 206), geçmişten günümüze uzanan süreçte Türk tarihinde yaşanan göçlerle ilgili sebeplerin başında iklimsel olaylar ve savaşlar geldiğini belirterek Orta Asya'dan Avrupa'ya göç hareketliliğine işaret etmiştir. Bununla birlikte özellikle 1950 sonrası ekonomik amaçlar için Almanya başta olmak üzere Avrupa'ya Türk işçi göçü yapıldığını ifade etmiştir.

1950'li yılların başından itibaren Türkiye'de küçük yerleşim yerlerinden büyük şehirlere doğru büyük bir göç dalgası başlamıştır. Ekonomik sebeplerin ilk sırayı aldığı bu göç gerçeği beraberinde birçok sosyo-kültürel problemleri de getirmiştir. Bilhassa İstanbul'a yapılan bu göçler metropoldeki kültürel kimliğe etki etmiş ve İstanbul içinde Anadolu'nun hemen hemen her yöresinden binlerce yurttaşın iç içe yaşadığı bir kültürel-kitlelesel harekete bürünmüştür. Bununla birlikte, düzensiz bir şekilde gerçekleştirilen bu göçlerde özellikle İstanbul'da, sağlık, ulaşım, barınma, eğitim gibi oldukça önemli toplumsal sorunlar meydana gelmiştir. İstanbul'daki tarihi pek çok ilçenin

ilerleyen zamanlarda artan göçlerle beraber demografik yapısı da değişmiştir. Kimi ilçelerin nüfus oranı bu göçler sebebiyle katbekat artmış, ancak yeterli düzeyde alt yapı sağlanamamıştır. Bu göçler İstanbul dışında Ankara, Bursa, İzmir gibi şehirlere yapılırken; başta Doğu Anadolu, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirlerde nüfus azalmaları ciddi şekilde gözlemlenmiştir.

Türk tarihinde de göç gerek iklimsel gerekse savaşlar sebebiyle Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru bir hareketlilik göstermiştir. Ancak bilhassa 1950 senesinden sonra ekonomik amaçlar için bilhassa Almanya olmak üzere Avrupa'ya Türk işçi göçü yapılmıştır.

Resim1.İstanbul'a işçi olarak gelen işçiler

<http://www.sendikalhareketler.com/2021/06/istanbula-koylu-gocu-ve-15-16-haziran.html?m=0>

Sıla hasretiyle büyük şehirlere çalışmak için yollara düşenlerin yaktıkları türkülerden örnek vermemiz gerekirse;

Anadolu'nun pek çok şehir ve kasabasından İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlere işçi göçü verilmektedir. Evlerinden, ailelerinden ayrılarak göçmek zorunda olan kimseler için gurbet her zaman beklenen gibi geçmez. Sıkıntısına derman aramak için çıkılan bu gurbet yolculuğu bazen gönül sızısı, ayrılık gibi başka dertleri de getirir. Bu noktada her şey için Mevla'ya sığınmak, dermanı O'nda aramak türkülere yansır.

Aşağıdaki Erzincan türküsü buna bir örnektir.

Gurbet elde bir hal geldi başıma,

Ağlama gözlerim Mevla'm kerimdir.

Derman ararken derde düş oldum,

Ağlama gözlerim Mevla'm kerimdir. (TRT Repertuar No 3583.)

Çalışmak için İstanbul'a gidip orada yaşam mücadelesi veren erkekler uzunca bir süre memleketlerine gelememektedir. Bu durum memleketlerinde bekleyen eşleri için de ayrı bir zor geçmektedir.

Aşağıdaki Kütahya türküsü buna güzel bir örnektir.

A İstanbul (beyim aman) sen bir han mısın?

Varan yiğitleri de (beyler aman) yudan sen misin?

Gelinleri yarsız goyan (bidanem) sen misin?

Gidip de gelmeyen (beyler aman).(TRT Repertuar No 163.)

Aşağıdaki Kayseri türküsü de çalışmak için İstanbul'a gidip uzun yıllar köyüne dönmeyen, onun yolunu gözleyen bir eş için yazılmıştır. Türküden de anlaşılacağı gibi iş için İstanbul'a giden ama çeşitli sebeplerden dolayı sılaya gidemeyen eş için hissedilen endişe dile gelmektedir.

*Yârim (Ağam) İstanbul'u mesken mi tuttun (Aman) ?
Gördün güzelleri beni unuttun (aman) .
Beni evinize köle mi tuttun (aman)?
Gayri dayanacak özüm kalmadı aman.
Mektuba yazacak sözüm kalmadı aman. (TRT Repertuar No 2553.)*

2- Askerlik İçin Gurbete Çıkmak

Türk halk müziğinde türkü konuları arasında asker türkülerinin ayrı bir yeri vardır. Türk milleti tarihin her döneminde askerliğe önem vermiştir. Bazen askerliğe giden bazense vatani hizmetinde şehit veya gazi olan askerler için ağıtlar, türküler yakılmıştır. Baba ocaklarından çıkıp bu kutsal görevi yerine getirmek için gurbete düşen askerlerin duygularını, geride bıraktıkları yakınlarının özlemlerini, evlat yolu gözleyen ana-babaların hislerini bu türkülerde gözlemlemek mümkündür. Anadolu'nun dört bir yanında vatani görevleri için göreve giden, meskenlerinden ayrılp gurbete düşenler için türküler yakılmıştır. "Askeri türküler yalnızca askeri kahramanlıkları değil, askerlik ve savaş dışında yaşanan önemli bireysel kahramanlıkları ve yiğitlikleri de konu almıştır" (Akt.İrtürk, 2019: 11, Büyükyıldız, 2015: 188).

Aşağıda örneği verilen Erzincan türküsü gurbet ve askerlik temalarını çok iyi işlemektedir. Birinci Dünya Savaşında doğu cephesinde gerçekleştirilen ve çok sayıda askerimizin şehit düştüğü bir düşman baskının sonrası yazılan bir türkü vardır. Türküde savaşın çok zor şartlarda gerçekleştiği ve ölü yararlıların her gün arttığı ve bundan dolayı gurbete kara haberlerin gittiği belirtilmektedir. Türkü son derece ince duygularla yazılmış ve çok etkileyici benzetmelerle donatılmıştır.

*Erzincan türküsü
Şu yüce dağları duman kaplamış,
Yine mi gurbetten kara haber var?
Seher vakti bu yerde kimler ağlamış,
Çimenler üstünde gözyaşları var. (TRT Repertuar No 355.)*

Bir başka gurbete giden asker temalı türkü örneğinde ise genç yaşta askere giden için tez zamanda teskere alması ve erkenden evine dönmesi istenmektedir.

*Manisa türküsü
Dam üstünde kestane,
Oğlan gider askere,
Varın söylen zabite,
Versin ona teskere,
Oynasın top hanım da oynasın.
Seni seven doymasın (TRT Repertuar No 2487.)*

Asker ve gurbet temalı en yaygın bilinen türkülerden birisi de "Şu kışlanın kapısına" isimli türküdür. Türküde vatani görev için şehirden ayrılan bir askerin, yolunu gözleyen sevgilisine duyduğu özlem duyguları ifade edilmektedir. Gurbetin, ayrılığın zorluğunu, 2 sene asker olmanın nazlı yardan uzak kalmanın sıkıntısı türküde vücut bulmuştur.

*Adana Türküsü
Şu kışlanın kapısına,
Mail oldum yapısına.
Telli kurban bağlayayım,
Asker yârin kapısına. (TRT Repertuar No 2345.)*

3- Hapishane Gibi Zaruri Durumdan Gurbete Çıkmak

Bazen yaşam insanları farklı alanlarda zorlar. Gurbete çıkmak kimi zaman büyük şehirlere hatta ülkelere yapılan bir göç hareketi olabileceği gibi kimi zaman da işlenen bir suç için hapishane uzunca bir süre bulundurur. Halk arasında mahpushane olarak sıklıkla kullanılan hapishaneleri konu alan çok sayıda türkü bugün repertuarımızda bulunmaktadır. Hapishaneler her ne kadar bir suçluyu cezalandırmak amacıyla olarak kuruluyor olsa da hapis yatanların sevdiklerinden, evlerinden ayrı kalmaları ve gurbette sıkıntı çekmeleri bakımından trajik bir durumdur. Hapishane türkülerinde gurbet kavramları incelendiğinde ağırlıklı olarak hapishane betimlemeleri, mahkûmların ailelerine olan hasretleri ve gurbette kalmaları neticesinde yaşadıkları sorunlar dile getirilmektedir.

Aşağıdaki Kerkük türküsü de gurbet ve mahpushane hissiyatını işlemektedir. Vatanından ayrı kalmanın zorluğunun dışında hapisle yargılanmasının, sevdiğinden ayrı kalmanın acısını türküde bulmak mümkündür.

*Şu vetende garip kaldım kimse sormaz halimi,
Varın söylen valideme mezet etsin malimi.
Elimden almak isterler benim nazlı yârimi,
Yağma yağmur esme rüzgâr yolda yolcum var benim,
Bahd-i sefid üzerinde kara gözlüm var benim.
İstanbul'da çevirdiler Beyoğlu'nun yolunu,
Beş on polis bir cenderme bağladılar kolumu,
Aman polis dekhil polis gevşek bağla kolumu, (TRT Repertuar No 5159.)*

Aşağıdaki Bartın türküsünde ise demir parmaklar arkasında yaşarken yaşanan idam endişesi, sevdiklerinin kendilerini özlemesi gibi hüznü temalar yer almaktadır.

*Mapushane içinde yanıyor gazlar,
Bayramdan bayrama da a canım çalınır sazlar.
Kiminin annesi ağlar kimine kızlar,
Böyle de düştüm zindana.
Yanar yanar ağlarım (TRT Repertuar No 703.)*

Aşağıdaki Manisa türküsünde ise hapishanedeki yaşamdan, 20 sene hapislik durumunun olmasından söz etmektedir.

*Verin benim nargilemi,
Kendim sarayım ben lüleli,
Nergilem tütmez oldu,
Ses soluk vermez oldu,
Yirmi sene mahpusluk a canım,
Saymakla bitmez oldu. (TRT Repertuar No 4771.)*

Hapishane türkülerinde içinden çıkılması zor, derin bir çukur olarak belirtilmiştir. İçerde yatanların demir parmaklıklar arkasında hüznülenip ağladıkları ve onları bekleyen eşlerinin, nişanlılarının ve annelerinin olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Aşağıdaki Afyon türküsü buna güzel bir örnektir.

*Mapushane dedikleri bir derin guyu,
Yetmiş arşın geliyor (ay anam) galenin boyu,
Ne gelen var ne giden hemen yat uyu,
Düştüm ben bir mapusa (ay anam) yanardöner aylirim.
Demir parmaklıktan (ay anam) boyun büker aylirim. (TRT Repertuar No 1884.)*

4- Ayrılık Hissiyatında Gurbet

Ayrılık kavramı Türk halk müziğinde çok farklı temalar içerisinde kullanılmaktadır. Sevgilinin yaşadığı gönül ayrılığından, doğduğu topraklardan kopmaya ve başka diyarlarda yaşam mücadelesine düşmeye varıncaya kadar geniş bir yelpazede ayrılıktan bahsetmemiz mümkündür. Bununla birlikte dünya hayatında olmak da gerçek âlemden uzaklaşmak için tasavvufi bir ayrılık olarak düşünülmektedir. O yüzden ölüm, tasavvuf ehli için ayrılık olmayıp dünya hayatından çıkarak gerçek hayata uzanan bir vuslat yolculuğudur.

Türkülerde gurbet temasının ele alındığı bu çalışmada çeşitli sebeplerden dolayı sevgiliden ayrılmak zorunda kalınması bu bölümde ele alınmıştır. Aşağıdaki Yozgat türküsü bu türe güzel bir örnektir. Birbirlerine kavuşamayan iki sevdalının ayrılığı türküyle dile getirilmiştir.

Yozgat türküsü şöyledir:

*Aman gurbete gitmesi acıdır acı²,
Bize de vermiş ayrılık ucu.
Döndü bizim elde bir gül ağacı,
İğrandıkça dalı olsam Döndü'nün.*

Bir başka türkü örneğinde ise yârinin yolunu gözleyen ve onsuz kalmanın sıkıntısını yaşayan bir sevgilinin hisleri şöyledir.

*Kırşehir Türküsü
Dağlar dağladı beni,
Gören ağladı beni,
Ayırdı zalim felek,
Derde bağladı beni. (TRT Repertuar No 3731.)*

Gurbet kelimesi ile garip-gureba sözcükleri aynı kökten türemişlerdir. Vatanını ya da doğduğu büyüdüğü coğrafyayı terk eden kişi gariptir. Yüreğinde her zaman ailesi, evi, sevdikleri vardır. Bu durum gurbete çıkanların aileleri için de geçerlidir. Gurbetçi yolunu gözleyen aileler de o gurbeti içlerinde hissederler.

*Erzincan Türküsü
Bir yiğit gurbete gitse,
Gör başına neler gelir.
Garip silayı andıkça,
Yaş gözüne dolar gelir. (TRT Repertuar No 2067.)*

Maraşlı Zeyno'nun yârinin gurbete çıkması ve Zeyno'nun içinde bulunduğu özlem duyguları aşağıdaki türküde ele alınmıştır. Sadece gurbete gidenlerin değil, onu bekleyenlerin içinde büyük acılar vardır. Türküde Maraşlı Zeyno'nun gurbetteki sevgilisi için her gün gözyaşı döktüğü dile getirmektedir.

*Kahramanmaraş Türküsü
Yâri gurbete gitmiş,
(aman) gözleri yaşlı Zeyno,
Zeyno Maraş'ta durur,
(aman) bağrına taşlar vurur,
Yâri gurbete gitmiş,
(aman) hergün ağlayıp durur. (TRT Repertuar No 3462.)*

Bir başka türkü örneğinde ise nazlı yârinin gurbette kalışından bahsedilmektedir.

² Kaynak kişinin yorumu ile türküyü belirtilen siteden ulaşmak mümkündür. <https://www.repertukul.com/GURBETE-GITMESI-ACIDIR-ACI-1063>

Burdur Türküsü

Yağmur yağar dereleri sel alır,
Nazlı yâri gurbet elde el alır.
Yağmur yağar şu dağları ıslatır,
Çiye gelir top zülüfler ıslanır.
Yağmur yağar dam üstüne göllenir,
Nazlı yârim gurbet elde dillenir. (TRT Repertuar No 3428.)

5- Evlilik İçin Gurbete Çıkmak

Türk halk türkülerinde genç kızların evlilik için köylerinden, şehirlerinden gurbete çıkmaları, anne, baba ve kardeşlerine olan özlemleri sıklıkla ifade edilmektedir. Türkiye'nin hemen hemen her yöresinde bu ayrılıkları işleyen türküler bulunmaktadır. Evlilik çağına gelen kızların gurbete gitmeleri sosyolojik bir durum olarak ele alınması gereken bir durum olmakla beraber bu hareketlilik sadece şehirlerarası olmayıp yurtdışına da olabilir. Öyle ki 1960'lı yıllarda Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapılan dış göçler beraberinde evlilik yoluyla bir harekete dönüşmüştür. Eşler gurbette çalışan eşleri için Türkiye'den ayrılmışlar ve yeni bir hayata giriş yapmışlardır.

Resim 2. Almanya'ya Çalışmaya Eş Durumu ile Giden Kadınlar
Kaynak: Arif Taş, <http://www.yenihayat.de/politika/geldik-kaldik-buraliyiz>

Evlilik yoluyla evlerinden ayrılan gelinlerin konu edildiği türkülerde daha çok hüznün vardır. Anne ve babalara olan özlemleri, onların yanlarında yaşarken ki mutlulukları bir ah çekercesine ilmek ilmek işlenmektedir.

Çankırı türküsü bu duruma iyi bir örnektir.

Üç kuş idik uçar idik havada,
Avcı da vurdu kavurdular tavada,
Kendim burda yavrularım silada,
O sebepten arzederim silamı.
Aman of a gelin of,
Ağlayı ağlayı da yuvamdan uçtum,
Çırpına çırpına gurbete düştüm,
Anamı göreydim babamdan geçtim,
Resmini göreydim kendimden geçtim. (TRT Repertuar No 4383.)

Aşağıdaki türkü örneğinde ise gurbete çıkmanın, gurbetten dönüşün zor olduğu ifade edilmektedir.

Sivas Türküsü

*Kim öldüğün kim kaldığın bilinmez (diloy diloy),
Özüm gurbet elde gözüm yumulmaz (diloy diloy),
Bir ağlarım anam bacım yok benim (diloy diloy).* (TRT Repertuar No 3794.)

Evlilik yoluyla gurbete çıkan gelinlerin duygularını en iyi anlatan türkülerden birisi de *Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar* türküsüdür. Bu türküde uzaklık duygusu ve hasretlik çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir.

Edirne Türküsü

*Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar,
Aşrı aşrı memlekete kız vermesinler,
Annesinin bir tanesini hor görmesinler,
Uçan da kuşlara malum olsun ben annemi özledim,
Hem annemi hem babamı bem köyümü özledim.* (TRT Repertuar No 190.)

Eskişehir Türküsü

*Şu tepenin öte yüzü,
Buğday ekim burçağımış,
Kız anadan ayrılması,
Yalan sandım gerçeğimiş.* (TRT Repertuar No 966.)

SONUÇ

Gurbet türküleri incelendiğinde türkülerin yazılış sebeplerinin sosyolojik bir olgu olduğu ve içinde çok zaman hüznün barındırdığı gözlemlenmiştir. Türkülerin yazılmaları ve dile gelmeleri iki yolla gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı gurbette sevdiğini bekleyen sevgilinin (daha çok kadının) hisleri ile gerçekleşmektedir. İkincisi ise çalışmak için gurbete giden erkeklerin duygularını ifade etmektedir. Gurbete gideni bekleyen ve gurbette sıla hasretini çekenler olarak sınıflandırmak doğru olacaktır. Bu sınıflandırmalara ek olarak evlilik, askerlik ve hapis gibi zaruri nedenlerden dolayı da gurbet hayatı yaşanabilmektedir. Anadolu coğrafyasında çok sayıda türkü gurbet temasını işlemektedir. Bu durum bizlere Türk insanının gönlünden geçenleri her daim türkülerle yansıttığı kanaatini bir kez daha göstermiştir. Türkülerin içerikleri incelendiğinde ise genelinde gurbette yaşamın zorlukları, sıla hasreti ve özlem duygularını barındırdığını görmekteyiz. Müşterek duygulardan olan gurbet ve sıla hasreti bölge fark etmeksizin her yörede dile getirilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Türkülerde gurbetin anlatımı için kimi motifler dikkati çekmektedir. Örnek vermemiz gerekirse *dağlar, yüce dağlar, dumanlı dağlar* gibi söylemler gurbette yaşayanlar için aşılması zor engel olarak belirtilirken *turna, allı turna, telli turna* gibi söylemler de ayrılığın özlemin bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak çalışmak için gurbete çıkan erkekleri geride bekleyen eşlerin dilinden dökülen türkülerde ise çoğu zaman erkeğinin başka bir kadına ilgi duyması ve geri dönemeyeceği endişesi, umutsuzluk, hasret hisleri derinlik kazanmıştır. Evlilik için gurbete giden gelinlerin sıkıntıları ise ağırlıklı olarak anne, baba ve kardeşlerine olan derin özlem hisleridir. Burada görmemiz gereken en temel durum türkülerdeki yalın dil, içten söylem ve gurbete dair hemen hemen duyguya yazılmış türkülerin olmasıdır.

Müzikal anlamda gurbet türküleri incelendiğinde ağırlıklı olarak Hüseyini makam dizisinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hüseyini makam dizisi daha çok pastoral yaşamla özdeşleşen eski bir makamdır. Bununla birlikte Hicaz, Uşşak, Kürdi ve Segâh makamları da sıklıkla kullanılmıştır. Türklülerde çoğunlukla 4/4, 9/8, 7/8, 8/8 ve 7/4 usulleri kullanılmıştır. Erzincan, Erzurum ve Kütahya yöreleri başta olmak üzere Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde gurbet temalı türküler yakılmıştır. Bu durum da bizlere Türk insanının türkülerle olan hassasiyetini ve duygularını türkü aracılığıyla ifade kabiliyetini tekrar göstermektedir.

Çalışmamızda incelenen gurbet temalı türkülerin listesi

Türkünün Adı	İli-Yöresi	TRT Repertuar No	Makam Dizisi	Usulü
Varıp Neylemeli Silayı Gayrı	Adana	1190	Hüseyni	4/4
Şu Kışlanın Kapısına	Adana	2345	Hüseyni	8/8
Maphusana Dedikleri	Afyon	1884	Segâh	4/4
İki Bülbül Geldi Kondu Çimene	Ankara	1437	Segâh	9/8 + 7/8
Bir Yiğit Gurbete Varsa	Artvin	3040	Hüseyni	10/8
Dumanı Da Vardır Şu Dağların Başında	Aydın	3432	Eski Çargâh	9/4
Mapushane İçinde Yanıyor Gazlar	Bartın	703	Eviç	4/4
Çekin Mayaları Burdan Gidelim	Burdur	1960	Hüseyni	9/16
Yağmur Yağar Dereleri Sel Alır	Burdur	3428	Hüseyni	9/14 + 4/4
Cezayir'dir Koç Yiğidin Vatanı	Çankırı	2065	Hüseyni	4/4
Maden Dağı Dumandı	Diyarbakır	1330	Hicaz	4/4
Sarı Yıldız Doğmuş Tekirdağ'ından	Denizli	4973	Hüseyni	Serbest
Ağ elime mor kınalar yakdılar	Denizli	7	Hüseyni	9/8
Yüksek Yüksek Tepelere Ev Kurmasınlar	Edirne	190	Hüseyni	9/8
Teyyareler Yürüdü	Edirne	4780	Kürdi	4/4
Ben Aşığım Bahardaki Güllere	Erzincan	3319	Hüseyni	4/4
Gurbet Elde Bir Hal Geldi Başıma	Erzincan	3583	Hüseyni	4/4
Erzurum'da Bir Kuş Var	Erzincan	1298	Basit Suzinak	2/4 + 3/4
Yolumuz Gurbete Düştü	Erzincan	3227	Uşşak	4/4
Bir Yiğit Gurbete Düşse	Erzincan	2067	Gülizar	4/4 + 2/4
Yirmi Sene Gurbet Kahrı Az Mıdır?	Erzincan	27	Hüseyni	7/8
Garibim Attı Elimden	Erzincan	3642	Hüseyni	10/8
Şu Yüce Dağları Duman Kaplamış	Erzincan	355	Hüseyni	Serbest
İbrik Sıra Su Sıra	Erzurum	1157	Buselik	12/8
Yüksek Minareden Attım Kendimi	Erzurum	1312	Uşşak	10/8
Bayburdun İnce Yolunda	Erzurum	672	Buselik	10/8
Durnam Gelir Kona Kalka	Eskişehir	1280	Uşşak	4/4
Şu Tepenin Öte Yüzü	Eskişehir	966	Uşşak	9/16
İki Bülbül Konmuş Dağlar Başına	Isparta	3561	Çargâh	9/8
Zeyno Bana Kar Getir	Kahramanmaraş	3462	Uşşak	4/4
Yüce Dağ Başında Gara Gış Olur	Karabük	1957	Hüseyni	9/8
Gelmiş İken Bu Yerleri Gezelim	Kars	2721	Nikriz	2/2
Posta Yollarını Dolanıyorum	Kayseri	1532	Gülizar	9/8 + 15/8
Yarım İstanbul'u Mesken Mi Tuttun?	Kayseri	2353	Segâh	13/8 + 14/8 + 15/8
Şu Vetende Garip Kaldım	Kerkük	5159	Rast	10/8
Dağlar Dağladı Beni	Kırşehir	3731	Hüseyni	4/4
Gitme Bülbül Gitme Bahar Erişti	Konya	1598	Karciğar	2/4 + 5/4
Bir Gider De Beş Ardıma Bakarım	Kütahya	98	Hicaz	9/8
A İstanbul Sen Bir Han Mısın?	Kütahya	163	Kürdi + Hicaz	9/8
Dam Üstünde Kestane	Manisa	2487	Rast	9/8
Nergileler elimizde	Manisa	4771	Nihavend	9/8
Şu Yüce Dağların Karı Eridi	Mersin	1467	Eviç	27/8
Gine Yeşillendi Niğde Bağları	Niğde	1584	Hicaz	9/4 + 5/4
Gelemedim Emine'm Memlekete Bu sene	Rize	2070	Uşşak	9/16
Gurbet Elin Naşapası Tunç Olur	Rumeli	3372	Uşşak	14/8
Selanik Canım Selanik	Rumeli	4456	Hüseyni	9/8
Çarşamba'yı Sel Aldı	Samsun	2040	Hicaz	5/4 + 4/4
Yol Ver Bana Yol Ver Ey Yüce Dağlar	Sivas	2671	Uşşak	2/4
Harmana Çıktım Da Koyunlar Kuzu	Sivas	4064	Çargâh	9/8
Harmana Çıktım Da Koyunlar Kuzu	Sivas	4064	Çargâh	9/8
Gardaş Gitmem Diyarbakır Düzüne	Şanlıurfa	743	Hüseyni	2/4
Beyler Bahçesinde Bir Derin Kuyu	Tekirdağ	872	Hüseyni	16/8 + 19/8
Düşünün Halını Darda Kalanın	Tokat	3254	Uşşak	7/8
Bir Oda Yaptırdım Hurma Dalından	Trabzon	2769	Hüzzam	4/4 + 6/4
Duydum Ki Dost Acı Çekermiş Bensiz	Tunceli	5015	Hüseyni	8/8 + 7/8
Uzun Uzun Kamaşlar	Uşak	1053	Hüseyni	9/8
Peşkir Aldım Dürüden Kırık Zeybek Kız Oyunu	Uşak	4909	Uşşak	9/8
Gurbete Gitmesi Acıdır Acı	Yozgat	1063	Karciğar	Serbest

KAYNAKÇA

Büyükyıldız, H. Z. *Türk Halk Müziği-Ulusal Türk Müziği*, İstanbul, 2015.

İrtürk E. H. *TRT Türk Halk Müziği Repertuarında Bulunan Asker Türkülerinin Makam ve Usûl Bakımından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

Mirzaoğlu, F. G. "Gurbet Türkülerinde İstanbul İmgesi: Yârim İstanbul'u Mesken mi Tuttun", *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 2019, ss. 849-859.

TRT Müzik Dairesi Yayınları THM Repertuarı

Vural, T. "Türkülerdeki Göç Algısı", *Sahne ve Müzik Eğitim - Araştırma e-Dergisi*, 6, 2018, ss. 1-12.

Yalçınkaya, Ş. "Klâsik Türk Edebiyatında Gurbet ve Nevres-i Kadîm'in Gurbeti", *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 2018, 322-343.

Yücel, H. "Merzifon'un Kültürel Mirası: Merzifon Türküleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2016, ss. 409-418.

Yücel, H. "Âşık Mahzunî Şerif Türkülerinde Toplumsal Olayların İzâhı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 54, Ekim 2021, ss. 196-224.

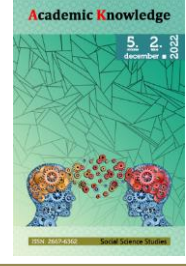
URL Adresi

<http://www.sendikahareketler.com/2021/06/istanbula-koylu-gocu-ve-15-16-haziran.html?m=0>
Erişim Tarihi 25.01.2022

<http://www.yenihayat.de/politika/geldik-kaldik-buraliyiz> Erişim Tarihi 15.11.2021

<https://www.repertukul.com/GURBETE-GITMESI-ACIDIR-ACI-1063>

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 09.11.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 02.12.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Güz / Autumn

Latife Tekin'in Gece Dersleri Romanında Kolektif Kimlik ve Bireyleşme Sorunu¹

Burak ÇAVUŞ*

Anahtar Kelimeler:

Latife Tekin,
Gece Dersleri, Kolektif
kimlik, Bireyselleşme.

ÖZ

Latife Tekin'in Gece Dersleri adlı eseri, Türkiye'nin yetmişli-seksenli yıllardaki politize olmuş insanını odağına almış bir romandır. Romanın temel izleği, kolektif kimlik ile bireysel kimliklerin çatışması, bireyin kolektif hareket içerisinde kendi benliğinden uzaklaşması sorunsalıdır. Tekin, bu sorunsalı özellikle de seksen darbesinden sonraki gelişmeleri dikkate alarak romanın odak noktası haline getirmiştir. Bu çalışmanın amacı da kolektif kimliklerin bireysellik üzerindeki etkilerini tartışmak ve bunun edebî düzlemdeki görünüşünü Gece Dersleri romanından hareketle ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla romanın incelemesi kolektif kimlik, kitlelilik, ideoloji, örgütlü yaşam gibi kavramlar etrafında yapılmıştır.

The Problem of Collective Identity and Individualization in Latife Tekin's Novel Night Lessons

Keywords:

Latife Tekin,
Gece Dersleri,
Collective identity,
Individualization.

ABSTRACT

Latife Tekin's Gece Dersleri is a novel that focuses on the politicized people of Turkey in the seventies-eighties. The main theme of the novel is the conflict between collective identity and individual identities, and the individual's alienation from himself in the collective movement. Tekin has made this problematic the focal point of the novel, especially considering the developments after the eighty coup. The aim of this study is to discuss the effects of collective identities on individuality and to reveal the ways in which it appears in the literary plane. Therefore, the novel review collection was created around concepts such as identity, massiveness, ideology and organized life.

¹ Bu makale sorumlu yazarın Doç.Dr. Taner Namı danışmanlığında hazırlanan ve 20.06.2016 tarihinde sunulan 1980-1990 Yılları Arasındaki Türk Romanında Kimlik Sorunu adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Dr.Öğr.Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: burak.cavus@gop.edu.tr , Orcid: 0000-0002-5050-6523.

GİRİŞ: KOLEKTİF KİMLİK KAVRAMI

Kolektif kimlik, bireyin aidiyet duygusuyla bağlandığı çeşitli etnik, dinî, siyasî, sınıfsal vb. gibi gruplarla paylaşılan ortak bir kimliğe işaret eder. Kolektif kimlik, ben duygusundan ziyade biz duygusunu aşıl原因an, bireysel düşünmek yerine ortaklaşa düşünmeyi veyahut ortak paylaşılan düşünceyi benimsemeyi öngören bir kimliktir. Çeşitli zamanlarda, farklı kolektif kimlikler öne çıkmıştır. Gerek toplumsal düzeyde gerekse bireysel düzeyde, farklı zamanlarda farklı aidiyetlere duyulan ihtiyaçlar, çok çeşitli kolektif bütünlüklerin içerisinde yer alınmasına sebep olabilir. Örneğin modern öncesi zaman ile modern sonrası kıyas ettiğimizde, modern öncesi din temelli kolektif bütünlükler mevcutken; modern sonrası siyasi, kültürel ve ulusal bütünlüklerin yer aldığı görülür. Dolayısıyla, modern öncesi toplumlarda daha çok din paydasında buluşulup, dini referanslarla hareket edilirken; modern sonrası dönemde siyasi ideolojiler, ulusal kültür gibi yönlendirici bütünlüklerin kavramlarıyla düşünce dünyası ve eylem alanları oluşmuştur. Bugün postmodern, ileri modern, küresel veyahut teknoloji çağı olarak adlandırılan zamanda ise çok daha farklı kolektif gruplar vardır ve aidiyet ihtiyacı bu gruplara üyelik ile karşılanır. Taraftar grupları, cinsiyete özgü gruplar, çevreci gruplar, sanal gruplar gibi kolektif kimlik inşasını üstlenmiş bütünlükler vardır. Bu grupsal faaliyetlerin her dönemde olması ise hem aidiyet ihtiyacının hem de kolektif kimliğin her zaman olduğuna ve ilerde de olma ihtimalinin yüksekliğine işaret eder. Kolektif birliklilikler içerisinde yer alma arzusu, insani bir gereksinim olarak her zaman hayat içerisinde yer almıştır. “İhtiyaçlar, sadece maddi ihtiyaçlardan ibaret değildir. İnsanın kendini değerli hissedebilmesi, güçlü bir benlik duygusu yaşayabilmesi için duygularının da tatmin edilmesi gerekmektedir. Bir grup tarafından tanınma, onaylanma, desteklenme ve grubun bir parçası olarak görülme bu duygulardan en önemlileridir. Bu duyguların yanı sıra aidiyet ve mensubiyet duyguları da kişisel oluşum sürecinde önemlidir. Bu iki duygu farklılıklar temelinde değil, aynılıklar temelinde hissedilir. Dolayısıyla denilebilir ki kolektif kimliklerin oluşumunda aidiyet ve mensubiyet duygularının önemli etkileri olmaktadır” (Göktolga 2012: 121). Kolektivite içerisinde yer almayı bir davranış biçimi olarak düşünürsek bu C.G.Jung'un kolektif bilinçdışı kavramıyla anlamlandırılabilir. “Kolektif bilinçdışı aynı zamanda insanların tarih çağlarına, toplumlara, ırklara bakılmaksızın, dünyanın kuruluşundan bu yana meydana gelen evrensel durumlara karşı gösterdiği kalıplaşmış davranış biçimlerini içerir” (Jung 2006: 33). Dolayısıyla kolektif kimlik edinme durumu insanın tarih boyunca biz olma ihtiyacı doğrultusunda gerçekleştirdiği bir davranıştır. Kolektif kimliklerimiz, yalnız olmadığımızı, birtakım değer, inanç ve davranışlarımızın başkaları tarafından da sahiplenildiği hissini verir. Bireysel kimliklerimiz daha çok farklılıklarımızı gösterirken; kolektif kimliğimiz aynılıklarımızın bir göstergesidir. Örneğin siyasal kimliğimiz, bizi aynı siyasi düşünceleri paylaşan kişilerle ortak bir paydada buluşturur. Yine aynı ulusal kimliği taşıyan vatandaşların ulusal kültür etrafında bir araya gelmesi de kolektif kimliğin aynılık yönüyle ilişkilidir. Nitekim aynı ulusun vatandaşları, birbirlerine ulusal bağlarla bağlıdır ve birçok düşünceleri, davranışları benzerdir.

Kolektif kimlik, grup içindekiler için aynılığa işaret ederken; grup dışı olanlarla da benzersizliğe işaret eder. Dinî bağlamda Hristiyan kimliğini taşıyan kişi, Hristiyanlarla aynı değerlere sahipken, Müslüman olanlarla farklı değerlere sahiptir. Bu kişi hem bir kolektif kimliğe sahiptir hem de diğer dini kolektivite dairesindedir. “Kolektif kimlik, belirli bir toplumun yegâneliğini (uniqueness) bireysel karakterini şekillendiren ve dolayısıyla da kendisini diğer topluluklardan ayrı olarak kurabilmesine ve bu şekilde işlemesine imkân sağlayan belirli semboller, alanlar ve karakteristiklere sahiptir” (Göktolga 2012: 122). Kolektif kimlik kazanmak, bir grup içerisinde birtakım sembollerin, hareketlerin, inançların, değerlerin anlamlı hale gelmiş olmasıdır. Bireysel düşünülduğünde anlamsız gibi görülen birçok şey, grubun özellikleri dikkate alındığında anlamlı hâle gelebilir. Çeşitli gruplar, kendi karakteristik özelliklerini bireylere yansıtarak kolektif kimlik inşasını hızlandırır. Bu inşa sürecinde; semboller, idealler, tarihi figürler ve olaylar, millî ve dinî normlar önem kazanır. Birey, bu değerleri sahiplendikçe toplumsal varoluşunu hızlandırır ve grup

üyeliğini kazanır. Aynı zamanda aidiyet ihtiyacı da giderilmiş olur. Hem başkaları tarafından onaylanır, kabul edilir hem de onlarla ortak özelliklere sahip olur. Dolayısıyla “biz” duygusunu hissetmeye başlar.

Bu aidiyet duygusunun tatmin edilmesi, zamana ve çevreye göre değişir. İhtiyaç duyulan birliktelik, kimi zaman siyasi, kimi zaman dini kimi zamansa mesleki olabilir. “Bireysel veya kolektif kimlik ihtiyacı, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyurmaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, çevresel norm ve değerlerle, dünyanın ve çağın havasıyla ilişkili olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaçtır” (Bilgin 2017: 14). Dolayısıyla her dönemin kendine özgü kolektif birliktelikleri vardır. Örneğin, sanayii çağında sendikalar, işçi birlikleri gibi örgütlü ve siyasi temelli birliktelikler varken; teknoloji çağında sanal birliktelikler yaygınlık kazanmıştır. Aidiyet ihtiyacı, çeşitli sanal gruplar içerisinde karşılanmaktadır. Kolektif kimlik edinmenin veyahut bir bütünlüğün içerisinde yer almanın nedenlerinden birisi de güvenlik ihtiyacıdır. Bütün belirsizlikleri anlamlandırmak, tek başına kalmamak ve kendini birilerinin yanında hissetmek, kolektif kimlikle mümkündür. “Bunun nedeni, bir gruba aidiyetin bir bireye güvenli bir hayat sağlamasıdır. Bu güvenlik hissini nedenlerinden bir tanesi, kendi grubu dışındakileri kategorilendirmek suretiyle dünyayı daha anlaşılır kılmaktır” (Göktolga 2012: 127). Kolektif kimlik, bireyin kimlerden olduğunu ve nereye ait olduğunu bildirdiği için güven verir. İnsanın bu dünyada yalnız olmadığını bilmesi, başarılarını ve acılarını paylaşacak birilerinin olması, en temel ihtiyaçlardandır. Nitekim insanın kendisini güvende hissedebilmesinin ön koşullarından biri de yanında, arkasında birilerinin olduğunu bilmektir. Kolektif kimlik de tüm bunları sağlayarak, kişinin yalnızlığını, korkularını, hiçliğini ortadan kaldırır ve ona güvenli bir kişiler ağını ve değerler bütünlüğünü sağlar. Bu sebeple kolektif kimlik, varoluşsal bir meseleye gönderme yapar. Gerek fizyolojik gerekse ruhsal bir birliktelik, ancak kolektif bir yapının içerisinde olmakla sağlanabilir. Çünkü kolektif kimlik, belli bir bilişsel, duygusal, ahlaki ve simgesel birliği sağlar. Şeyleri anlamlandırmanın, duyguları paylaşmanın, dünyayı algılamının ve diğerlerini ayırt edebilmenin en kısa yoludur. Nitekim bir kültürün, din, millet ve kabilenin üyesi olmak, dünyadaki her şeye karşı bir tutum ve davranışı hazır olarak sunar. Nitekim kolektif hareketler zaten bir inanç, düşünce ve eylem etrafında birleşirler. Dolayısıyla “aynı grup kimliğinin taşıyıcısı olan bireyler arasında belirli konulardaki önyargı, anlayış ve eğilimler benzer bir nitelik arz eder. Zira bu noktada taşıyıcısı oldukları kolektif kimlik, bireylerin algılama, yargı ve karar mekanizmalarını etkiler” (Anık 2012: 47). Bireysel düşünceden önce, grubun ortak yaklaşımı öncelik kazanır. Tüm bunlar dikkate alındığında, kolektif kimliğin aidiyet, güvenlik, varoluşsal bütünlük, dünyayı anlamlı kılmak ve ayırt etmek ile ayırt edilebilmek için tercih edildiğine ulaşılır.

Kolektivite İçinde Benlik Arayışı

Gece Dersleri, Latife Tekin’in 1986 yılında yayınlanan üçüncü romanıdır. Romanda seksen darbesi öncesi Türkiye’deki siyasallaşma, örgütlenme ve kutuplaşma cereyanına dâhil olmuş bir karakterin kolektivist oluşumlar içinde bireyleşme sorununa değinilmiştir. *Gece Dersleri*, Gülfidan adlı bir kadın karakter üzerinden bireyleşme sorununa eğilir. Gülfidan, on sekiz yaşında sol görüşlü bir örgüte üye olur. Bu örgütün lideriyle de evlenir. Kadın kollarının önemli bir üyesidir ve kendini işçilere adanmış bir kadındır. Roman, Gülfidan’ın dilinden anlatılır ve geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman iç içedir. Belirli bir olay örgüsü çerçevesinde ilerlemeyen romanda, gerçek ve hayal, korku ve kaçış, ideoloji ve eleştiri sürekli yan yanadır. Gülfidan, bir kaçış olarak örgüte girmiştir. Ancak örgüt içinde hiçbir zaman kendisi olmadığını ayrıca uğruna ölümü göze aldıkları işçilerin, bir sınıf bilincinde olmadıklarını fark eder. Bunların yanında kendi kadınlığını ve bedenini hissedebilmek için, bireyleşme, özgürleşme çabası içine girer. Sekreter Rüzgâr kod adıyla edindiği örgüt kimliğini kabullenemez. Bir kolektif kimlik olan bu siyasi kimliği, onun bireyleşme çabalarını engeller. Gerek örgüt içindekilerin uyarıları, tehditleri, yönlendirmeleri gerekse kendisinin parçalanmış benliği onun

bireyleşmesi için engel teşkil eder. O tüm bu baskılardan, annesinin anılarına giderek direnmeye çalışır. Bu sebeple romanda sık sık Gülfidan'ın annesiyle olan anıları ve annesinin karakteri, bir çıkış yolu olarak değerlendirilir. Ancak roman boyunca Gülfidan'ın herhangi bir kimliği tam olarak benimsediği görülmez. İçinden çıkmak istediği bir kolektif kimliği ve kendi tercihi olan bireysel kimliği arasında sıkışmıştır. Romanın anlatıcısı olan Gülfidan'ın bu durumu romanın diline de yansımıştır. Çeşitli ideolojik terimler ile masalımsı unsurların iç içe geçmiş bir vaziyette romanda yer alması, anlatıcı kişinin, kimlikler arasında kalmışlığının biçimsel düzlemdeki göstergesidir.

Gülfidan'ın içinde bulunduğu kolektif hareket, siyasi tabanlı bir ideoloji aracılığıyla oluşmuştur. Onu daha iyi çözümleyebilmek için, Türkiye'de gelişen öğrenci hareketlerine ve ideolojinin ne olduğuna bakmak faydalı olacaktır.

Türkiye'de siyasi hareketler ve oluşumlar, tek parti döneminin bitmesiyle ortaya çıkmıştır. Sanayiinin gelişmesi, eğitim seviyesinin artması, özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin önem kazanması, hukuki süreçlerin başlaması gibi faktörler, her kesimden insanın siyasetle olan ilişkisini artırmıştır. Çok partili hayata geçiş, sendikaların açılması, sivil toplum örgütlerinin çoğalması gibi faktörler de Türkiye'de siyasetin tabana yayılmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunlar gençliği, özellikle de üniversite gençliğini etkilemiş, onların da siyasi kimlikler edinmesine ortam hazırlamıştır. Gençlik arasında yayılan ideolojilerden birisi de Marksizmdir ve devrim idealiyle bir araya gelen gençler, Türkiye'nin kurtuluşunu bu ideolojide bulmuşlardır. Marksizmin yaygınlaşmasında çeşitli sebepler vardır. "Türkiye'nin kendi toplumsal yapısından kaynaklanan, gözle görülür sorunlar (yoksulluk, işsizlik, siyasal özgürlüklerin kısıtlılığı vd.) gençliğin tepkisinin içeriğini oluşturan özgün unsurlar oldu. Marksist klasiklerin Türkçeye çevrilmesiyle de Sosyalist fikirlerin çekiciliğiyle gençlik hızla ideolojik düşünmeye ve eylemlerde bulunmaya başladı" (Alagöz 2005: 121). Böylece siyasi kutuplaşma ve siyasallaşma kitleleşmiştir. Yetmişli yıllara damgasını vuran öğrenci hareketleri, kutuplaşmalar, siyasi çatışmalar, büyük bir yayılım göstermiştir. Türkiye'nin iç sorunlarının yanı sıra, dünyada gerçekleşen değişiklikler de bu yayılmayı etkilemiştir. "Türkiye'nin 1970 sonrası politik ortamının oluşumunda, bütün dünyayı da sarsan 68 sürecinin etkisi büyüktür. 1968'de canlanan öğrenci hareketleri daha sonra işçileri, köylüleri ve aydınları da içine alacak kadar yaygınlık kazandı. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal ve bireysel taleplerin yükselmesi birden ortaya çıkmadı. Yıllardır olgunlaşan, dipten kabaran bir dalganın patlaması olarak kendini gösterdi" (Alagöz 2005: 114). Bu yıllar sadece Türkiye'de değil, neredeyse dünyanın her bölgesinde çeşitli ayaklanmalara, hareketlere, örgütlenmelere sebep olmuştur. "1968, dünya gençliğinin başkaldırı yılıydı. Gençlik hareketleri Batı Avrupa'yı, Kuzey Amerika'yı, Ortadoğu'yu, başta Hindistan olmak üzere bazı Asya ülkelerini ve hatta bir Doğu Bloku ülkesi olan Çekoslovakya'yı derinden sarstı. Kuşkusuz gençleri harekete geçiren nedenlerin, ülkeden ülkeye benzeyen yanları olduğu gibi, ayrılan yanları da vardı" (Toprak 2003: 188). Bu ayaklanma sebepleri Türkiye'de yoksulluk, işsizlik, eğitim eşitliği, ücretsiz eğitim, siyasi özgürlük, fikir hürriyeti gibi Türkiye'nin uzun yıllardır uğraştığı sorunlar iken; gelişmiş ülkelerde daha farklı özgürlükler içindi. Daha çok üniversitelerde yayılan bu fikirler, çeşitli örgütlerin kurulmasını, kutuplaşmaların artmasını ve ideolojik dünya görüşüne göre yaşamayı hızlandırdı. Bu yıllarda kolektif birliktelikler, kitlesele eylemler gençler arasında ortak bir bilinç oluşturdu. En nihayetinde ise "öncelikle üniversitelerde sıradan öğrenci istekleri biçiminde görülen hareketlenme, hızla ideolojik nitelik kazanarak ülkede toplumsal bir devrim yoluyla sosyalizmi kurmayı amaçlayan siyasi kimliğe bürünmüştür" (Alagöz 2005: 121). Siyasi kimlik kazanarak ilerleyen eylemler, aynı zamanda karşıt ideoloji taraftarlarını da harekete geçirmiştir. Siyasallaşmanın hızla arttığı yıllarda, henüz tam anlamıyla demokrasi kültürünün yerleşmediği Türkiye'de, siyasi kimlikler sürekli birbiriyle çatışmıştır. Hem devlet güçleri ile siyasi aktörler hem de siyasi aktörler arasında meydana gelen çatışmalar, ülkede yoğun bir karamsarlık ve korku havası oluşturmuştur. Her gün gençlerin öldüğü, her gün tutuklanmaların yapıldığı, okulların basıldığı, mahallelerin kurtarıldığı bir ülke haline gelmiştir.

Öğrencisinden işçisine, sivillerden askerine kadar herkesin ideolojik tutumlar içerisinde girdiği, ülkenin büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı açıktır. Roman karakterimiz Gülfidan da bu yılların havasını solumuş, bu günlere şahit olmuştur. O da eylemlere gitmiş, pankart hazırlamış, sloganlar atmış, devrime inanmıştır. İçinde bulunduğu kitlesel hareket, onu sadece belirli bir noktaya odaklamıştır. Zamanın ve toplumsal şartların getirisi olan bu durumu, Şerif Mardin genel bir ifadeyle şöyle açıklar: “Batı’da bir endüstri toplumu içinde yaşarsak, bir bakıma dünyayı içinde bulunduğumuz sınıfın açısından algılarız: fakat Afrikalı bir kabile olan Yakö’lerden isek, dünyayı içinde bulunduğumuz yaş grubu açısından algılarız. Japonya’da yaşarsak dünyayı içinde bulunduğumuz dikey grubun açısından görürüz. 13. Yüzyılda Konya’da esnaf ileri gelenlerinden biri olarak yaşasaydık, dünyayı bir fütüvvetname’nin koyduğu kurallar açısından değerlendirecektik, 1930’larda öğrenci olarak bir Türk üniversitesinde yaşasaydık, dünyayı Atatürkçülüğün Batıcılık ve Batı’ya yetişme anlayışı içinde algılayacaktık” (Mardin 2013: 104). Dolayısıyla zaman ve çevre, dünyayı ve olup bitenleri algılamamızda doğrudan etkileyici bir güce sahiptir.

İdeoloji, “önemli toplumsal ayrımların belirmeye başladığı çağdaş toplumun kendine bir yaşam çerçevesi bulma çabasıdır. Bu toplumda beliren şartlar içinde insanların toplumdaki koparak yabancılaşması olayı da ortaya çıkıyor. İdeoloji gerek yabancılaşmış aydının gerekse yabancılaşmış sokaktaki adamın kaygı ve korkularına getirilmiş bir cevaptır” (Mardin 2013: 132-33). İdeoloji, ayrımların, değişimlerin gündeme gelmesiyle birlikte bir ihtiyaç haline geliyor. Türkiye’deki ideoloji ihtiyacı da bir değişim sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değişim batılılaşma, sanayileşme, kentleşme gibi olgulardır. Yeni bir toplum, eski değerlerinden uzaklaştıkça, eski inançlarını da kaybetmiştir. “Birey daha geleneksel ortamların sağladığı psikolojik desteklerden ve güven duygusundan yoksun olduğu bir dünyada kendisini kaybolmuş ve yalnız hisseder” (Giddens 2010: 52). Bu noktada yeni toplum için yeni inanç, ideolojidir. Geleneksel toplumlardaki doğal birlikteliğin yerini, ideoloji aracılığıyla sınıf birlikleri almıştır. Kapitalist Batılı bir toplum olma yolunda ilerleyen Türkiye’de, sınıflar ancak 1960 ve 1970’li yıllarda oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla sınıf bilinci ve ideoloji birlikteliği de bu yıllarda görülmeye başlar.

Gece Dersleri’nin Gülfidan’ı da değişmiş bir toplum yapısı içinde, kendi sınıfından olanlar için ideolojiyle bütünleşir. Sınıfı için bir şeyler yapma arzusu onun için itici güçtür:

“Bir şeyler yapmak lazım... Bir şeyler yapmak lazım... diye titreyen ses tellerine tüm kalbimle uzandım ve halka gibi ateşleri boynuma takıp ‘Dernek defterine beni de yazın!’ cümlesinde soluklar içinde kaldım” (Tekin 2012: 14).

Artık Gülfidan kolektif bir hareketin üyesi olmuştur. İçine girdiği kitlenin ortak paydalarını sahiplenir, ortak bilinçlerini kendi bilincinin önüne geçirir. Dolayısıyla artık bireysel değil, kitlesel hareketlerin, davranışların, düşüncelerin öznesi hâline gelir. Kendi benliğini, kitlesel benliğin çıkarı için feda eder. Kitlenin oluşumu Le Bon’a göre öncelikle fikirlerle başlar. “Kitle gücünün doğuşu; önce hafızalara yavaş yavaş eklenen bazı fikirlerin yayılması, sonra da o zamana kadar düşünce halinde kalmış bazı kavramları uygulama sahasına çıkararak bireylerin yavaş yavaş birleşmeleriyle olmuştur” (Le Bon 2005: 17). *Gece Dersleri* romanında karakteri kitleselleştiren fikir ise devrimdir. Tek başlarına yapamayacakları devrimi, örgütlenme yoluyla yapabileceklerine inanırlar. Kitle, normal bir bakışla, sıradan, rastgele bir araya gelmiş kalabalıklara işaret edebilir. Bir caddede yürüyenler, bir tiyatroyu izleyenler de kitledir, ancak kitleyi psikolojik açıdan değerlendirdiğimizde farklı sonuçlar ortaya çıkar. Le Bon kitleye psikolojik açıdan bakar ve şunları söyler:

“Psikoloji bakımından ise kitle tabiri, büsbütün başka bir anlamda kullanılır. Bazı muayyen hallerde bir araya gelen insanlar topluluğu, onu vücuda getiren ayrı ayrı fertlerin sahip oldukları karakterlerden çok farklı yeni karakterlere sahip olur. Bilinçli kişilik ortadan silinir. Bütün bu birleşmiş fertlerin fikirleri ve hisleri tek bir istikamete yönelir. Şüphesiz geçici, fakat pek açık özellikler gösteren kolektif bir bilinç oluşur” (Le Bon 2005: 23-24).

Kolektif kimlik de böyle bir kolektif bilinç ile kazanılır. Bu kolektif bilinç, grup üyelerinin her birine grup kurallarını, hedeflerini, simgelerini öğretir. Grubun değerleri, diğer grup değerlerinden önde tutulur. *Gece Dersleri'nin* Gülfidan'ı kolektif bilincin kuralcı yapısını "biz tanımlarla yaşayan robotlarımız." (Tekin 2012: 44) diyerek belirtir. Gülfidan, Sekreter Rüzgâr kod adıyla kolektif kimliğini alır ve ait olduğu grubun yaşam kültürünü, simgelerini öğrenir. Dili, kılık kıyafetleri, seçimleri, zevkleri, idealleri artık bu kolektif kimliğine uygunluk gösterir hâle gelir. Özellikle de kullanılan dil, bu durumu en net gösteren işaretlerdendir. Kolektif kimlikle beraber, kolektif dil de kullanılmaya başlanır. Romanda burjuva, ezilenler, oportünist, devrim, eylem, toplumculuk, ideoloji, işçi, halk gibi daha çok Marksist jargona ait kelimeler ve kavramlar kullanılır:

"Parkamın cebinde devletle devrim, gözlerimde alev alev iki bebek, en son çıkan ideolojik marşları söylemeye gidiyordum...Burjuvazi domuz!... Halkımız için inim inim inliyordum" (Tekin 2012: 79).

Parka, potin giyen Gülfidan, lüksten kaçınır, sadeliğe, paylaşmaya önem verir. Her şeyden çok, davayı düşünür. Dava ve devrim, bir araya gelmiş olan ideolojik kitlenin, itici gücüdür. Nitekim kitleliliğin bileşimlerinden birisi de hedefdir. "Kitlenin bir yöne gereksinimi vardır. Kitle hareket halindedir ve bir hedefe doğru hareket eder. Bütün üyeleri için ortak olan yön, eşitlik duygusunu kuvvetlendirir...Yön, kitlenin varoluşu bakımından temel öneme sahiptir" (Canetti 2006: 30). Gülfidan da kitle içerisinde kitlenin belirlediği yön doğrultusunda dilini, giyimini, hayallerini, tercihlerini, duygu ve düşüncelerini değiştirerek ilerlemeye başlar. Sekreter Rüzgâr olarak yaşamaya, var olmaya çalışan Gülfidan zamanla kendi kimliğinden, benliğinden uzaklaşır. Bir nevi diğer bireysel ve sosyal kimliklerini bastırır. Çünkü kolektif kimliğin bir özelliği de "diğer kimlikler üzerindeki baskınlığıdır. Kolektif kimliklerin ortaya çıkması, o an için diğer sosyal kimliklerin zayıflaması, geri çekilmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, kolektif kimlikler, işlerlik kazandıkları durumlarda, yönelinen amaç ve buna ilişkin gerçekleştirilecek eylemlerin belirlenmesinde diğer kimlikler üzerinde baskın olmaktadır" (Göktolga 2012: 130). Bu durumu Gülfidan'ın şu sözleri özetler:

"Artık Sekreter Rüzgâr kod adıyla durup duran kalıbımın içinde azar azar küçülerek yok olacağımı anladım ve korkarak ağladım" (Tekin 2012: 21).

Zamanın, çevrenin, sosyo-ekonomik ve politik koşulların etkisiyle sahiplenilen kolektif kimlikler, içinden çıkılması hem çok kolay hem de çok zor olan kimliklerdir. Kolaydır, çünkü zaman sürekli akmakta ve sürekli değişen koşullar yeni kimlikler edinilmesine fırsat tanıyor. Zordur, çünkü içinde bulunduğumuz kolektif hareket siyasal bir oluşum ise üzerimize giydiğimiz siyasallık, kolay kolay çıkartılamaz. Hem devlet nazarında hem içinde bulunduğumuz hem de dışında kaldığımız siyasal oluşumlar nazarında kolektif kimliğimiz, daha sonraki yaşamımızı da etkiler. Türkiye şartları altında değerlendirdiğimizde ise daha özel faktörlerin, siyasallaşmayı etkilediğini görürüz. Türkiye'de yaşanan fişlemeler, işkenceler, darbeler, aşırı kutuplaşma ve ötekileştirmeler, siyasal kimlik sahiplerini bir dönem çok fazla olumsuz etkilemiştir. İşinden olanlar, okulundan kovulanlar, idam edilenler, makamını kaybedenler, cezaevlerine girdikten sonra bir daha görülemeyen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle de yetmişli seksenli yıllara damgasını vuran bu gelişmeler, Türkiye'de kolektif hareket içinde olanları son derece olumsuz etkilemiştir. Bunlara ek olarak demokrasi kültürünün hem ülke çapında hem de siyasi gruplar içerisinde tam olarak yerleşmemesi, eleştiri unsurunun hoşgörülü karşılanmaması da kolektif hareket içinde olanları olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla kolektif kimlik edindikten sonra bireyleşmek isteyen kişiler, çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Hem grup içinde hem devletle olan ilişkilerinde hem de kendi içinde birtakım sorunlar baş göstermiştir. İncelenen romanda da kolektif kimlik edindikten sonra bireyleşmeye çalışan kişinin, benzer sorunları yaşadığı gözlemlenir. Bu gözlemleri başka bir çalışmadan da faydalanarak şöyle gösterebiliriz. *Gece Dersleri'nin* Gülfidan'ı, diğer çalışmadaki tespitlere göre, hayatında üç kez kopuş yaşar. Bunlar arasında bizim için önemli olanı ikincisi ve üçüncüsüdür. Bu kopuşlar ise şöyle açıklanmıştır: "Gülfidan'ın hayatının

ikinci kez başını alıp gitmesi, Sekreter Rüzgâr kimliğini edinmesiyle olur” (Parla-Irzık 2004: 215). Bu geçiş anı romanda ise Gülfidan’ın dilinden şöyle anlatılır:

“Saygıdeğer bayanlar’ dedim, ‘Sizlere sapkın gönlüme kalkan ettiğim örtü üstüne yemin ederim ki, bir gün yeryüzüne ineceğinizi, sihirli parmaklarımızla bana dokunacağınızı biliyordum. Haberinizi getiren gözleri siyah damarlı, uzun kirpikli, kırık bir Türkçeyle konuşan kadını yolculadıktan sonra artık örtüye ihtiyacım kalmadığını anladım. Kendime verdiğim sözü hatırlayarak bahçemizdeki nar ağacının altına indim. Örtüyü güneşe tuttum ve yaktım. Basit bir tören olduğu için anlatılmaya değmez. Diyeceğim, dumanların ve yanık bez parçalarının altından varlığını yoksullara adamak isteyen bu elmas parçası çıktı” (Tekin 2012: 55-56).

Bu geçiş, Gülfidan’ı bireysel kimliğinden kopararak, Sekreter Rüzgâr kod adıyla kolektif kimlik edinmeye götürür. Artık Gülfidan, bireysel yaşayan, kendi sorunlarıyla uğraşan birisi olmaktan çıkarak içine girdiği gruba hizmet etmek, o grubu ideallerine taşımak için yaşayacaktır. Ancak belli bir zamandan sonra Gülfidan, içinde bulunduğu grubun kimliğini benimseyemediğini fark eder. Aynı zamanda kendi bireyselliğini keşfetmek arzusu onun kolektif harekete karşı direnmesiyle kendini gösterir. Bu bireysellik, kadınlık kimliğine yöneliktir. Daha önce, kolektif çıkarlar için bir çocuğunu aldırın Gülfidan, daha sonraki çocuğunu doğurmak ister. Kadınlık duygusu, annelik hissiyatı, ideolojinin ve kolektif kimliğinin önüne geçer. Ancak bu noktada, örgüt üyeleri tarafından eleştirilir. Bireysel düşünmekle suçlanır: “Militanlık yılları sırasında örgüte karşı en somut, en kararlı, aynı zamanda belki de en basit ve alçakgönüllü direnişi on dokuz yaşında karnına düşen oğlanı doğurarak olmuştur.” (Parla-Irzık 2004: 218). Gülfidan’ın çocuk doğurması, örgüte ve kolektif kimliğine karşı bir direniştir.

Bu direniş, romanda şöyle anlatılır:

“Elveda ey, bulutlara yazılı gündeminizden toprağa atlayıp intihar etmektir maksadım. O kuş lastiği gibi demirden aletine doktorun bindirecekseniz beni, karnımdan cenazeler çıkartan kaynanam gibi, ölmek daha şeker. Doğurmak istiyorum bebeğimi, eli kırbaçlı küfürbaz cininizin izniyle. Siz annemin yeşil atlarının yüzüne okuyup üfleyin Kalinin’in fedakârlık defterini. Teklifinize uyup saplantılarımın gönlünü kıramam. İade ediyorum görevli kolluğum ile karton önlüğümü” (Tekin 2012: 80).

Gülfidan, örgüt içerisindeyken de bireyleşme, özellikle de kadın kimliğiyle bireyleşme çabası içerisindeyken. Ancak, örgüt içerisindeyken tam olarak bunu başaramaz. Çünkü örgüt, onun kolektif kimliğine göre davranmasını bekler. Gülfidan’ın kadınlık duygularına karşı da şöyle bir tepki gösterilir:

“Sekreter Rüzgâr,

Bir öncüye yakışmaz. Kromanyon ülkesinin sultanının iş, alet ve avadanlık adlarında üç evladı vardı diyerek ortalarda dolaşmak. Elini yüreğine koy ve Angola kadın örgütünün başkanının altı çocuk doğurduğu diyara bir de coğrafya haritalarından bak. Oralar ormanlık. Ricamızı kırma ve bireysel boyutlar kazanma meselesini lütfen devrimden sonraya bırak.

Not: Kongre salonunu süsleme görevi size verildi.

Bebeğin aldırılması için gerekli parayı K.H.K. sağlayacaktır” (Tekin 2012: 81).

Kolektif kimliğinin altında ezilen bireyliğini, kadınlığını ve ruhunu yeniden ayağa kaldırmak için örgüte başkaldıran Gülfidan, örgüt içinden bir tepkiyle karşılaşır. Bu tepkilerden kaçış ve bireysel benliği bulmak için ise Gülfidan, annesine ve yine kadınlığına dönmek için çabalar. Ancak bu noktada da yine bir çatışma söz konusudur. Bu çatışma Sekreter Rüzgâr ile Gülfidan kimliği arasındaki çatışmadır. “Gülfidan’ın Sekreter Rüzgâr kimliğini benimsemekte yaşadığı zorluğun temel sebebi, Sekreter Rüzgâr kimliğinin kadın kimliği ile yaşadığı çatışmadır. Sekreter Rüzgâr, Gülfidan’ın annesinden, ana dilinden vazgeçmesini, kadınlığını ikinci plana itmesini bekleyen bir roldür” (Gökçe

2012: 95). Fakat Gülfidan, roman boyunca annesini anımsar. Annelik güdülerini dile getirir. Kadınlık duygusunu tatmak ister. Dolayısıyla Gülfidan, iki kimlik arasında kalır. Daha genel ifadeyle söylersek bu durum, kolektif kimlik ile bireysel kimlik arasındaki bir çatışmadır. Gülfidan'ın daha sonra edindiği Sekreter Rüzgâr kimliği, onun bireysel kimliği üzerinde bir baskı kurarak, Gülfidan'ı kadınlığından uzaklaştırır. Dolayısıyla Gülfidan'ın kadınlığına dönüşü, aynı zamanda bireyselliğine dönüşüdür. Yeniden doğmak ve kendini gerçekleştirmek için doğuştan verilen cinsiyetine ve anneliğine ulaşmak ister. Bu hem bir karşı çıkıştır hem de öze dönüştür. Çünkü Gülfidan'ın cinsiyeti ve içgüdüsel duyguları, örgüt içinde yok sayılmakta ve hatta dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Gülfidan ilk önce bir çocuk doğurarak bu baskılara karşı çıkar. Daha sonra ise iyiden iyiye örgütü eleştirmeye ve onunla alay etmeye başlar. Yukarıda değinilen Gülfidan'ın kopuşlarından üçüncüsü ise, 12 Eylül tarihiyle başlar. "Gülfidan'ın hayatının üçüncü kez başını alıp gitmesi 12 Eylül darbesinin ardından, yenilginin kesinleşmesiyle olur" (Parla-Irzık 2004: 218). 12 Eylül askeri darbesi, Türkiye siyasi tarihinin önemli dönemeçlerinden birisi olmuştur. Darbe, siyasi kutuplaşmaları, örgütleri, kişileri, partileri son derece derinden etkilemiştir. Ülkedeki kargaşa, cebren de olsa azalmış, kavgalar, yürüyüşler, protestolar engellenmiştir. Demokrasi rafa kaldırılmış, askerler yönetime geçmiştir. Siyasi tutuklamaların artması, kimi partilerin siyasetten menedilmesi, herhangi bir örgüt üyesi olmanın cezalandırılması ve daha birçok özgürlüğün ve insan hakkının yok sayılması, Türkiye'de siyasi hareketlerin gücünün azalmasına sebep olmuştur. Ancak bu darbe, roman kişisi Gülfidan için bir farkındalık yaratmıştır. "12 Eylül'le birlikte örgüt üyeleri çeşitli kılıklarda gizlenmeye başladıklarında Gülfidan'ın fark ettiği, kendisinin on yıldır zaten kendinden de örgütten de gizli bir yaşam sürdürmüş olduğudur. Örgüt üyelerinin gizlenmeye başladığı bu noktada o, üzerine çektiği kara örtüyü yakarak ve bu sürecin tecrübesini yazarak gizliliğine son verir" (Parla 2003: 345-346). Yazma eylemi, Gülfidan'ın kendisini ortaya çıkarmak, yıllardır yaşadıklarını, hayatının kendisinden nasıl alındığını anlatmak içindir. Bu farkındalık Gülfidan'ı yazmaya, daha çok da eleştirmeye sürüklemiştir. Yazdıklarına gece dersleri adını veren Gülfidan, bu yazılarında bireyselliğinin nasıl yok edildiğini, bireyselleşmek isterken nasıl çatışmalar yaşadığını anlatır. Bunlar *Gece Dersleri'nin* yazarı Latife Tekin'in bizzat yaşadığı tecrübeler gibidir.

"Daha *Gece Dersleri'ni* yazarken içimizde tartışmalar başladı. Benimle aynı politik hareketin içinde olan insanlar arasında, ne yazdığımı bilen kişiler vardı. Yazmamam için çeşitli uyarılar aldım başlarken. Tehditle karışık uyarılar... Kitap ortaya çıkmadan önce başladı zaten gerginlik. Oysa ben Türk Sol Hareketi'nin *Gece Dersleri'nde* tartıştığım şeyi tartışması gerektiğine yürekten inanıyordum, hala da inanıyorum" (Gökçe 2012: 27).

Gerek bir kadın yazar olarak Latife Tekin, gerekse romanın kadın karakteri Gülfidan, kolektivite içinde bireyselliğin önemini kaybetmesine karşı ortak bir tepki verirler. Nitekim bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, kitabın yazılış amacı da bir tepki vermek içindir. Örgütlü hareketin yüklenmiş olduğu davranış rolleri, yeni bir kimlik kazandırırken, öz kimliğin, bireyselleşmenin önünde büyük bir engeldir. Romana yansıyan bu engelleme, cinsiyet üzerinden yansıtılır. Dolayısıyla Gülfidan, *Gece Dersleri'ni* yazarken, sürekli annesini, yani kadınlığını çağrıştıran bir dil kullanır. "İç odadakiler, devrimin dindar öncüleri, tüzükler, üşüten ürkütücü el kitapları, gönderilen gizli selam ve sevgiler, kolektif aydınlar, delege arkadaşları, örgütlenmiş düşüncenin sesi, Gülfidan'ın bunlardan kaçarak sığınacağı tek yer, annesinin masalsı, fantastik sesidir" (Parla, 2004: 354). Kolektif hareketler için, amaç ve ideal kişilerden daha önemlidir. Bireysel tercihler veya özellikler, kolektif amaç için feda edilebilir. Romanda, kolektif amaç için feda edilen Gülfidan'ın kadınlığıdır. Bu tavır, Gülfidan'ın çocuğunu aldırma zorlanmasıyla somutlaştırılmıştır. Bir kadın olarak var olan Gülfidan, Sekreter Rüzgâr olmaya zorlanmıştır. Bu zorlama ise Gülfidan'ın iç dünyasında bir çatışmaya ortam hazırlamıştır. Çünkü olmak istenilen ile olmaya zorlanılan, bedensel olan ile ideolojik olan kimlik arasında çatışma yaşanır. Zaman zaman kopuşlar yaşayan Gülfidan, kolektif hareketin kendi

dünyasında açtığı uçurumu, “Bedenimle ruhumun bir daha yan yana gelmesinin imkânsız olduğunu düşündüm.” (Tekin 2012: 48) cümlesiyle özetler.

Gülfidan, parçalanmış benliğini, yazarak ortaya çıkarır. Bu parçalanmışlık ise yazılarının her noktasında sezilir. “*Gece Dersleri’nde* parçalanmışlık her şeyden önce dilde, sonra bedende, zamanda, mekânda ve anlatıyı oluşturan sesler de görülür” (Parla, 2004: 344-45). Eseri tüm bu kategorilerde değerlendirdiğimizde, ideolojik, politik, örgütlü dil ile masalsi, çocuksu, kadınsı, bireysel dili; kadın bedeni ile erkekleştirilmeye çalışılan bedeni; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı; kolektif kimliğin mekânları ile bireyselliğin ortaya çıktığı mekânları; yine ideolojik, politik sesler ile çocuksu, kadınsı, bireysel sesleri bir arada ama iç içe geçmiş bir şekilde görebiliriz. Yazarın bu tercihi, anlatıda yoğunlaştığı parçalanmışlığı sezdirmede etkili olmuştur. Nitekim Gülfidan’ın anlatımıyla okunulan roman, Gülfidan’ın kolektif kimlik ile bireysel kimliği arasındaki çatışmayı, anlatım unsurlarıyla da gösterir.

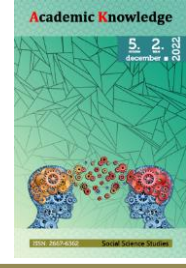
SONUÇ

Gece Dersleri romanı, kolektif kimlik taşıyıcılarının düşünme biçimlerini, davranış ve yaşayışlarının ortak özelliklerini geniş oranda yansıtmıştır. Roman, özellikle de belirli bir döneme özgü insan tiplerinin dünyaya karşı bakışını, siyasallaşmanın kişiler üzerindeki yönlendirici etkilerini, örgütlü yaşamın kişisel hayata nasıl müdahale ettiğini ve kolektif kimliğin diğer kimlikler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Roman kişilerinin düşünceleri, kullandıkları dil, günlük yaşamları, geleceğe yönelik idealleri, döneme yönelik teorik tespitlerle benzerlik gösterir. İdeolojik yaşamak, kitle psikolojisi ile hareket etmek gibi davranış özellikleri, sosyolojik ve psikolojik verilerle uyur. Diğer yandan ise kolektivite içerisinde, bireysel kimlik ile var olmanın güçlüğü, yine kolektif bir kimlik giyindikten sonra o kimliği üzerinden çıkarmanın zorluğu da romanda tespit edilmiştir. Bir yaşam biçiminden çıkıp başka bir yaşam biçimine girmek, kolektif simgelerin yerini bireysel tercihlere bırakmak, ortak davranış rollerinden kişisel algılara yönelmek, bireyler için bir sorun teşkil etmektedir.

Romandaki çatışma unsuru kolektif kimliğin baskın hegemonyasına karşı bireyselliğin öne çıkarılmasıyla başlar. Kişi bir yandan kendiyse bir yandan ise grupla çatışmaya başlar. Kendiyse çatışır çünkü, kolektif alışkanlıklarından, kolektivitening dilinden soyutlanması zaman alacak bir süreçtir. İçinde bulunduğu grup ile çatışır çünkü bu da gruba karşı bir direnme, bir başkaldırı mahiyetindedir. Gülfidan kadınlığına, cinsiyetine, bireyliğine dönmek istediğinde hem kendiyse hem de grubun diğer üyeleriyle karşı karşıya gelir. Nitekim romanın açık tezi de kolektivite içinde ben olabilme sorunsalı ve siyasal gelişmelerin bireysel düzlemdeki izdüşümleridir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, M., (2005), *İdeolojik Aklın Serüveni*, İstanbul, Babil Yay.
- Anık, M., (2012), *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul, Açılım Kitap Yay.
- Bilgin, N., (2007), *Kimlik İnşası*, İstanbul. Aşına Yay.
- Canetti, E., (2006), *Kitle ve İktidar*, İstanbul, Ayrıntı Yay.
- Giddens, A., (2010), *Modernite ve Bireysel Kimlik*, İstanbul, Say Yay.
- Gökçe, A.Y., (2012), *Latife Tekin'in Romanlarında Toplumsal Değişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Göktolga, O., (2012), *Postmodernite ve Siyasal Kimlikler*, Malatya, Bilsam Yay.
- Jung, C.G. (2006), *Analitik Psikoloji*, İstanbul, Payel Yay.
- Le Bon, G., (2005), *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul, Yağmur Yay.
- Mardin, Ş., (2013), *İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yay.
- Parla, J- Irzık S., (2004), *Kadınlar Dile Düşünce, Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul, İletişim Yay.
- Tekin, L., (2012), *Gece Dersleri*, İstanbul, İletişim Yay.
- Toprak, B., (2003), *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, Cilt:3*, İstanbul, YKY Yay.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 24.09.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 11.11.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pup Date Season : Güz/ Autumn

Eğitim-Öğretim Dönemindeki Çocuklara Büyük Taarruzun Resimlerle Aktarılması: Bir Hikaye Kitabı İncelemesi

Mustafa ÖZTÜRK*, Saliye EK**, Özen KOCATÜFENK YILDIZ***, Hasan KUŞÇU****, Derya YÖRÜK*****, & Hakan YILDIZ*****

Anahtar Kelimeler:

Büyük Taarruz
Çocuk,
Eğitim,
Renk,
Resim

ÖZ

Bu çalışmada eğitim öğretim dönemindeki çocuklara yönelik hazırlanan bir hikaye kitabındaki resimler incelenerek Türkiye tarihinde önemli dönüm noktası niteliğindeki Büyük Taarruz'un nasıl aktarıldığının belirlenmesi amaçlanmıştır. İncelenen hikâye kitabındaki resimler, nitel araştırma yöntemlerinden döküman incelemesi seçilmiştir. Döküman incelemesinde yazılı, sözlü ve diğer materyallere yönelik nesnel ve sistematik inceleme benimsenmiştir. Çalışmada 11 resim, renk ve anlam bakımından iki ayrı grupta incelenmiş, incelemenin güvenilirlik hesaplaması Miles ve Huberman (1994) güvenilirlik formülü ile hesaplanmıştır. Bunlar sırası ile %87.87 ve %84.84 düzeyinde güvenli seviyededir. İncelenen 11 resimde 11 ayrı renk kullanıldığı ve bunlarında farklı dağılımlarda vurgu amaçlı tercih edildiği belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, resim ve renklerin çocuklara farklı düzenlemeler ile sunulabileceği, bu içeriklerin yayın süreçlerinin geliştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Representing The Great Attack to Children in The Education Period with Pictures: A Storybook Analysis

Keywords:

The Great Offensive,
Child,
Education,
Color,
Painting

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine how the Great Offensive, which is an important turning point in the history of Turkey, is conveyed by examining the pictures in a story book prepared for children in the education period. The pictures in the analyzed story book were selected from the qualitative research methods. In document review, an objective and systematic review of written, oral and other materials has been adopted. In the study, 11 pictures were examined in two different groups in terms of color and meaning, and the reliability of the analysis was calculated with the reliability formula of Miles and Huberman (1994). These are at the safe level of 87.87% and 84.84%, respectively. It was determined that 11 different colors were used in the 11 paintings examined and they were preferred for emphasis purposes in different distributions. The results obtained in the study reveal that pictures and colors can be presented to children with different arrangements and that the publishing processes of these contents can be improved.

* İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Ana Bilim Dalı, İstanbul, oztmust@gmail.com

** İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, E-posta: saliye-istanbul@hotmail.com

*** İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Gazi Anadolu Lisesi, ozenyildiz0208@gmail.com

**** İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Sultan Reşat Ortaokulu, hsnksc09@hotmail.com

***** İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Halil Atamavcı İlkokulu, deryayoruk1981@gmail.com

***** İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Munis Faik Ozansoy Ortaokulu, hakanyildiz0208@gmail.com

1. GİRİŞ

İnsan var olduğundan günümüze beslenme ve barınma yanı sıra güvenlik gibi temel yaşam gereksinimlerine önem vermiştir. Varlık sürecini belirleyen güvenlik, çoğunlukla çatışma ve devamında savaşlara neden olmuştur. Dünya üzerinde birçok toplum ve devlet diğer devletler ile üstünlük mücadeleleri göstermiştir. Üstünlük mücadelelerinde ise tercih edilen yöntemlerden birisi savaş olmuştur. Savaş toplumlarında büyük hasarlar oluşturan olaylardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün savaş ile ilgili görüşü ise "insanların ancak ülkesini koruma durumunun zorunlu olarak gerek olduğu durumlarda haklı bir olay olduğu" yönündedir. Bu nedenle de Atatürk, savaşlarda genel anlamda savunma faaliyetlerine oldukça önem vermiştir (Safran ve Aktaş, 2012). Ancak bu durum karşısında farklı grup ve yapılanmalar ile devletler, aynı düşüncede olmayıp savaş mücadelelerine girmiştir. Bunlardan biriside Yunanistan ve Türkiye arasında gerçekleşen Büyük Taarruz'dur.

1.1. Büyük Taarruz

Büyük Taarruz, Dünya üzerinde Ortadoğu ile Avrupa'nın birleştiği konum olan Türkiye'de Ege Bölgesi'nde meydana gelen ve Yunanistan ile Türkiye'nin karşı karşıya geldiği savaştır. İlber Ortaylı, yaptığı tanımlamada Büyük Taarruz'u, "üstün bir kurmay savaşı" olarak ifade etmektedir (Tükelay, 2019).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte hedef kentlerden biri olan İzmir ve bölgesi, gerek İtalya ve gerekse Yunanistan tarafından yakından ilgilenilen kentler arasında yer almıştır. Bu durum bölgede askeri mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Yunanistan'ın 1830 yılında Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanması sonrasında birçok faaliyeti ile birlikte sınırlarını genişletme faaliyetleri yürütmüştür. Büyük Ülkü olarak tanımlanan Megali İdea düşüncesi ile Yunanistan devleti sınırları dışındaki Rumların da aynı çatı altında toplanmasını belirtmiştir. Yunanistan, Osmanlı karşısında faaliyetlerini diğer ülkeleri de müttefik olarak dâhil ederek sürdürmüştür. Fransa ve İngiltere'den alınan destekler ilerleyen süreçte, Balkan İttifak grubunun (Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan) oluşturularak Osmanlı'ya karşı saldırıların gerçekleştirilmesi devam eden faaliyetlerden bazılarıdır (Yellice, 2018; Çelebi, 2019).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ege bölgesinde İzmir ve Afyon'un yer aldığı çeşitli illerin Yunanistan tarafından ele geçirilmesi Megali İdea kapsamındaki politikaların devamı niteliğinde olmuştur. Öyle ki bölgede çeşitli illerde 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali 26 Ağustos 1922 yılına kadar devam etmiştir (Oğuz, 2003).

Mustafa Kemal Atatürk'ün Yunanistan'ın Anadolu topraklarındaki işgalci faaliyetleri karşısında uluslararası alanda yaptığı diplomasi adımlarından sonuç alınamaması, bölgede yaşanan saldırıların devam etmesi ve Ege Bölgesindeki diğer vilayetlerin düşman tarafından ele geçirilmesi Türkleri harekete geçirmiştir. Yunan işgali karşısında 26 Ağustos 1922 sabah saat 05.30'da hücum borusu çalınan Büyük Taarruz başlamıştır (Oğuz, 2003: 150; Korkmaz, 2007; Kreiser, 2018). Büyük Taarruz, işgalci güçler karşısında millî ordu tarafından yok edici darbenin vurulması ve Anadolu'nun kurtarılması adına gerçekleştirilen, harekât hazırlıklarının gizli ve stratejik hamlelerle yürütüldüğü savaş olmuştur. Vatanından kovulmak istenen bir halkın millet olma, bağımsız ve özgür yaşama sürecinde Türk İstiklal Harbi döneminde dönüm noktası olmuştur (Sayılır, 2014). Büyük Taarruz'un, Türk kurmayları, askeri ile askeri faaliyetlerinin ne kadar üstün, dayanıklı ve inatçı olduğunun kanıtı niteliğinde olduğu Ortaylı tarafından belirtilmektedir (Tükelay, 2019). Düşman ordusu ve diğer ülkelerin beklemediği bir anda ve gizlilikle yürütülmüş ve zorlu mücadelelerin sergilenmesi Büyük Taarruz'un başarıya ulaşmasında rol oynamıştır (Sayılır, 2014).

Büyük Taarruz'un başlaması sonrasında 30 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordusu galip gelerek Yunan ordusunun işgal ettiği bölgelerden geri çekilmesini sağlamıştır. Geri çekilmeler sonrasında Türk ordusu ilerleyerek Anadolu'yu geri almıştır (Korkmaz, 2007).

Büyük Taarruz, Türklerin galibiyeti ile sonuçlansa da birçok olaya tanıklık etmiştir. İşgal günlerini kaleme alan İtalyan siyasetçi ve gazeteci Ernesto Vassalo (1875-1940) Yunan askeri birliklerinin çeşitli ülkeler (Fransa ve İngiltere) desteği ile İzmir'den başlayan işgal faaliyetleri nedeni ile binlerce Türk vatandaşının kenti terk ettiğini ifade etmiştir. Benzer biçimde Yunan askerlerine teslim olan Türk askerlerin dahi sırtlarından defalarca süngülediği İtalyan Yüzbaşı G. Fauda tarafından ifade edilmektedir (Çelebi, 2019). Oysa Büyük Taarruz sonrasında Türk ordusuna rehin düşen Yunan askerlere karşı tutumlar aynı yönde değildir. Somut örnek ise rehin düşen Yunan komutanlardan Ordu Başkumandan Vekili Genel Trikopis ve General Diyenis adlarındaki ordu kumandanlarıdır. Taarruz sonrası, Uşak'ta bulunan bir evin 3. kat salonunda bulunan Atatürk, bulunduğu oda dışındakilere seslenerek "getiriniz" talimatı vermiş ve haritaların bulunduğu odaya davet etmiştir. İçeriye getirilenler ise esir alınan generaller Trikopis ve Diyenis'tir. Esirlerin odaya girmesi sonrasında Atatürk ayağa kalkarak her iki esirin elini sıkmış ve tozlu elbiseleri ile üzerlerinde 3-4 sıra muhtelif nişanlar bulunan generallere oturacakları yeri göstermiştir. Oysa aynı ortamda yerde oturan Türk askerlerinin dahi var olduğu anlaşılmaktadır (Yusufoğlu, 2011; Volkan ve Itzkowitz, 2020). Bu durumu inceleyen Volkan ve Itzkowitz (2020), "Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi" başlıklı kitabında süreci "Atatürk'ün alçak gönüllülüğü" olarak adlandırmaktadır. Sigara ve kahve ikramları eşliğinde haritalar üzerinden yapılan görüşmeler ve karşılıklı soru-cevaplar sonrasında Atatürk yaverlerine verdiği talimatta esirlerin temizlik ve yıkanma ihtiyaçlarının karşılanması sonrasında istirahat etmeleri adına güvenlik önlemleri alınarak refakat edilmesi talimatını vermiştir (Yusufoğlu, 2011; Volkan ve Itzkowitz, 2020). Benzer biçimde taarruzun bitmesi sonrasında savaş meydanını kontrol etmeye devam ettiği sırada terk edilmiş vaziyette bir Yunanistan bayrağını yerde görmüş ve eliyle bayrağı işaret ederek "Bir milletin istiklal alametidir. Düşman da olsa hürmet etmek lazımdır. Bayrağı oradan kaldırıp topun üzerine koyunuz!" talimatını vermiştir (Yusufoğlu, 2011).

1.2. Eğitim ve Resimler

Yaşamın sürdürülmesinde güvenlik ve savunma gibi temel ihtiyaçlar arasına eğitim gibi birçok kavram da dâhil olmuştur. Geçmişten günümüze gelindiğinde daha iyi yaşam koşulları adına, eğitim almak ve eğitimi olmak önem atfedilen kavramlar arasında olmuştur. Teknoloji ve bilim dünyasındaki sessiz ve hızlı gelişmeler; insanların bu gelişmelere uyumlu hâle gelmesi, bilgi birikimlerinin güncel kalması eğitim ile sağlanır hâle gelmiştir (Bayırlı ve ark., 2019).

Çocuklarda eğitim süreçlerinde sanatsal faaliyetler farklı özellikler taşımaktadır. Özellikle resim, çevresini inceleyen aktif araştırmacı konumundaki eğitim dönemi çocuğunun ilk tanıştığı sanatlardan birisidir (Canel, 2011; Ayaydın, 2011). Çocuklara somut düşünmekte ve gerçek ile düşü birbirinden güçlükle ayırmaktadır. Gördüğü veya düşündüğü kavramların resmini yapması durumunda bunu birkaç çizgi ile ifade edebilir. Gördüğü somut biçimleri soyutlamakla birlikte bu faaliyet yetişkinlerde olduğu üzere belirli bir akıl süzgecinden geçen türde değildir. Diğer bir ifade ile bu soyutlama göz ile düşünme olarak ifade edilebilir (Ayaydın, 2011).

Çocuklara yönelik resimler, çocukların yönlendirilmesi ve düşünce biçimlerinde etkili olabilmektedir. Çocuk resimlerinin tasarlanması yeterli biçimde titizlikle gerçekleştirmediği durumlarda çocuklarda hayal kırıklıkları görülebilmektedir (Ayaydın, 2011). Belirli bir anlamın çocuğa aktarımında tasarım ve dil yanı sıra çizimler büyük rol oynamaktadır. Resimlerin daha fazla kullanıldığı kitaplar, resmin olmadığı kitaplardan daha fazla bilgi sağlamaktadır. Resimler, kavramların açıklığa kavuşturulmasında, çeşitli anlamların ortaya konmasında ve anlatılmak istenilenlerin zenginleştirilmesinde etkilidir. Resimler ile geçmiş dönemlerin hayal edilmesinde katkı sunarken, tarihi olaylar ile kavramların anlamlandırılmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Resimlerin yer aldığı içerikler, tarihsel, kültürel veya anlatılmak istenilen içeriklere yönelik merak ve ilgi uyandırırken, eğitim dönemi çocuklarında keşfedici eğitimi teşvik etmektedir. Bununla birlikte resimlerde kolektif arka plan bilgisi sağlama, şema geliştirme, ayırt etme, merak duygusunun

geliştirilmesi, keşif yapabilme, çıkarsama yapma, bağlantı kurma, önerme ve destekleme gibi birçok anlamda çoklu öğrenme etkisi göstermektedir (Roser ve ark., 2011; Batchelor, 2017). Renkler sürece dâhil olduğunda resimler daha farklı anlamlar taşıyabilmektedir.

1.3. Renkler ve Anlamı

Dünya yapısı itibari ile birçok rengi bir arada bulundurmaktadır. Renkler insanların günlük yaşamlarında yiyecek, içecek ve giyeceklerine kadar tüm alanlarda yer almaktadır. Öyle ki eski çağlarda dahi renklerle tedavinin (kromoterapi) uygulandığı bilinmektedir (Dokumacı, 2020). Renkler, bireylerde dikkat-uyarma, davranış, memnuniyet ve bilişsel öğrenme üzerine etki yapabilmektedir (Webster ve Kay, 2012; Chang ve Xu, 2019; Alves ve ark., 2022; Hosseini ve Ghabanchi, 2022).

Dünya ve insanın yer aldığı her ortamda rengin bulunması şüphesiz insanlar tarafından ortaya konulan resimlerde de yer almıştır. Resimler, siyah-beyaz dahi olsa çeşitli renkleri içermekle birlikte her rengin yansıttığı anlam ve duygular da farklılık gösterebilmektedir (Dokumacı, 2020; Papazian, 2021). Renklerin farklı alanlarda (kültür, din, vd.) çeşitli anlamları bulunsa da genel olarak renklerin kullanıldığı ortamlar ve anlamları incelendiğinde:

- Kırmızı renk, neşe, güç ve mutluluğa karşılık gelmektedir (Dilci, 2017). Kullanıldığı ortamlarda canlı ve dinamik etkiler oluşturmaktadır. Negatif anlamda aşırı öfkelenme, korku, kontrolsüz tutkuyu ön plana çıkarırken kan basıncını artırabilmektedir. Örnek vermek gerekirse kırmızı rengi sevenlerde yaşam enerjisi yüksek olabildiği gibi aniden sinirlenme ve heyecanlanmalar da görülebilmektedir (Dokumacı, 2020). Kırmızı, tahrik eden, ateşli, tutkulu ve baştan çıkarıcı özellikleri yanı sıra dikkate çekilmek istenilen konu veya yasak kavramının belirtilmesinde kullanılabilir. Çekiciliği ve etkileyciliği bakımından birçok üründe ambalajların renginin kırmızı olarak seçildiği bilinmektedir (Ünal, 2020).
- Sarı, renk skalası incelendiğinde titreşimi en yüksek olan renktir. Mevki, zenginlik ve kutsal anlamlar içermektedir. Bununla birlikte ölümsüzlük ya da sonsuzluğu tanımlama amacı ile de çeşitli dönemlerde kullanılmıştır (Ünal, 2020). Sarı renk öğrencilerde bazı durumlarda yorgunluk algısına neden olabilmektedir (Aktekin ve ark., 2011).
- Mavi renk, dinginlik yanı sıra huzuru simgelemektedir. Deniz, sular ve gökyüzünü sembolize etmektedir. İç mekânlarda rahatlatıcı ve sakinlik teması amacı ile kullanılabilir. Duruluğu simgeleyen mavi renk, Çinlilerde ölümsüz olma ve cenneti, İbraniler’de kutsallığı, Hristiyanlık inancında umudu, İran, Arabistan, Hindistan, Mısır ve Anadolu gibi bölgelerde kötülükleri uzaklaştırdığı inancı bulunmaktadır. Ancak mekânların koyu tonda mavi renklere sahip olması huzur ve sakinlikten ziyade soğuk ve donuk etki oluşturabilmektedir (Ünal, 2020).
- Yeşil, doğada bulunan renklerden birisidir. Yeşil rengin, sarı ile mavi rengin karışımından oluşması her iki rengin de etkilerine sahip olmasına neden olmaktadır. Yeşil, doğal ve sağlıklı gıda ürünlerinin vurgulanması amacı ile kullanılabilir gibi güvenin simgesidir. Sarı rengin canlılığı ve mavi rengin huzurunu bünyesinde barındırmaktadır. Şans getirdiği düşünülen yeşil önceki dönemlerde kalkan ve kılıçlarda zümrütler ile belirtilmiş, dini inanışlarda özel anlamlar yüklenmiştir. Hristiyanlıkta “baba, oğul ve kutsal ruhu” İslam Dini’nde kutsal renk olarak kabul edilmiştir.
- Turuncu renk, sarı ve kırmızı renklerin karışımından oluşmakla birlikte genel olarak umut, gençlik, dinamizm ile ilişkilendirilmekte, cesur ve dikkat çekici özelliktedir. Dışa dönük olmayı ve güveni temsil ederken güç, telaş, dayanıklılık, bilgelik ve memnuniyeti temsil etmektedir (Dokumacı, 2020). Kendisini oluşturan sarı ve kırmızı renklerin de etkisini taşımaktadır.

- Mor renk, gurur, soyluluk, itibar, ihtişam, aceleci davranma, odaklanmada zorluk, zenginlik, duygusallık yanı sıra kasvet duygusu oluşturabilen ve nevrotik duyguları tetikleyici etkileri ile bilinçaltında olumsuz yönde etkiler gösteren özelliktedir.
- Beyaz renk saflığı, temizliği, hijyen ve teslimiyet gibi kavramları, siyah renk diğer renklere oranla baskın, gizemli ve gizli olanı simgeleyen, asil, ölüm ve yas tutma anlamlarında değerlendirilmektedir (Aktekin ve ark., 2011; Ünal, 2020; Dokumacı, 2020). Siyah önceki yüz yıla kadar renk olarak dahi kabul edilmezken, kötücül, olumsuz ve cehennem rengi olarak nitelendirilmesi söz konusudur (Pastoureaux, 2016).

Yukarıda ifade edilen renkler yanı sıra gri renk, tarafsızlığı tanımlarken en muhafazakâr renk olarak belirtilmektedir (Karataş, 2003; Özdemir, 2005). Karamsar durumları yansıtmada tercih edilebilen gri, üzüntüyü, güvenilirliği ve gizliliği simgelemektedir (Karataş, 2003). Siyah ve beyaz renklerin birleşimi ile oluşan gri, her ikin özelliklerini barındırmaktadır. Gri, rahatlığı, temkinliliği yansıtırken resimde kullanılan diğer renklerin daha iyi belirlenmesi, ağırbaşlılığı ve olgun yaşam biçimlerini sembolize etmektedir (Koca ve Ko, 2008).

Kitaplar, içerdiği resimler ile illüstrasyon, tasarım ve kelime bakımından birden fazla moda sahip olup anlam bakımından zengindir. Çizim ve tasarımın göz ardı edildiği kitaplara göre resimlerin yer aldığı kitaplar, kapsayıcı özellikleri nedeni ile ayrıcalıklı olmaktadır (Batchelor, 2017; Larragueta ve Cevallos-Viro, 2018). Tarihi ve kültürel özellikleri merkeze alan resimli kitapları okuyan öğrenciler, sadece yazınsal ifadelerden değil tasvir edilen resimlerden de içerikleri öğrenme fırsatına sahip olmaktadır. Bununla birlikte resimler, içerdiği renkler ile zengin içerikler sunabileceği gibi okuyucuların çıkarımlar yapmasına, yorumlamasına ve birden çok şey üretmesine izin verdiğinden daha yüksek düzeyde düşünme duygusunu geliştirmektedir (Batchelor, 2017).

Bu çalışmada eğitim öğretim dönemindeki çocuklara yönelik hazırlanan hikâye kitabındaki resimler incelenerek Türkiye tarihinde önemli dönüm noktası niteliğindeki Büyük Taarruz'un nasıl aktarıldığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda hikâye kitabı içerisinde yer alan;

1. Resimlerde hangi renkler kullanılmış ve hangi renkler vurgulanmıştır?
2. Resimlerde vurgulanan renkler anlam bakımından neyi ifade etmektedir?
3. Resimler genel olarak Büyük Taarruz'u nasıl aktarmıştır?

sorularına cevap aranmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, eğitim öğretim döneminde bulunan çocuklara yönelik hazırlanan hikâye kitabında yer alan resimler ile Büyük Taarruz Zaferi'nin nasıl aktarıldığının belirlenmesi amacı ile nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi seçilmiştir. Doküman incelemesinde yazılı, sözlü ve diğer materyallere yönelik nesnel ve sistematik incelemesi benimsenmiştir. Doküman incelemesi, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılabilmeyle birlikte tarihsel dokümanların, gazete, kitap ve kitap bölümü gibi yayınların içeriklerine yönelik incelendiği, yinelenen teknikler içermektedir. Doküman incelemesi ile elde edilen verilerin açıklanarak ilişkilere ulaşılması amaçlanmaktadır (Yukay ve ark., 2015).

2.2. Verilerin Toplanması ve İncelenmesi

Türkçe alanyazında Büyük Taarruz ile ilgili yayınlar bulunmaktadır (Bektaş, 2019; Tuncel, 2020; Demirdurak, 2022). Yayınların birçoğu yetişkinlere yönelik olup çizimi yapılmış renkli resim bakımından kısıtlıdır. Çalışma konusu kapsamında yetişkinlerden farklı olarak öncelikle çocuklara hitap eden ve metinlerden ziyade çizilmiş renkli resimlere daha fazla yer veren hikâye kitaplarının incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle;

- Tamamen Büyük Taarruz'u aktaran,
- Büyük Taarruz'dan farklı olarak her hangi bir konu doğrultusunda oluşturulmuş hikâye kitabı içerisinde bulunmayan,
- Öncelikli olarak çocuklara hitap eden,
- Gerçek resimler yerine çizilmiş resimler içeren,
- Siyah beyaz resimler yerine renkli resimlere sahip,

hikâye kitabı araştırması yapılmıştır. Araştırma sonrasında çocuklara yönelik kültürel yayınlar arasında ve Mehmet Hengirmen tarafından 2014 yılında yayınlanan "30 Ağustos En Büyük Zafer" adlı hikâye kitabı belirlenmiştir. Çalışma verileri, hikâye kitabı içeriğinde yer alan resimlerden elde edilmiştir. Hikâye kitabı, 16 sayfadan oluşurken, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim dönemi (5-14 yaş) çocuklarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Resmi Gazete, 2001; Hengirmen, 2014).

Çalışma verileri, hikâye kitabının 3. ve 15. sayfalar arasında bulunan toplam 11 ayrı resimden oluşmaktadır. Veri analizlerinde güvenilirliğin sağlanması adına resimler altı araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Birinci araştırmacı sürecin tamamını yürütmekle birlikte araştırmacılarca yazılan notların bilgisayar ortamına aktarılmasını sağlamış, içeriklerin dergi formatına dönüştürülmesini sağlamış, ikinci, dördüncü ve beşinci araştırmacı resimlerin tespiti ve hikâye kitapları incelemesi yapmış, üçüncü ve altıncı araştırmacı yabancı alan yazında yer alan araştırmaları incelemiştir. Tüm yazarlar hikâye kitabında yer alan resimleri öncelikle ayrı ayrı incelemiştir. İnceleme işlemleri sonrasında araştırmacılar bir araya gelerek resimlere yönelik inceleme sonuçlarını karşılaştırmıştır.

2.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Çalışma kapsamında incelenen resimlerin analizi gerçekleştirilmesi sonrasında araştırmacıların yorumunun belirli güvenliğe sahip olması gerekmektedir. Nitel yöntemin benimsendiği araştırmalarda birden fazla araştırmacı ile verilerin analiz edilme sürecinde araştırmacılar arası yorumlamalar belirleyici olmaktadır. Bu sebeple araştırmacıların yorumunun güvenilir olması adına literatürde matematiksel formüller geliştirilmiştir. Bu formüllerden birisi de Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenilirlik formülüdür. Bu formül:

$$\text{Güvenilirlik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}} \times 100$$

olarak belirtilmektedir. Araştırmacılar arasında yorumların uyum düzeyi güvenilirlik formülüne göre hesaplanmakta ve işlem sonucu % 70 ve üzeri olması durumunda yeterli seviyede güvenilirliğin sağlandığı kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Formül ile kapsamda, araştırma analizi (resimlerin yorumlanması) sürecinde araştırmacılar arasındaki görüş ayrılığı ve görüş birliği sayıları tespit edilerek güvenilirlik formülü ile hesaplanmıştır. Bu araştırmada görüşler iki ayrı grupta toplanmıştır. Bunlardan ilki 11 resimde kullanılan ve vurgulanan renklere ikincisi ise resimde anlatılmak istenilenlere yöneliktir. İlk grupta altı araştırmacı tarafından toplam 11 resim incelenmiş ve fikir birliği ile fikir ayrılıkları doğrultusunda güvenilirlik sonuçları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Resimlerde Renk İncelemesi Güvenilirlik Sonucu

Uyum	Resim Numarası											Toplam	Güvenilirlik
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
Fikir Birliği	5	6	5	5	6	4	6	5	6	4	6	58	
Fikir Ayrılığı	1	0	1	1	0	2	0	1	0	2	0	8	% 87,87
	Toplam											66	

Tablo 1’de resimlerin renklerine yönelik kullanılan ve vurgulanan (ön plana çıkarılan) renklere yönelik incelemelere ait fikir birlikleri ve fikir ayrılıkları belirtilmektedir. Buna göre güvenilirlik formülü ile yapılan hesaplama sonrasında analiz % 87.87 düzeyinde güven (uyum) ile gerçekleştirilmiştir. Resimlerin ortaya koydukları anlamlara yönelik inceleme güvenilirliği ise tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2. Resimlerde Anlam İncelemesi Güvenilirlik Sonucu

Uyum	Resim Numarası											Toplam	Güvenilirlik
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
Fikir Birliği	6	5	6	4	5	6	6	4	5	5	4	56	
Fikir Ayrılığı	0	1	0	2	1	0	0	2	1	1	2	10	% 84,84
	Toplam											66	

Tablo 2’de görüldüğü üzere resimlerin ortaya koyduğu anlam bakımından yapılan analiz güvenilirliği %84.84 düzeyindedir. Tablo 1 ve Tablo 2’de araştırmanın her iki analiz sonucu (renk ve anlam) göz önünde bulundurulduğunda güvenirliliğin ortalama %86,35 düzeyinde olduğu görülmektedir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada Büyük Taarruz’a yönelik kaleme alınan, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretime çocuklara hitap eden hikaye kitabı içeriğinde yer alan resimlerin, renk ve ortaya koyduğu anlam incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmacılar tarafından incelenen resimlere yönelik bulgular aşağıda yer almaktadır.

3.1. Resimlerde Hangi Renklerin Kullanıldığı ve Hangi Renklerin Vurgulandığına İlişkin Bulgular

Araştırmada ilgili hikâye kitabında yer alan 11 resim incelendiğinde resimlerde kullanılan renklerle ilgili dağılımları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışmada İncelenen Resimlere Ait Kullanılan Renk Dağılımları

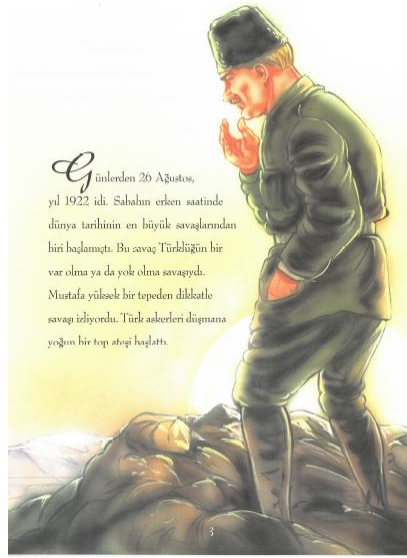
Renk	Kullanılan Renkler		Renk	Vurgulanan Renkler	
	f	%		f	%
Sarı	6	54.5	Sarı	2	18.2
Turuncu	9	81.8	Turuncu	6	54.5
Yeşil	11	100	Yeşil	11	100
Gri	11	100	Gri	10	90.9
Kırmızı	3	27.3	Kırmızı	2	18.2
Mavi	3	27.3	Mavi	2	18.2
Mor	2	18.2	Mor	1	9.09
Pembe	3	27.3	Pembe	1	9.09
Kahverengi	10	90.9	Kahverengi	7	63.6
Beyaz	7	63.6	Beyaz	2	18.2
Siyah	8	72.7	Siyah	2	18.2

f: İncelenen 11 Resim İçerisinde Bulunduğu Resim Sayısı

Tablo 3’de görüldüğü üzere incelenen 11 resimde 11 ayrı renk (farklı resimlerde) kullanılmış ve bunlardan en fazla yeşil ve gri renklerin tüm resimlerde (%100) bunu kahverenginin (%90,9) takip ettiği en az ise mor rengin (% 18,2) kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan renkler yanı sıra resimlerde belirgin biçimde vurgulanan renklerde bulunmaktadır. Bunlardan en fazla yeşil rengin (%100), akabinde gri rengin (%90,9) vurgulandığı en az ise pembe ve mor renklerin (%9,09) vurgulandığı görülmektedir.

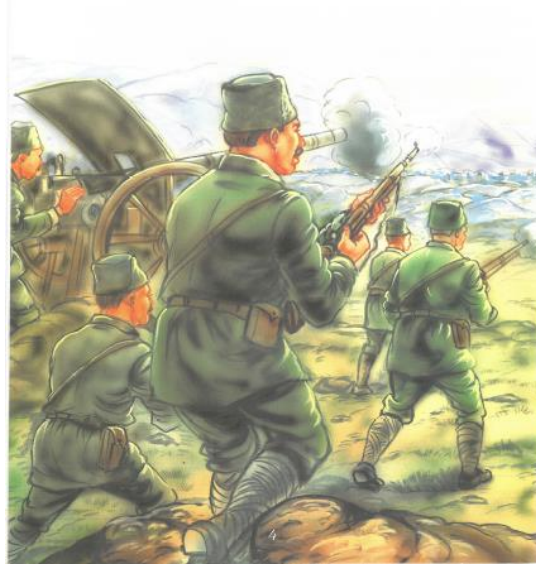
3.2. Resimlerde Vurgulanan Renklerin Anlam Bakımından İncelenmesine Yönelik Bulgular

Çalışmada incelenen resimlerde renklerin incelenmesinde, renklere yönelik alanyazında yer alan ve karşılık geldiği belirtilen anlamlar dikkate alınmıştır. İncelenen 11 resim göz önünde bulundurulduğunda dokuz tanesinin (% 81,8) askeri görsel (üniformalar, asker, silah vb.) içerdiği iki tanesinin ise askeri görsel içermediği belirlenmiştir. İncelenen resimler ve vurgulanan renklere ait bulgular aşağıdaki gibidir.

Resim 1. Kayalıklardaki Atatürk Resmi

Resim 1’de görüldüğü üzere resmin sağına yerleştirilmiş olan Atatürk, ayakta durmaktadır ve üniforması yeşilin koyu tonları ve kahverenginin tonlarıyla ifade edilmiştir. Kahverengi, güveni, toprağı temsil etmektedir. Kahverengi ve tonlarının dikkat çekme amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kahverengiye ayrıca yeşil renk eşlik etmektedir. Yeşil, denge, huzur, uyum kavramlarını ifade ederken yeşili oluşturan iki renk olan mavinin dinginliğini ve sarının zihinselliğini taşımaktadır. Zeminde yer alan kayalıklar arasında gri tonlarda ama koyu, siyaha yakın gri tonlarını gözlemlenmiştir. Grinin diplomasiyi, siyaha yakın olmasının asaleti ve gücü temsil ettiği anlaşılmaktadır. Atatürk’e göre sağ kısımdaki fonda doğmakta olan güneş gözlemlenmektedir. Güneş beyaz uç sarıyla vurgulanmıştır. Beyaz, istikrarı; sarı ise toplumsallığı ifade etmektedir.

Resim 2. Hücum Resmi

Resim 2'ye bakıldığında resmin tamamı, özellikle sol tarafta yoğunlukta bulunan hareket halindeki askerlerle kaplıdır. Zemin sarı ve tonları yani bir arada yaşamayı, toplumsallığı ve uyumu ifade eden askerlerin üzerindeki renkler yeşil ve tonlarıdır. Yeşil, dengeyi, güveni, doğanın, hayatın gücünü, zihinsel berraklığı, netliği ifade etmektedir. İfade edilen resimde, askerlerin ne kadar kararlı olduğunu da gözlemlenebilmektedir. Resmin sağ tarafında gri ve tonlarını görülmektedir. Diğer bir ifade ile resim sıcaktan orta tonlara doğru griyle ifade edilmiştir. Gri, siyah ve beyaz iki zıt tonun ortasındadır. Gözün en rahat ayırabildiği bir tondur. Hareketsizliği, yavaşlığı da ifade etmektedir. Yukarıdaki resim sıcaktan soğuğa doğru ifade edilmiştir. Askerlerin kararlılığıyla karşı cephedeki düşmanın yavaşlığını ifade etmektedir.

Resim 3. Hücum Emri Resmi

Resim 3'te Atatürk tarafından "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri" sözünün resmedildiği kitabın yazarı tarafından ifade edilmektedir (Hengirmen, 2014: 3). Resmimde sol tarafı kaplayan ve Atatürk'ün üzerinde bulunan askeri kıyafetlerin vurgulandığı yeşilin açık ve koyu tonları görülmektedir. Kıyafetlerdeki koyu tonları ve figürün formu net bir şekilde ifade edilmiş, kıvrımlar koyu fonlarda ve belirgindir. Kıyafetlerde bulunan yeşil, güven, canlılık, hız anlamına gelmektedir. Atatürk burada askerlere sağ elini kaldırarak emir vermektedir. Kaldırdığı sağ elinin altındaki

binlerce asker, düşmanın üstüne arkasına bakmadan ilerlemektedir. Askerler, arkalarında olan Atatürk ve geride bıraktıkları karşısında güven ve uyum içinde, başarmak için ilerleyiş sürmektedir. Askerlerin üzerinde yine yeşil ama kahverengiye çalan bir ton mevcuttur. Bu görselleştirme hızı ve güveni ifade etmektedir. Arkadaki dağlar mavi ve gri tonlarda ifade edilmiştir. Mavi dinginliği simgelerken gri renk diploması demektir. Resimde ayrıca Atatürk'ün yüzü ve eli somut biçimde turuncu renk ile vurgulanmaktadır. Turuncu renk, dinamizm, umut, cesurluk ve gücü temsil etmektedir.

Resim 4. Farklı Birlikler Yürüyüş Resmi

Resim 4 incelendiğinde sağ tarafında bulunan Türk askerleri ve önlerinde yer alan farklı renkte ve biçimsel özelliklerdeki üniformada bir asker yer almaktadır. Arka kısımda yürüten Türk askerini üniformalarından ve şapkalarından ayırt etmek mümkündür. Türk askeri, yeşilin kahverengiye yakın olan tonları ile resmedilirken bu tonlar keskin ve net bir şekilde ifade edilmiştir. Kullanılan renkler hayatın gücünü, başarıyı ifade etmektedir. Askerlerin önünde yer alan figürün Türk askeri olmadığını, üzerindeki yeşilin çığ tonlarından, üniforma biçim farkından, önde olması ve boynunun eğik olmasından ayırt edilebilmektedir. Bu figürün üzerindeki renk uyumu, teslimiyeti ifade etmektedir. Zemin sarı ve kahve tonlarında olup sarı, toplumsallığı ve bir arada yaşamayı temsil etmektedir. Kahverengi ise güven duygusunu çağrıştırmaktadır. Resmin sol orta fonunda gri tonlarla dumanlar çıkan gösterimle ifade edilmiş bir savaş alanı mevcuttur. Gri, diploması anlamına gelmekle birlikte var olan savaşın önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Resim 5. Farklı Birlikler Toplantı Resmi

Resim 5'te savaş bitimi sonrasında esir alınan Yunan komutanlar ile Atatürk ve kurmaylarının görüşmesi resmedilmektedir. Resimde yer alan masa ve çevresinde bulunan Atatürk ile farklı üniforma tür ve renklerine sahip askerlerin var olduğu görülmektedir. Resimde yeşil renkli üniformalı Türk askerleriyle birlikte farklı üniformadaki askerleri de ayırt edebilmektedir. Ortadaki masa beyazın koyu renkleri ve gri tonlarla ifade edilmiştir. Beyaz renk temizliği ve teslimiyeti temsil etmektedir. Gri diplomasi olarak çözümlenirken, ciddiyeti de temsil etmektedir. Sağ tarafta Atatürk ve askerlerin ifade edildiği ve Atatürk'ün masada konuşma yaptığı gözlemlenmektedir. Yani söz sahibi olan Türk tarafı ve Atatürk'tür. Bununla birlikte Atatürk'ün turuncu renk ile vücut hatlarının belirgin halde simgelenmesi gücün simgesi niteliğindedir. Resim savaşın kazanılması sonrasında Yunan askerlerinin rehin alındığı süreci yansıtmaktadır. Atatürk ve Türk askerlerinin üzerinde kahverengiye yakın yeşilin tonları mevcuttur. Bu tür gösterimler güven duygusunu ifade etmektedir. Resmin solunda yer alan açık yeşil tonlarındaki askerlerin kıyafetlerinden uyumu, uyumlu olmayı ve Atatürk'ün söylediklerini kabul etmeye hazır olduklarını gözlemlenmektedir. Resmin alt ortasında sırtı dönük oturan askerlerin bulunduğu sandalyedeki kırmızı tonlar ise savaşı, hareketi, gücü, direnişi ve kazanılan zaferi ifade etmektedir.

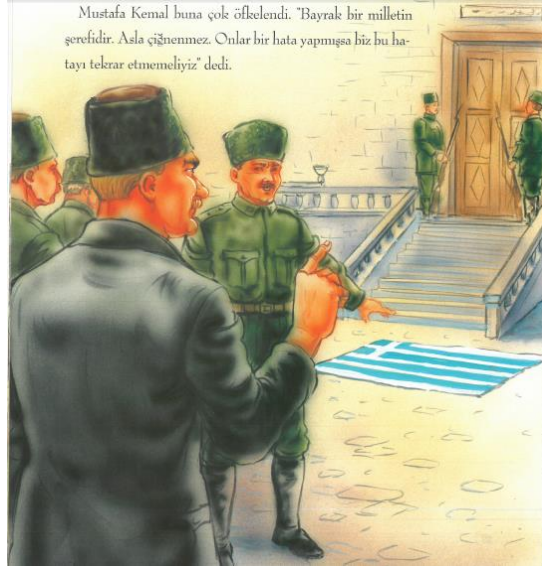

Resim 6. Farklı Birlikler Toplantı Resmi

Resim 6, incelenen kitabın orta kısmında bulunan ve iki sayfaya sığdırılmış hâlde sunulmaktadır. Resmin sol tarafında askerlerle birlikte sivil halkın da olduğu görülmekte ve hepsi dik bir şekilde ayakta ileriye doğru bakmaktadır. Askerlerin üzerinde yeşilin kahverengiye çalan tonları görülmektedir. Yeşil, huzuru, güveni ifade etmektedir. Yani halk askere güvenerek büyük bir başarıya şahit olmaktadır. Bulunan askerler dışındaki diğer figürlerde kadının elbisesinde yer alan mavi renk, huzuru, sakinliği kırmızı renk ise hareketi, cesareti, direnişi simgelemektedir. Ön kısımda bulunan küçük kız çocuğunda görülen sarı ve tonları, özlemi, bir arada yaşamayı, toplumsallığı ifade etmektedir. Gri tonlarda ifade edilmiş yine halktan bir figür yer almaktadır. Gri diplomasiyi ve ciddiyeti ifade etmektedir. Resimde yer alan tüm figürlerin formları belirgindir. Bu yönü ile halk ve asker arasındaki birlikteliğin vurgulandığı anlaşılmaktadır. Zeminde savaş esnasında akan kanlar (kırmızı tonları) yerine yeşil renk kullanılmıştır. Yeşil renk kullanımı ile huzur, denge ve güven algıları ortaya konulmaktadır.

Resmin sağ tarafından deniz ve yerleşim yeri görülmektedir. Deniz mavi ve grinin tonlarıyla ifade edilmiştir. Mavi, huzur vermekle birlikte sakinleştirici özelliكتedir. Yerleşim yerlerinde tonlanan gri, hareketsizliği ve ciddiyeti temsil etmektedir. Yerleşim yerinde yoğunlukla yeşil ve tonları kullanılmıştır. Yeşil renk yaşam, başarı ve yaratıcılığın simgesidir. Resimde sivil binaların yanında hemen sağ alt köşede camii ve minaresi mevcuttur. Camii beyazla ifade edilmiştir. Beyaz renk, istikrar ve temizliği ifade etmektedir. Yurdun düşmanlardan arındığı ifade edilmektedir. Zeminde yeşilin tonları mevcutken "artık huzurlu, dengeli ve güvendediyiz" manası vermektedir.

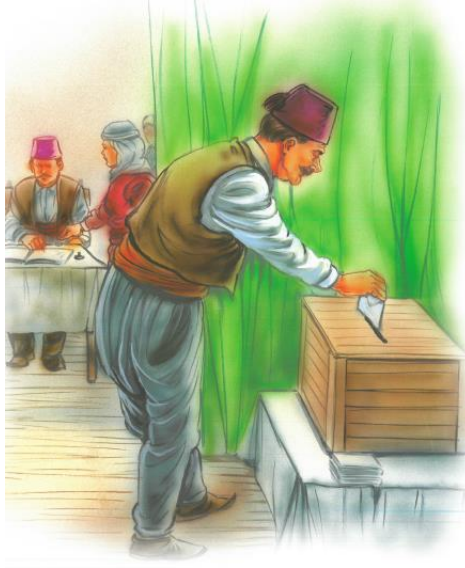
Resim 7. Savaş Sonrası Kontroller

Resim 7'de savaş sonrası Atatürk'ün kontroller yaptığı sırada savaş alanında yerde gördüğü Yunan bayrağına yönelik talimatları resmedilmiştir. Atatürk sol tarafta yer almaktadır. Sağ elini kaldırarak askerlere ciddi bir konuda söylem halindedir. Üzerindeki kıyafetlerin renkleri siyah ve gri tonlarda ifade edilmiştir. Siyah, asaleti, gücü, tutkuyu ifade ederken gri ise diplomasiyi ve ciddiyeti temsil etmektedir. Önceki resimlerde olduğu üzere Atatürk'ün vücut hatları belirgin biçimde turuncu renk ile vurgulanmaktadır. Diğer askerlerin vücut hatlarında da turuncu renk kullanılmakla birlikte benzer biçimde vurgulanmadığı görülmektedir. Turuncu renk bu karede güç, dinamizm ve cesaret niteliğindedir. Askerler ise yeşil tonlardaki üniformalarla ifade edilmiştir. Yeşil, güveni ve uyumu ifade etmektedir. Sağ tarafta bulunan askerlerin ayakta beklediği binanın merdivenleri gri tonlardadır. Bu görsel ile ciddi bir yere gidildiğini ve diplomatik bir alana girileceğini ifade edilmektedir. Binanın kapısı kahverengiyle ifade edilmiştir. Kahverengi düzeni, sadeliği ifade etmektedir. Merdivenlerin ön kısmında ve yerde Yunan bayrağı serilidir. Atatürk'ün bu konudaki hassasiyetini ifade eden figürde bu somut biçimde görülmektedir. Ayrıca bu resimde yer alan mavi renk, vurgudan ziyade bayrağın ayrımını, Yunanistan'a ait olduğunu belirtme amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 8. Saraydan Bir Kare

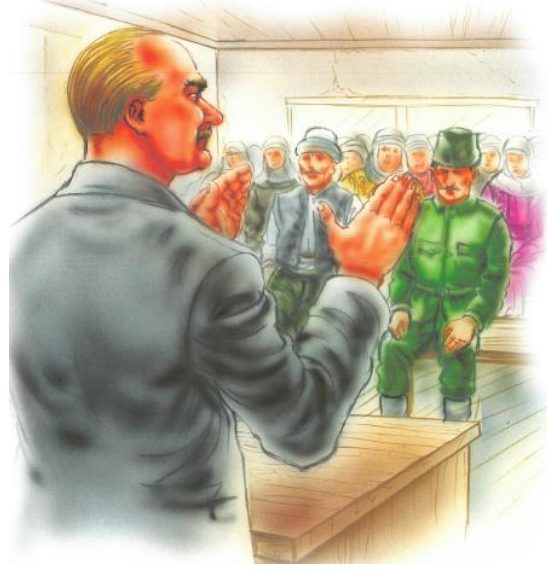
Resim 8’de bulunan sağ taraftaki figürde ilk olarak mor kıyafet ve gri tonlarda üst kısmı yeşil sarık dikkati çekmektedir. Mor, bilinçaltımızdaki korkuyu açığa çıkarmamıza neden olan bir renk olup sarığın da gri tonlarda simgelenmesi ve yüzün baskın turuncu renkte gösterimi ciddiyeti temsil etmektedir. Sarığın tepesinde az miktarda yeşil bir tümsek alan vardır. Yeşil, güveni temsil eder. Bu figürün karşısında ayakta dik ama omuzları aşağıya bakan figür yer almakta ve elleri bağlı bir şekilde figürün tam karşısında durmaktadır. Bağlılık edası ile simgelenen bu figürün kıyafeti yeşildir. Yeşil güveni ve uyumu nitelendirmektedir. Yeşil kıyafetinin altında gri tonlarında bir üst de mevcuttur. Bu kişinin karşısındaki kişiye diplomatik alanda sorumlu olduğu ya da ciddi bir kişi olduğunu yorumlanmaktadır. Bu figürün arasında (resmin en arka kısmında) kahverengi tonlarında bir figür daha yer almaktadır. Kahverengi sessizliği de ifade eder. Arka mekan gri ve tonlarıyla ifade edilmiştir. Bulunan yerin diplomatik bir alan olduğunu çözümleyebiliriz.

Resim 9. Oy Kullanım Anından Bir Kare

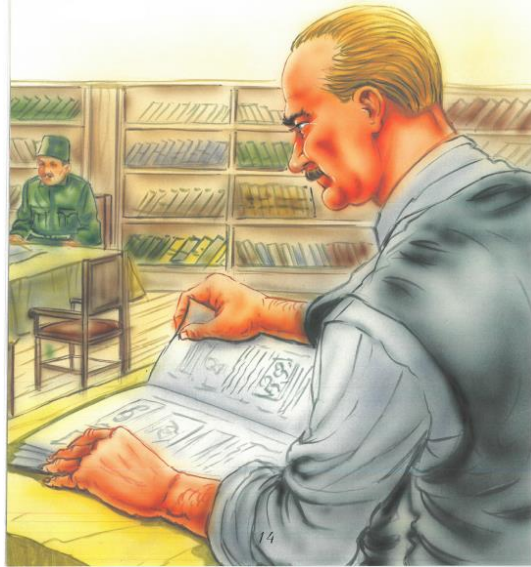
Resim 9’da yer alan tek başına sağ tarafta kalan figür turuncu ve kahverengi tonlarıyla ifade edilmiştir. Kahverengi, güven, sessizlik anlamlarına gelir. Turuncu ise güç anlamını nitelendirmektedir. Gri tonlarda pantolon mevcuttur. Gri, ciddiyet ve diplomasi demektir. Figürün sağında yer alan masa gri tonlarda yani ciddiyet ve diplomatik bir eylemin var olduğunu; kahverengi sandığın güven duygusunu; beyaz zarfın istikrar ve devamlılığı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Figürün arkasında yer alan yeşil fon, huzuru, güveni, rahatlığı ifade etmektedir. Resimde sol arka tarafta yer alan figürler kahverengi, gri ve kırmızı renklerle ifade edilmiş ve bu renklendirme hareketi, güven duygusunu, rahatlığı ve netliği simgelemektedir. Figürler, dik bir şekilde ve hatları belirgin olarak ifade edilmiştir. Kahverengi zemin ise güveni temsil etmektedir.

Resim 10. Atatürk'ün Millete Seslenişi

Resimde 10'da sol tarafta yer alan Atatürk el ve yüz hatları baskın renk turuncu, kıyafetleri gri, siyahın tonlarıyla net ve belirgin bir formda ifade edilmiştir. Turuncu ile güç ve umut ifade edilirken dikkat çekici özelliği kullanılmıştır. Kıyafetlerde yer verilen gri, ciddiyet ve diplomasi kavramlarını, siyah ise asaleti ve gücü temsil etmektedir. Atatürk'ün önünde duran masa kahverengi olup güven duygusunu ve sadeliği ifade etmektedir. Karşı tarafta üniformalı bir asker yer almakta ve hatları net bir şekilde ifade edilmiştir. Yeşil üniformalı asker huzuru ve dengeyi ifade ederken, askerin yanında gri yelekli bir sivil vatandaş yer almaktadır. Gri, ciddiyettir. Arkada yer alan kadınlar Atatürk karşısında onu dikkatle dinlemektedir. Kadınların kıyafetleri pembe olup, uyumlu olmayı ve rahatlığı simgelemektedir. Sarı renkli giysi ile bir arada yaşamak ve toplumsallık ortaya konmaktadır. Yeşil, huzuru ve dengeyi ifade eder. Burada Atatürk'ün halkla iç içe olduğu gözlemlenmektedir. Gri renkli zemin ile ciddiyet temsil edilmektedir.

Resim 11. Atatürk'ün Kütüphanede Okuma Yapması

Resim 11'de Atatürk, sağ tarafta yer almaktadır ve okuduğu gazete-kitap gözlenmektedir. Önceki resimlerde ağırlıklı olarak yeşil tonlarda elbise ile nitelendirilen Atatürk, bu resimde gri ve tonlarına sahip giysi ile belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. El ve yüzü önceki resimlere benzer biçimde turuncu renk ile vurgulanırken umut ve güç simgelenmektedir. Elinde okuduğu gazete de beyaz yerine gridir.

Atatürk'ün elbisesindeki grinin ön planda (daha yakın ölçekte) olması diploması ve ciddiyeti simgelemektedir. Gazetenin altındaki masa sarı renkte olup sarı renk, toplumsallığı, hayata karşı rahat bir tutumu ifade etmektedir. Resim kapalı bir alanda kütüphaneyi ifade etmektedir. Kütüphanedeki kitaplığın rengi kahverengiyle ifade edilmiştir. Kahverengi güven ve sadeliği, sessizliği ifade etmektedir. Kütüphanedeki kitaplar sarı, yeşil ve mavi renklerde. Sarı, özlemi, mavi huzur ve sakinliği, yeşil ise huzuru ve güveni ifade etmektedir. Resmin sol tarafında üniformalı oturan asker figürü yer almaktadır. Askerin üniforması yeşil ve tonlarıyla ifade edilmiştir. Yeşil, uyum, güven ve dengenin karşılığıdır. Askerin oturduğu alandaki masanın rengi sarıdır. Bu renklendirme ile toplumsallık ifade edilmektedir. Resimde boş bir kahverengi sandalye bulunmaktadır. Kahverengi, sadeliği, sessizliği güven duygusunu çağırır. Zeminde kahverenginin ve sarının tonları mevcuttur. Zemindeki bu renklendirmeler ise güven ve toplumsallığı ifade edilmektedir.

4. TARTIŞMA

Çalışma kapsamında hikaye kitabında yer alan 11 resim incelenmiştir. İncelenen resimlerde 11 ayrı renk kullanılmıştır. Bunlar: Sarı, turuncu, yeşil, gri, kırmızı, mavi, mor, pembe, kahverengi, beyaz ve siyah olarak belirlenmiştir. Renklerin hafızayı uyarmada ve arttırmada etkili olabildiği bilinmektedir (Hunhendorf, 2007). Hosseini ve Ghabanchi (2022) 18-29 yaş aralığındaki 20 gönüllünün katılımı ile İran'da gerçekleştirdikleri çalışmada renklerle yabancı dil (İngilizce) öğreniminin nasıl etkilendiği incelemiştir. Araştırmada katılımcıların sarı arka plan, mavi ön plan, yeşil arka plan ve menekşe ön plan ile öğretilen kelimeleri diğer renklere oranla daha iyi öğrendiği belirlenmiştir. Araştırmada mavi renk kelimelerin diğer renklere oranla daha fazla hatırlandığı belirlenmiştir. Spence ve arkadaşları (2006) 120 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada renklerin resimlerde kullanımının bireylerde görsel belleği nasıl geliştirdiğini incelemiştir. Yapılan çalışmada, resimlerde kullanılan renklerin görsellerin tanınmasını %5 oranında artırdığı belirlenmiştir.

İncelenen 11 resmin tamamında gri ve yeşil renklerin kullanıldığı belirlenmiştir. Benzer biçimde yeşil (%100.0) ve gri (%90.9) renkleri en fazla vurgulanan renkler olmuştur. Askeri bir faaliyetin resmedildiği düşünüldüğünde yeşil rengin fazlaca kullanılması normal kabul edilmekle birlikte resimlerde yeşil renk askeri faaliyetten farklı olarak huzur, güven ve rahatlığı ifade etme amacı ile (resim 8 ve 9) kullanıldığı düşünülmektedir. Bu yönü ile resimlerde vurgulanan yeşil dengeyi, doğanın ve hayatın gücünü simgelemektedir. Yukay ve arkadaşları (2015) okul öncesi çağda eğitime devam eden 109 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirdikleri çalışmada öğrencilerde kötü ve iyi kavramlarına yönelik algıları resim analizi yöntemi ile incelemiştir. İnceleme sonucunda resimlerde en fazla mavi ve yeşil renklerin çocuklarda "iyi" kavramı ile ilgili çağrışımlar oluşturduğu belirlenmiştir.

Yeşil renkten sonra en fazla vurgulanan rengin gri olması ise genel anlamda önemlidir. Gri renk, resimlerde ciddiyet ve ilişkili olarak diplomasıyı ifade eder türdedir (Karataş, 2003; Özdemir, 2005; Koca ve Ko, 2008). Atatürk'ün Büyük Taarruz öncesinde Yunan kesiminin Anadolu'daki işgal faaliyetlerine rağmen diğer ülkeler ile yaptığı çözüm görüşmelerinde diplomasıyı tercih ettiği bilinmektedir (Sarısaman ve Üçüncü, 2016). Bu anlayış Büyük Taarruz sonrası süreçte dahi (Doğu Trakya kurtarılması vb.) Türk tarafınca tercih edilmiştir (Yüceer, 2008). Dolayısı ile incelenen resimlerde vurgulanan gri renklerin bu açıdan tercih edilmesi çelişki arz etmemektedir.

Resimler incelendiğinde, turuncu rengin resimlerin tamamına yakınında (%81.8) kullanıldığı ve yarısında (%54.6) farklı vurgular ortaya koyma amaçlı tercih edildiği görülmüştür. Özellikle Atatürk'ün yer aldığı resimlerde, bulunduğu ortamlar (iç-dış) fark etmeksizin Atatürk'ün el ve yüz hatları somut biçimde turuncu renk ile vurgulanmaktadır. Aynı resimlerde diğer bireylerin el ve yüz hatları ise sarı tonlarında resmedilmektedir. Turuncu rengin dinamizm, güç ve cesaret yanı sıra dikkate çekici özelliklerinin Atatürk'ü ön plana çıkarma amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İncelenen resimlerde, en az kullanılan rengin mor renk (%18.2) ve en az vurgulanan rengin ise pembe ve mor renkler (%9.09) olduğu belirlenmiştir. Melankolik karaktere sahip ve insanda duygusal olarak olumsuzluğa neden olabilmektedir. Tonunun sıcaklaşması veya soğuklaşması duygularda olumlu ve olumsuz etkiler oluşturabildiği gibi Amerikan psikologlar tarafından gerçekleştirilen deneyde frenleyici özelliğinin de olduğu bildirilmektedir (Sezer, 2020). Dolayısı ile kullanım tonları kritiklik arz ederken bu renk içerikli görseller çocuklarda olumsuz algılanabilecektir. Örneğin Aktekin ve arkadaşlarının (2011) yaptığı çalışmada öğrencilerde mor rengin kasvet duygusu ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Resimlerde pembenin kullanıldığı alan, cinsiyet yaklaşımının etkisi ile “kadın” ile birlikte kullanıldığı düşünülebilir (Resim 10). Türk toplumunda pembe ile kadının ilişkilendirildiği, çocuklarda ise pembenin bu tür kullanımı ile anne duygularına çağrışım yapacağı düşünülmektedir (Tutumlu, 2019). Bu rengin kullanıldığı ve kadın teması olan resimleri gözlemleyecek çocuklar, aile ve anne duyguları açısından etkilenebilecektir. Öyle ki Tutumlu (2019) tarafından okul öncesi dönemdeki 116 çocuğun katılımı ile çocuklarda renk kullanımları ile uygulamaları incelenmiştir. İncelemeye göre okul öncesi dönem çocuklarında pembe renk ile anneyi ilişkilendirmekte ve mutluluğu-sevgiyi ifade ettikleri benzer biçimde mavi rengi de babaları ile ilişkilendirerek, sıcaklık, rahatlama ve güven duygularını ifade ettikleri belirlenmiştir. Yukay ve arkadaşları (2015) okul öncesi dönem çocuklarında mavi renkli görsellerin “iyi” kavramıyla ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Mavi renk, önceki dönemlerde özellikle Romalılar ve Eski Yunan toplumlarında önemsiz, gözlere kötü görünen renk olsa da günümüzde Avrupa’da da en sevilen renktir (Pastoureau, 2005). Bu çalışmada mavi resimlerin bir kısmında (%27.3) kullanılıp iki tanesinde (%18.2) vurgulanmıştır. Mavi renk (Resim 6) ile pembe rengin (Resim 10) vurgulandığı resimlerin bir bölümünde aile, birlik, rahatlama ve güven duyguları yer almaktadır.

Savaş, tarafların silahlı mücadeleleri yanı sıra en önemli bileşeni olan insan faktörü nedeni ile kanlı mücadeleler olarak seyredebilmektedir. Büyük Taarruz göz önünde bulundurulduğunda benzer durumun varlığı kaçınılmazdır. Ancak incelenen resimlerde hiçbir resimde “kan” ifadesini simgeleyen kırmızı renk kullanılmadığı görülmüştür. Bu tercihin, kitabı okuyabilecek çocuklarda kan teması ile olumsuz etkilerin oluşturulmaması kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Öyle ki Türkiye’de yapılan bir çalışmada ön lisans öğrencilerinin kırmızı renkli yazı ve görseller karşısında öfke ve heyecan duygularının ilişkili olduğu belirlenmiştir (Aktekin ve ark., 2011). Resimlerde tercih edilen kırmızı rengin resimleri inceleyen bireylerde gerilime neden olduğu ifade edilmektedir (Günay, 2008). Dolayısı ile her ne kadar savaş ve ülke savunması sonrası Türk askeri birliklerinin galip gelmesi aktarılsa da kanı simgeleme amacı ile kırmızı rengin kullanılmaması çocuklar adına yerinde tercihtir.

Çalışmada ön plana çıkan bir diğer bulguda siyah renge yöneliktir. Resimlerin yarısından fazlasında (%72.7) siyah renk kullanılırken daha hafif ve geri planda tercih edildiği ve vurgulanan özelliğinin ise daha az sayıda resimde (%18.2) olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen resimlerde siyah rengin vurgulandığı karelerde güç, asalet ve tutkuyu simgeleme amaçlı olduğu görülmüştür. Siyah rengin diğer renklere oranla daha koyu renkte olması yanı sıra simgesel anlamda gizemliliği ve asili, ölümü ve yas tutmayı ifade ettiği kabul edilmektedir (Ünal, 2020; Dokumacı, 2020). Tutumlu (2019) tarafından okul öncesi çocuklarının siyah ve koyu renkleri sevmedikleri ve bu tür renklerde korkunun simgelendiğini algıladıkları belirlenmiştir. Siyah genel olarak kötü anlamlar çağrışırsa da (Pastoureau, 2016; Dokumacı, 2020) tarihte ilk renkler arasında yer aldığı, birçok bilimsel çalışmada (Newton’un icatları vb.) ilk tercih edilen renkler arasında olduğu unutulmamalıdır.

Büyük Taarruz, tarihsel anlamda önemli askeri zaferler arasında yer almaktadır. Bu etkinin sürekli biçimde farkında olunması ise gelecek nesil konumundaki günümüz çocuklarına aktarımı ile sağlanabilmektedir. İncelenen resimler genel anlamda Büyük Taarruz’u yaşanan olaylar çerçevesinde ve kurgu yapmaksızın aktarmıştır. Atatürk’ün “Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz’dir İleri”

sözünü söyleme sahnesi (Resim 3) ve benzer biçimde yaşanmış diğer olayların (Resim 5 ve 7) resmedildiği görülmüştür. Resimlerin genel olarak güven, birlik, toplumsallık, güç, cesaret ve hareket kabiliyeti bakımından üstünlük (Resim 2) duygularını sunduğu anlaşılmaktadır. Savaşın olumsuz sonuçlarından kan temasının hiçbir resimde işlenmemiş ve çağrışım dahi yapmayan türde olması, askeri faaliyetlerin fiziki güçle birlikte stratejik hamleler ile de kazanılabildiğini sunmaktadır. Ayrıca resimleri inceleyebilecek çocuklarda (özellikle küçük yaşlarda) kan teması ile olumsuz duyguların güdülenmemiş olması da olumlu yaklaşımdır.

Resimlerde ortaya çıkan bir diğer etken de, gölge efektinin kullanılmamış ve vurgulanmamış olmasıdır. Bir kısım resimde (Resim 2, 4, 7 ve 9) kullanıldığı tahmin edilse de oldukça transparan veya anlamlandırılmayan özelliktedir. Gölge, Leonardo da Vinci tarafından ışığın engellenmesi olarak tanımlanırken, resim sanatının doğmasındaki referans nokta şeklinde kabul edilmektedir. Resimlerde üçüncü boyut yanılması veya espas yaratma amacı ile kullanılabildiği gibi görsel zenginlik katmaktadır. Kullanımları ile sanat ürünlerinin etkisi artmaktadır (Ateş, 2020). Kullanım biçimine göre gölgenin bir diğer yönü ise korkutucu duyguları ve yaşamsal problemleri betimleyen türde olmasıdır (Giderer, 2017). Her iki anlam incelendiğinde, Büyük Taarruz'u anlatan resimlerde gölgenin kullanım özelliği belirlenerek, bu resimleri inceleyecek çocuklara görsel anlamda üçüncü boyut yanılması, görsel zenginlik ve etkilerin artırılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

5. SONUÇ

Araştırmada resimlerin, Büyük Taarruz ile ilişkili olduğu ve yaşandığı (kaynaklı olarak) tarih kaynaklarında yer alan olaylar doğrultusunda aktarıldığı belirlenmiştir. Bu yönü ile resimlerin hayali kurgu niteliğinde olmadığı anlaşılmaktadır. Resimlerde renk, farklı tercihler doğrultusunda uygulanabilmektedir. İncelenen resimlerde vurgulanan renk sayısı 11 olarak belirlenmiş olup kullanılan renkler dışında bir renk vurgulanmamıştır. Savaş veya askeri mücadele denildiğinde “kan” görülmesi kaçınılmazdır. Ancak resimlerde kırmızı renk kullanılırken, bunlardan hiçbirisinin “kan” anlamına karşılık kullanılmadığı görülmüştür. Bu durumun resimleri inceleyecek küçük yaşta çocuklara olumsuz etki oluşturmaya neden olmayacağı anlaşılmaktadır.

İncelenen resimlerde fazla rengin kullanılması ve vurgulanması ile resimleri inceleyecek çocukların zihinsel anlamda olumlu yönde etkileeneceği düşünülebilir. Resimlerde vurgulanan renkler ve ifade ettikleri anlamlar incelendiğinde ise;

- Beyaz: istikrarı, teslimiyeti, temizliği ve devamlılığı,
- Gri: ciddiyeti, hareketsizliği, yavaşlığı, önemi ve siyaha yakın olması asaleti,
- Kahverengi: toprağı, sessizliği, düzeni, sadeliği ve güveni,
- Kırmızı: savaşı, hareketi, cesareti, gücü, direnişi ve kazanılan zaferi,
- Mavi: dinginliği, huzuru, sakinliği ve bayrak ayrımı,
- Mor: korkuyu,
- Pembe: uyumlu olma, rahatlığı,
- Sarı: bir arada yaşamayı, toplumsallığı, güven, uyumu, özlemi ve hayata karşı rahat bir tutumu,
- Siyah: asaleti, gücü, tutkuyu
- Turuncu: dinamizm, umut, cesurluk, güç ve dikkat çekici özelliği,
- Yeşil: güven, denge, huzur, uyum doğanın, hayatın gücünü, zihinsel berraklığı, netliği, canlılık, hız, uyumu, uyumlu olmayı, yaşam, başarı ve yaratıcılığı,

ifade etme amacı ile vurgulandığı görülmüştür (Karataş, 2003; Özdemir, 2005; Koca ve Ko, 2008; Aktekin ve ark., 2011; Ünal, 2020; Dokumacı, 2020).

Savaş ve askeri mücadeleleri resimleyen görsellerin askeri üniformaları temsilen yeşil renkleri içermesi tahmin edilen kavramlardandır. Ancak incelenen resimlerde savaş ve askeri mücadeleler

anlatılması yanı sıra en fazla kullanılan yeşil renklerin genellikle huzur, güven ve denge anlamlarını vurguladığı görülmüştür (Dokumacı, 2020). Resimlerde en fazla kullanılan ikinci renk olan gri renk ise diploması ifadesini vurgulamıştır.

6. ÖNERİLER

Çocukların gelişimi açısından görsel ürünler önemlidir. Özellikle kültürel anlamda yaşanmış tarihi olayların aktarımında resimler tercih edilebilmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırma sonucunda:

- Çocukları olumsuz biçimde etkileyebilecek tür, anlam ve renklerden kaçınılması,
- Çocukların zihinsel gelişimlerine katkı sunabilecek gölge türü efektlerin gerekli karelerde kullanımının sağlanması,
- Çocuklara yönelik sunulacak resimli kitapların incelemelerinde pedagoğ yanı sıra resim tekniklerinin incelenmesinin de zorunlu hale getirilerek onay sürecinin geliştirilmesi,
- Çocuklara hitaben hazırlanacak resimlerin renk ayrımlarının anlam ve kullanım dengesinin, baskı ve mürekkep kaynaklı sorunların engellenmesi,
- Resim konusu ile vurgu noktasının aynı doğrultuda olması

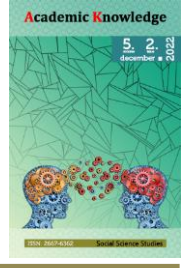
önerilmektedir. Bu öneriler doğrultusunda ortaya konulacak içeriklerin çocuklara olumlu katkı yapabileceği gibi başarılı resimlerin de ortaya çıkmasını sağlayacak, yayın süreçlerinin gelişmesini ve tercih edilirliliği arttıracakı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktekin D. B., Şimşek Y. & Kaplan B. (2011). Renklerin Duygular Üzerine Etkisi. *Maltepe Tıp Dergisi*, 3 (1), 31-33.
- Alves, A.L., de Giuli, M.R., Zitkus, E., & Paschoarelli, L.C. (2022), Color influence on the use satisfaction of kitchen utensils: An ergonomic and perceptual study. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 90, <https://doi.org/10.1016/j.ergon.2022.103314>.
- Ateş, Ö.K. (2020). Resimde Gölgenin Kullanımı ve Burhan Doğançay'ın Yapıtlarında Gölge. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), 497-515.
- Ayaydın, A. (2011). Çocuk Gelişiminde Bir Oyun Olarak Sanat ve Resim, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (37), 303-316.
- Batchelor, K. E. (2017). Around the World in 80 Picture Books: Teaching Ancient Civilizations through Text Sets, *Middle School Journal*, 48 (1), 13-26, doi: 10.1080/00940771.2017.1243922.
- Bayırlı, A., Orkun, MA. & Bayırlı, S. (2019). Öğrenme Stilleri Modellerinin İncelenmesi, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 71-83.
- Bektaş, H. (2019), *Zafere Yürüyüş: 30 Ağustos*. Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Canel, A.N. (2011). Çocuklar Neden Resim Çizer, *Sanat ve İnsan Dergisi*, 3, 1-6.
- Çelebi, M. (2019). Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (Özel Sayı: İzmir'in İşgali), 131-154.
- Chang, B., & Xu, R. (2019). Effects of Colors on Cognition and Emotions in Learning. *Technology, Instruction, Cognition and Learning*, 11 (4), 287-302.
- Demirdurak, B. (2022), *30 Ağustos 1922*. Gita Yayınları, İstanbul.
- Dilci, T. (2017), *Çocuk Resimlerini Okuyabilmek*, 2. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Dokumacı, M. (2020). Renklerin İnsan Yaşamındaki Etkileri ve Renklerin Tarih Boyunca Yolculuğu. *Takvim-i Vekayi*, 8 (2), 120-131.
- Engirmen, M. (2014), *30 Ağustos En Büyük Zafer*, 6. Baskı. Ankara: Engin Yayınevi.
- Giderer, B. (2017). Resim Sanatında Gölge. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (8), 73-92.
- Günay, D. (2008). Görsel Okuryazarlık Ve İmgenin Anlamlandırılması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1 (1), 1-29.
- Hosseini, S.F., & Ghabanchi, Z. (2022). What's in a Color? A neuropsycholinguistic study on the effect of colors on EEG brainwaves, immediate emotional responses, and English language vocabulary retention among Iranian young adults. *Journal of Neurolinguistics*, 63, <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2022.101083>.
- Huchendorf, L. (2007). The effects of color on memory. *UW-L Journal of Undergraduate Research*, X, 1-4, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.590.8217&rep=rep1&type=pdf> (Erişim Tarihi: 19.06.2022)
- Karataş, S. (2003). Öğretim Amaçlı Web Sayfası Tasarımında Renk Kullanımı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 139-148.
- Koca, E. ve Ko, F. (2008). Çalışan Kadınların Giysi Seçimleri Ve Renk Tercihleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (24) , 171-200.
- Korkmaz, A.V. (2007), *Mustafa Kemal ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Basımevi.
- Kreiser, K. (2018). *Atatürk* (D. Zaptçioğlu, Çev.). 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Larragueta, M. & Ceballos-Viro, I. (2018). What Kind of Book? Selecting Picture Books for Vocabulary Acquisition, *Reading Teacher*, 72 (1), 81-87, doi: 10.1002/trtr.1681.
- Miles, M.B. & Huberman, A.B. (1994). *An Expanded Sourcebook Qualitative data analysis*. Second Edition. Thousand Oaks. CA: Sage Publications, Inc.

- Oğuz, A. (2003). Afyon'da Yunan İşgali: Gazilerin Dilinden Kurtuluş Savaşı Ve Yunan Mezalimi, *Milli Folklor Dergisi*, 8 (58), 150-161.
- Özdemir, A. (2005). Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 391-401.
- Papazian, G. (2021). Coloring Feelings: Concept Books Making and Remaking Racialized Color Meanings. *Children's Literature in Education*, 52 (3), 357-377, doi: 10.1007/s10583-020-09423-8.
- Pastoureau, M. (2005), *Mavi/Bir Rengin Tarihi* (İ.M. Uysal, Çev). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Pastoureau, M. (2016), *Siyah: Bir Rengin Tarihi*, (M. Tufan, Çev). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Resmi Gazete (2001), Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 08.11.2001, Sayısı: 24577, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5352&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 25.10.2022)
- Roser, N., Martinez, M., & Fowler-Amato, M. (2011). The power of picturebooks: Resources that support language and learning in middle grade classrooms. *Voices from the Middle*, 19(1), 24-31, <https://library.ncte.org/journals/vm/issues/v19-1/17173>.
- Safran, M. & Aktaş, Ö. (2012). Savaş ve Tarih, *Milli Eğitim Dergisi*, (196), 246-257.
- Sarısamam, S. ve Üçüncü, U. (2016). Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, (15); 269-310.
- Sayılır, B. (2014). 30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (16), 89-114.
- Sezer, A. (2020). Resim Sanatında Empresyonizmden Günümüze Mor Rengin Plastik Analizi . *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 8 (22), 221-239.
- Spence, I., Wong, P., Rusan, M., & Rastegar, N. (2006). How Color Enhances Visual Memory for Natural Scenes. *Psychological Science*, 17(1), 1-6. <http://www.jstor.org/stable/40064341> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- Tükelay, C. (2019). Prof. Dr. Ortaylı: Büyük Taarruz zaferi üstün bir kurmay savaşıdır, C. Tükelay (Ed.), Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-ortayli-buyuk-taarruz-zaferi-ustun-bir-kurmay-savasidir/1564611#> (Erişim Tarihi: 22.07.2022).
- Tuncel, B. (2020), *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanması*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tutumlu, R. (2019), *Okul Öncesi Çocuklarda Renklerin Kullanımı Ve Uygulanması Üzerine Bir Çalışma* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Bilim Dalı, Konya.
- Ünal, Y. (2020). *Soyut Resimlerde Renk Etkilerinin İncelenmesi* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- Volkan, V. D. & Itzkowitz, N. (2020). *Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi "Atatürk-Anatürk"*. S. Yağcı (Ed.). 3. Baskı. Ankara: Pusula Yayınevi.
- Webster, M.A., & Kay, P. (2012). Color Categories and Color Appearance. *Cognition*, 122 (3), 375-392, doi: 10.1016/j.cognition.2011.11.008.
- Yellice, G. (2018). İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında "Küçük Asya Felaketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (70), 503-530.
- Yüceer, S. (2008). Büyük Taarruz Sonrasında Yaşanan Dış Gelişmeler Ve Türk İngiliz Savaşının Çıkmamasında Tarafların Rolü, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (15), 379-394.
- Yukay Y. M., Canel, N. , Mutlu, N. , Yılmaz, S. & Çap, E. (2015). Okul Öncesi Çağdaki Çocukların "İyi" ve "Kötü" Kavram Algılarının Resim Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13 (29) , 271-303.
- Yusufoğlu, K. (2011). *Atatürk'ten Hatıralar-2: Askeri Deha*. İstanbul: Yılmaz Basım Yayın ve Dağıtım.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 26.10.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 09.08.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu / Pup Date Season : Güz / Autumn

Hakkı Baha Bey'in "Musâhabât-ı Edebîyye" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Murat TURNA *

Anahtar Kelimeler:

Musâhabât-ı Edebîyye,
Hakkı Baha Bey,
Edebiyat Teorisi

ÖZ

Hakkı Baha Bey edebiyat, felsefe, psikoloji ile ilgilenmiş bir aydındır. 20 civarında eseri ve muhtelif edebî mahfillerde çıkmış ancak kitap hâline dönüştürülmemiş çok sayıda yazısı bulunmaktadır. Musâhabât-ı Edebîyye sohbet havasında edebiyat kavramı, edebiyatın kökeni ve edebîliğin ne olduğu meselesi üstünde durur.

Ta'lîm-i Edebiyat sonrasında, Türk edebiyatına taşınan yeni görüş ve yorumlar, Musâhabât-ı Edebîyye'nin izleğidir. Kitapta edebiyat ve psikoloji arasında bağ kurulur. Edebiyat kavramı fikir, his ve hayal cepheleriyle ele alınır. Ruhi uyarılma ile edebiyat arasındaki ilişkinin altını çizen yazar, görüşlerini somut biçimde ve ayrıntılı olarak anlatmaya çalışır.

Bu makale, basımından sonra unutulmaya yüz tutmuş bu eseri, günümüz okur ve akademisyenleri ile buluşturma amacını taşır. Tanıtacağımız kitabın şimdiye dek edebiyat araştırmacılarına konu olmadığı tespit edilmiştir. Makale, Hakkı Baha Bey'e dair kısa bilgi sunduktan sonra, Musâhabât-ı Edebîyye'nin içeriğine ve onun, edebiyat bilgi ve teorileri bakımından işlevine odaklanır. Eserin Latin alfabesine aktarılması, geçmiş birikimi tespit ve tahlil etmenin yanında, güncel literatürün kazancı olacaktır.

Hakkı Baha Bey's "Musâhabât-ı Edebîyye" (Review-Text)

Keywords:

Musâhabât-ı Edebîyye,
Hakkı Baha Bey,
Literary Theory.

ABSTRACT

Hakkı Baha Bey is an intellectual who is interested in literature, philosophy and psychology. He has around 20 works and many articles that appeared in various literary gatherings but were not turned into books. The concept of literature, the origin of literature, and the issue of what literature is, in the spirit of conversation in Musâhabât-ı Edebîyye.

After Ta'lîm-i Edebiyat, new views and interpretations carried to Turkish literature is the path of Musâhabât-ı Edebîyye. The book establishes a link between literature and psychology. The concept of literature is handled with the aspects of idea, feeling and imagination. Underlining the relationship between spiritual arousal and literature, the author tries to explain his views concretely and in detail.

This article aims to bring this work, which has sunk into oblivion after its publication, with today's readers and academics. It has been determined that the book we are going to introduce has not been the subject of literature researchers until now. After presenting brief information about Hakkı Baha Bey, the article focuses on the content of Musâhabât-ı Edebîyye and its function in terms of literary knowledge and theories. Transferring the work to the Latin alphabet will be the gain of the current literature as well as identifying and analyzing the past accumulation.

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye, mturna@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1413-6246.

GİRİŞ

1. Hakkı Baha Bey ve Eserlerine Dair

Hakkı Baha Bey, 1879 ile 1942 yılları arasında yaşamış çok yönlü bir aydındır. Osmanlı'nın son dönemlerinde subaylık, öğretmenlik, eğitim müfettişliği kaymakamlık ve mebusluk yapar. Milli Mücadele döneminde, Kuvva-yı Milliye Bursa Reisi olarak adından söz ettirir. Cumhuriyet sonrasında ise tekrar öğretmenlik, ayrıca okul ve müze müdürlüğü görevleri üstlenir. Edebiyat Cemiyeti, Muallimler Birliği gibi kurumların kurucusudur. Türk Dil Kurultayı, Milli Eğitim Şurası gibi önemli meclislerde veya danışma heyetlerinde rol alır. Asker kökenli bir eğitimci ve idareci olarak bilhassa 1910 - 1930 arası son derece hareketli bir hayatı vardır ve bu süre zarfında tanınırlığı had safhadadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağı, hocalığı, yayıncılık ve organizasyon faaliyetleri vesilesiyle geniş bir çevre edinmiştir. Çeşitli cepheleri vasıtasıyla kimisi arkadaşı kimisi talebesi olan Enver Paşa, Talat Paşa, Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Celal Bayar, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Bursalı Mehmet Tahir, Ömer Seyfettin, Halide Edip, Hüseyin Cahit (Yalçın), Afet İnan, Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Kazım Köni Hakkı Baha Bey'i yakından bilen kişilerdir (Akkılıç 1999: 26-33). Bugün ismi çok sınırlı bir çevre dışında pek bilinmese de Hakkı Baha Bey'in, eserleri ve faaliyetleri ile Türk kültür ve sosyal hayatına katkıları olmuştur.¹

O, millî kültürü, Türkçeyi önemser. Her sahada literatürün gelişmesine destek verir. *Gayri Meş'ur'un Terbiyesi, Ruhî Terbiye ve Kue Müessesesi, Telkin Nedir?* tercümelemleri ile yurttan kendisine yeni bir ilginin uyandırdığı felsefe ve psikoloji alanlarına, *Musâhabât-ı Edebîyye, Usûl-i Tenkit* çalışmaları ile edebiyata ve dile katkı sağlar. Bazı eserlerinde, modern pedagojiye dair bilgiler ve nazariyat şemaları yer alır (Kemaloğlu 2022: 209). Yayımlanmamış çevirilerinin de kayda değer eserler olduğu eklenmelidir. *Umumi Ruhîyat, Felsefi Tetkike Fizyolojik Medhal, Siyasi Ruhîyat* gibi çevirilerinin, muhtemelen, o dönem için işlediği konu ve hatta adları itibarıyla dahi özgün ve ilgi çekici olduğu söylenebilir. Ne var ki farklı araştırmalara konu olacak bu eserlere günümüzde ulaşılamamaktadır.

"Hakkı Baha Bey'in 7 telif ve 12 çeviri kitabı; gazete, dergi vb. yayınlarda yayımlanmış 79 yazısı, kitap tanıtımı/tenkidi, 9 yayımlanmamış çeviri kitabı, 3 yayımlanmamış telif eseri ile 11'in üzerinde konuşması/konferansı 1 oyunu vardır." (Kemaloğlu 2022: 137).

Şiirleri, hikâyeleri, makaleleri Mecmua-i Edebiye, Çocuk Bahçesi, Füyûzât, Hayat mecmuaları ile İlim-Fen-Felsefe Tettebbuatı Mecmuası, Millî Mecmua, Genç Müslüman, Uludağ Dergisi, Fikirler Dergisi, Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi ayrıca Yeni Asır, Şûra-yı Ümmet, İştirak, Ertuğrul gazetelerinde çıkar. Tüm bunların yanı sıra Kemaloğlu (2022: 171), onun, Hakkı imzasıyla Servet-i Fünûn'da da hatıra, hikâye, makale tarzında olmak üzere, dokuz parça yazısının olduğu iddiasındadır.

Hakkı Baha Bey, yazılarının çıktığı bu dergilerde aktif rol almıştır. Bazılarında yalnızca yazar olarak yer alır. *Füyûzat, Genç Müslüman* dergilerinin yöneticisi ve baş yazarıdır. *İlim-Fen-Felsefe Tettebbuatı Mecmuası'nın* çıkması için fikir babası olur ve Kazım Nami Duru, Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp'i mecmua etrafında bir araya getirir (bgc.org.tr). Tek sayılı bir dergi olan, Bursa'da çıkardığı *Genç Müslüman*, aynı zamanda dünya görüşünü geniş oranda izah ettiği bir dergi olarak dikkat çeker (Kiraz-Coştu 2022: 1-24)

¹ Sonradan Pars soyadını alan Hakkı Baha Bey hakkında bilgi alınacak kaynaklar muhtelifdir. Araştırma yaparken karşılaştığımız üzere, bazı bilgiler gazete köşelerinde ve kataloglardadır. Kurumsal arşivlerde bulunanlar olduğu gibi şahsi arşivlerde unutulmaya yüz tutmuş şekilde kalanlar da mevcuttur. Bazıları da internette dağınık bilgiler hâlinindedir. Tüm bunları tespit edip, ilk elden kaynaklarla bu bilgileri gözden geçiren Muhammet Kemaloğlu, Hakkı Baha üzerine ayrıntılarıyla dikkat çeken bir doktora tezi hazırlamıştır. (Muhammet Kemaloğlu: Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri, Hacı Bayram Veli Üniversitesi -Yayımlanmamış Doktora Tezi - Ankara, 2022.) Dökümlü muhteviyatı ve nesneliliği dolayısıyla Hakkı Baha'nın hayatı ve edebi yanına dair yazarken, bizim de başvuru kaynağımız olan çalışmanın, içerdiği titizlik ve kesinlik itibarıyla belli bir boşluğu doldurduğunu kaydetmeliyiz. Bu tezde, seçkin bir aileden gelen Hakkı Baha'nın kapsamlı bir biyografisi, yeni bir devletin kuruluşunda oynadığı rol, Mustafa Kemal'le olan ilişkileri, sergilediği faaliyetler, yazdığı eserler ve vefatı ardından, mühim isimlerin onun hakkında kaleme aldığı yazılar yer alır.

Çeşitli edebî türlerde örnekler veren Hakkı Baha Bey'in, edebiyat tarihlerine geçmesi icap eden bir sanatçı olduğunu öne sürmek doğru olmayabilir. Mamafih edebiyat da dâhil olmak üzere sosyal bilimlerin farklı şubelerine ilgi duyduğu açıktır. Onu, bir edebiyat amatörü olarak nitelemek, belki de en isabetli hüküm olacaktır fakat bu amatörlük, merakın ötesine taşan bir yarı profesyonelliğe varır. Teknik bir mevzu olan noktalama işaretlerine dair müstakil bir kitap yazması; sonra, edebiyatı olgusallaştırıp teorik zemin üstünden işleme, onu ruhiyatla ilişkili tanımlaması, genel olarak kavramlara olan özeni bu yargımızı destekler. Turan Güler (2020: 577), *Usûl-i Tenkit*'i incelediği makalesinde, Hakkı Baha'nın "Türk siyaset ve düşünce hayatında"ki yerine atıfta bulunur ve edebiyata gösterdiği yakın ilginin kültür hayatımızdaki rolüyle bağı üstü örtülü biçimde kurulur.

Hakkı Baha Bey'in yazdıkları yalnızca edebiyatla münhasır değildir. Osmanlı'nın parçalanma devrini idrak etmesinden dolayı pragmatist bir yaklaşımla pek çok konuya el atar. Sosyal sorunlardan ferdi psikolojiye, kooperatifçilikten eğitime, tüzük yazımından hasbihal yazılarına dek geniş bir yelpazede kalem oynattığı müşahede edilir. Siyaseti de endüstriyel ağaçlandırmayı da konu edinir. Anlaşılmaktadır ki mesleki seciyeden Osmanlı felsefe tarihine kadar yazdıkları, ihtiyaca binaendir. Hangi alanda eksiklik hissettiyse, o alana yönelmiş; sezdiği iktisadi, kültürel, edebî boşlukları giderme adına çalışmıştır. Millî çıkarları daima ön planda tutar. Düz yazıları, genel itibarıyla millî bir karakter içerir.

Üzerine yazılanlardan, Hakkı Baha'nın, ilimle dolu, sade bir hayat sürdüğü ortaya çıkar. Millî Mücadele döneminde etkin ve Mustafa Kemal'in arkadaşlarından olmakla beraber, sonraki yıllarında kariyerinin ve tanışık olduğu kimselerin nüfuzunu kullanmaktan imtina ederek, kitaplarının arasında mütevazı bir ömür geçirdiği görülür. Onun sergilediği kişilik özellikleri ve milletine faydalı olma azmi, dönemin önemli sanatçısı Halide Edip'i etkilemiştir.

Halide Edip, bahsedilen nitelikleri dolayısıyla Hakkı Baha'yı genç kuşaklara tanıtmanın önemli bir vazife olduğundan söz eder. Vefatı sonrası Akşam'da yayımlanan yazısında, "medenî insanlara elzem olan bazı esas kıymetleri şahsında toplamış ve onlara göre amel etmiş bir insan" diyerek, böyle müstesna aydınların yeni yetişen nesillerce bilinmesinin, gençliğe gayret ve ufuk kazandıracağını bildirir. (edebiyatsöylesileri.com)

2. Musâhabât-ı Edebîyye Üzerine

Hakkı Baha Bey, Selanik'te, baş yazarı ve müdürünün kendisi olduğu ve sadece üç sayılı bir serüveni olan Füyûzât isimli bir mecmua çıkarır. *Musâhabât-ı Edebîyye* ilk kez Füyûzât'ta tefrika edilir.² Peyderpey çıkan bu yazılar, sonradan kitaplaştırılarak Bursa Vilayet Matbaası'nda 1327 tarihi ile (1909 - 1910) basılır. 19 cm. ebatlarında ve 32 sayfa olan bu eser, sınırlı bir hacme sahiptir. (Kemaloğlu 2022: 139).

İncelediğimiz kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar kısmında, Bel_Osm_K06594 demirbaş kodu ve 818.41 HAK 1327 R/1911 k.1/1 yer numarası ile kayıtlıdır. Hakkı Baha'ya ait bu eser tek nüsha ve tek cilttir (ataturkkitapligi.ibt.gov.tr). Her ne kadar kitabın başında "Birinci Kitap" ibaresi bulunsa da müellifin ikinci bir kitapla etüdünü devam ettirdiğine dair bir bulguya ulaşamadık; *Musâhabât-ı Edebîyye*'nin üzerine yazılmış herhangi bir yazıya da rastlayamadık.

Musâhabât-ı Edebîyye, edebiyatın adlandırılması meselesi ile başlar. Geleneğe bağlantı kurularak, Arap dilinden konuya dair birtakım bilgiler sunulur. Edebiyatın "iffet ve istikamet, hicap ve haya, zarafet ve nezaket" kavramlarından yola çıkılarak bugünkü manasına geldiği söylenir.

² Kemaloğlu, Füyûzât'taki tefrikaların künyesini şu şekilde verir: Pars, H. B. (1908-1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 8-14.; Pars, H. B. (1908-1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 1-6.; Pars, H. B. (1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:3, 5 Mart 325 (1909), 1-6.

Fransızcadaki “litterature” ile Arapların ifade ettiği edebiyat arasındaki fark ve benzerlik üzerine konuşulur. Daha sonra sanat ile zanaat ayırımına değinilir. Yazar kısa bir izahın ardından edebiyatın tarifine geçer. Recâizade Mahmut Ekrem’den ve Menemenlizade Tahir Bey’in dediklerinden alıntılar yapar; fakat kaydedilenlerin tam manasıyla edebiyatı tanımlayamadığını belirtir. Ekrem Bey’in tarifi, şahsi zevki ön plana aldığından geneli kapsar nitelikte değildir. Diğer tarif ise eksik ve yetersiz bulunur.

Eserde dikkatimizi çeken husus, Hakkı Baha Bey’in edebiyatı psikoloji ilmiyle telif ederek izaha yönelmesidir. Bu tavır bizde yenidir. *Ta’lîm-i Edebiyat’ın* 1879’daki basımının ardından edebiyat bilgi ve teorisine bakışın değiştiğini *Musâhabât-ı Edebîyye’de de* gözlemleriz.

Ta’lîm-i Edebiyat, Arap belagatindeki alışlagelmiş tasnif yerine, Batı retoriğini esas almıştır. Eserdeki yeni tanımlama ve edebiyata dair çizilen perspektif yerleşik kalıpları sarsar. Edebiyatın izahında klasik tutumun yerine getirilen bu yeni bakış açısı, kendi döneminde epey eleştirilmiştir. Recâizade, kitabında, “Kuvâyı Zihniyenin Edebiyatta Fiili” başlığını taşıyan bölümde, edebiyatın psikolojiyle ilişkisine işaret eder. Fikir, his ve hayalin edebiyat kavramının oluşumunda ne denli belirleyici olduğunu dile getirir. Güzellik, çirkinlik ruhta uyananlarla ilgilidir. Bu da bir eserin edebîliğini tayin edecek güçte bir dinamik oluşturur. Yine “Tezyînât-ı Üslûb ve Envâ-ı Mecâz” başlıklı bölümde, üsluba ve çeşitlerine değinilir. Burada da klasik tasnifin dışına çıkılır (Yetiş 2010: 514-515). Recâizade’nin edebiyatı psikolojik unsurlarla açıklaması, 19. yüzyıl edebiyatı açısından çok büyük bir değişimdir. *Ta’lîm-i Edebiyat’*tan otuz sene sonra neşredilen *Musâhabât-ı Edebîyye*, Ekrem Bey’in ortaya koyduğu perspektifin Türk aydınlarınca benimsendiğini anlatan bir tavra sahiptir. Hakkı Baha Bey de edebiyatın psikolojiyle ilgili olduğuna kanidir. Eserinde, Ekrem Bey’in teorik çizgisiyle uzlaşan bir tavır sergiler. Konuyu his, fikir ve muhayyile unsurlarıyla ele alır. Üslubu işleyiş biçimi de yine Recâizade’den uzak düşmez. “Edebiyatın mevzûu; efkâr ve hissiyat ile bunların tarz-ı tasvir ve beyanından ibaret olduğundan mebâhis esasiye-i edebîyeyi “efkâr, hissiyat, esalib” namıyla üç kısma ayırmak iktiza eder.” denmesi, *Musâhabât-ı Edebîyye’*deki mantığın, *Ta’lîm-i Edebiyat’*la örtüştüğünün bariz bir kanıtıdır (Hakkı Baha 1327: 14)

Hakkı Baha Bey, bir sözün edebî sayılabilmesi için onu söyleyen kişide, o söz hangi etkileri uyandırıyor, sözü işiten kişide de o sözün aynı etkileri uyandırması gerektirdiğini öne sürer. Söyleyenin his, fikir ve muhayyilesinde meydana gelen tesir, muhatapta da cereyan etmelidir.

Yazar, insanı üç ana kuvvetin etkisi altında görür. Bunlar irade, fikir ve his kuvvetleridir. Bir de bunlara yardımcı olan hafıza ve hayal kuvvetleri eklenmelidir. Bunlar üstünde kısaca durduktan sonra, “kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye” ile ilgisi olan “hatır, yâd, derûn, iç, kalp, fevaid, müdrike” kelimelerinin manasına eğilir. Tefvik Fikret’in “Kılınc” şiirini örnek vermek suretiyle bahsedilen kelimeler çerçevesinde, “kuvva-yı ruhiye”nin bir edebî ürünü nasıl ortaya koyduğunu açıklar. Burada bir istitrat yapar; edebiyat ve şiir farkına temas eder. Edebiyat bir fen, bir sanat; şiir ise bu fennin, sanatın bir mahsulüdür. Edebiyat kapsayıcıdır. Şiir, edebiyatın bir cüzüdür.

Hakkı Baha Bey, şiir olsun, düz yazı olsun, yazılan bir metnin nihayetinde, bir ruh ve kültür dünyasına ait olduğunu bildirir. Fuzulî’nin, Nefî’nin Arap ya da Acem kelimeleri kullanmasına rağmen Türk ruhunu dillendirdiği kanaatindedir. Ona göre, öz önemlidir. “Bir Fransız, Almanca şiir yazar. Fakat bu şiirin yalnız kelimeleri Almancadır; fikr, his yine Fransızdır.” saptaması önemlidir (Hakkı Baha 1327: 13).

Yazarın zihnindekileri teferruata dökmekteki gayreti, araya farklı hususların girmesine neden olur. İlk istitradın peşi sıra ikinci bir istitrat daha gelir. Edebiyatı açıklarken Tolstoy’a uzanıp, oradan Ahmed Şuayib’in yazdıklarına geçivermesi, müellifin, teknik bir meseleyi ele alırken gereken kompozisyona pek de riayet etmediğini düşündürür. Bu durumu, eserin sohbet tarzında ilerlemesine bağlamalıdır. Yazar, ikinci istitratta, Ahmed Şuayib’in Servet-i Fünun’da sanat, ahlak ve kaideler

üstüne söylediklerini kritik eder. Burada savunduğu görüş, üslubun fikrin ya da hissin önüne geçemeyeceğidir.

Sona doğru ilerlerken, "Efkâr" başlığı altında fikir kuvveti işlenir. Yazar "Efkâr-ı iptidaiye, efkâr-ı taliye, efkâr-ı aliye" şeklinde bir tasnife gider. Halit Ziya'dan, Faik Ali'den aldığı örnek metinlerle görüşlerini açıklar. Fikirden gidilerek, metinlerin hissi ve hayali nasıl harekete geçirdiğinden ve bir edebî eserin nasıl oluştuğundan bahseder. Fikir, his ve hayal, metnin oluşum safhalarının her birinde rol oynar. İfade ettiklerinden yola çıkarak, edebiyatın tefekkür ve tahassüs gibi vazifeleri olduğu tezine gelir.

Kitabın son kısımlarında alıntılacağı metinler üstünde epey duran Hakkı Baha Bey, neredeyse her cümlenin, her beytin, hatta her mısranın, insanın duyularında neleri, nasıl uyandırdığını ya da müellifinin hangi duyularının harekete geçmesiyle onları kaleme aldığını, tafsilatıyla anlatmaya çalışır. Bu gayreti, âdetâ metni, bir laboratuvar çalışmasının malzemesi gibi gördüğünü düşündürür. Görüşlerini net ve kanıtlanır kılma çabasıdadır. Belki de bu yüzden metnin küçük yapı birimlerine varıncaya dek fikirlerini ayrıntılandırır. Eserin bitişine doğru müşahede edilen bu yoğunlaşmayı, onun konuyu sarıh ve vazıh biçimde izah etme arzusuyla ilgili kılmak mümkündür.

SONUÇ

Musâhabât-ı Edebîyye, nesnel olma titizliği gözetmeyen, adından da anlaşılacağı üzere sohbet tarzında olan; ancak edebiyata dair bilgi, görüş ve tahlillerin kayda değer biçimde aktarıldığı bir kitaptır.

Eser, *Ta'lîm Edebiyat* ile başlayan ve Batı perspektif ile gelişen edebiyat bilgi ve teorileri çalışmalarına sunulan mütevazı bir katkıdır. Hakkı Baha Bey'in, edebî cephesinin Recâizade derecesinde güçlü olmayışı, *Musâhabât-ı Edebîyye*'nin literatüre katkısını sınırlı kılmıştır. Mesleki donanım ve edebî kamuda tanınırlık bakımından yazar, başta Recâizade olmak üzere sahanın önde gelen isimlerinin gerisindedir. Bu nedenle kitabı da arka planda kalmıştır. Mamafih *Musâhabât-ı Edebîyye*, konuya yaklaşımı, izahları, ayrıntıya odaklanması, somutlaştırma gayreti itibarıyla dikkat çekicidir ve edebiyata klasik belagat prensipleri yerine *Ta'lîm-i Edebiyat*'ın açtığı yenilik penceresinden bakar.

Hakkı Baha Bey'in psikoloji ve felsefeye olan yakın ilgisi, eserdeki genel perspektifi belirler. Yazarın bu alanlarda belli bir birikimi olduğu aşikârdır. Nitekim çeviri ve telif eserleri, konuya dair yazıları hatırı sayılır bir yekûn tutar ve ortadadır. *Ta'lîm-i Edebiyat*, edebiyat ve psikoloji arasında bağ kurmasıyla yenidir. Ortaya konan bu yenilik, *Musâhabât-ı Edebîyye*'de, Hakkı Baha Bey'in şahsi müktesebatı ile desteklenir.

Kitapta, edebiyatın psikolojik temelleri olduğunun anlatılması mühimdir. Duyuların uyarılması konusu; fikir, his, hayal unsurları altında ayrıntıya dökülür. Buna göre nitelikli bir edebî eserde his ve fikir birbirinden ayrılmaz. Üslubun bir fikrin, hissin yahud hayalin tebliğ tarzı olduğu söylenir. Bununla beraber kitaptaki üslup bahsi kısıtlıdır ve üzerine tam olarak odaklanılmadığı kanaatini verir.

Musâhabât-ı Edebîyye'nin seyrinden, Hakkı Baha Bey'in, metnin organik bir bütünlük taşıdığı görüşünde olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bütünlük dışarıdan yekpare bir tamamîyet gibi görünse de edebiyat eserinin oluşum merhaleleri, öğeleri, ruhsal uyarımlarla ona bitişen kaynak yerleri vardır. Yazar bunlara dikkat eder. Ne var ki görüşlerini izah edip, kanıtlamak için ayrıntıya dalması, konunun uzamasına bazen de karışmasına neden olur. Eserin en büyük handikabı budur. Konu bütünlüğü yer yer dağınık. Bunun yanı sıra, sona doğru, yazarın her dediğini, okurun zihninde somutlaştırmak ve anlaşılır kılmak için ayrıntıya yoğunlaşması, başka hususlara değinmeye ya da konuyu derinleştirmeye imkân bırakmaz. Belki de bu yüzden kitap son bulmuş olsa da okura, tamamlanmışlık hissini vermez. Zihinde, eksik kalmış bir eser intibayı uyanır. Nitekim "Efkâr" başlığına "I" denilip, devamının gelmeyişi belirttiklerimizi destekler.

*Ta'lim Edebiyat'*ın dile getirdiği görüşler üstünden 143, *Musâhabât-ı Edebîyye'*de ifade edilenlerin üstünden ise 112 yıl geçmiştir. Bir asırdan fazla olan bu zaman dilimi içinde yeni teklifler sunulmuş, pek çok polemik yaşanmış ve nihayetinde bugün, büyük bir edebî birikim meydana gelmiştir. Bu eserlerde söylenenlerin bir kısmı günümüzde geçerliliği sorgulanan ya da artık geride bırakılmış hükümlerdir. Sözgelimi *Musâhabât-ı Edebîyye'*de, edebiliğin bir ölçütü olarak zikredilen, sözün herkeste aynı tesiri oluşturması gerektiği yargısı, uzunca tartışılmış ve bugün artık aşılmıştır. Başka bir deyişle, bir asır öncesinin o günkü bazı görüşleri, çağdaş kuramlarla bağdaşmaz. Buna rağmen bu eserlerin, yeniliğin gelişmesine, modern kuramların edebiyatımıza yerleşmesinde payı vardır. *Musâhabât-ı Edebîyye* de bu doğrultuda atılmış gösterişsiz ama faydalı bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkılıç, Yılmaz. "Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi, Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha", *Bursa Defteri*. 2, 1999, 26-33.
- Güler, Turan. "Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha'nın Usûl-i Tenkît Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili", *anemon*. 8 (2), 2020, 575-591.
- Hakkı Baha, *Musâhabât-ı Edebîyye*. Bursa (Matbaa-i Vilayet), 1327.
- Kemaloğlu, Muhammet. *Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Yayımlanmamış Doktora Tezi - Ankara, 2022.
- Kiraz, Nihayet Kübra - Coştu, Yakup. "Hakkı Baha ve Genç Müslüman Dergisi", *ANTAKİYAT*. 5 (1), 2022, 1-24.
- Yetiş, Kâzım. "Ta'lim-i Edebiyyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2010, 39/514-515.
- <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc#> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)
- <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)
- <https://edebiyatsoylesileri.com/post/648925036588171264/halide-edip-ad%C4%B1var-hakk%C4%B1-baha-pars-%C5%9Fiire-m%C3%BCzi%C4%9Fe> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)

Musâhabât-ı Edebîyye³

Birinci Kitap

Mündericât

Edebiyatın tarz ve sebep-i tesmiyesi – İlm, fen, sanat ve zanaat – Tarif – Gaye – Kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye – Şiir – Kavaid-i lisâniye – Ahlak ve edebiyat – Efkâr – Tasnif-i efkâr

1327

Bursa

Matbaa-i Vilayet

Birinci Kitap

Edebiyatın tarz ve sebep-i tesmiyesi – İlm, fen, sanat ve zanaat – Tarif – Gaye – Kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye – Şiir – Kavaid-i lisâniye – Ahlak ve edebiyat – Efkâr – Tasnif-i efkâr

Lisân-ı celil-i Arabide; terbiye ve namus, iffet ve istikamet, hicap ve hayâ, zarafet ve nezaket, kavaid-i mevzûa-i beşeriyeye riayet gibi ma'na-yı umumiyeye ve vaz olan "edeb" kelimesi kendisine terdif edilen kelimât-ı saire ile ma'na-yı mahsusa-i muhtelifeye delâlet etmek üzere isti'mâl olduğundan aksâm-ı hususiyeye inkisâm ile tenevvü etmiştir.

Mübâhese ve münazarada ittibâi lazım gelen kavaid-i mevzû-i nezakete: "edebü'l bahs" ulvi-i umumiye ve hukuk-u şahsiye-i beşeriyeyi hall ve ihkâk etmek vazifesiyle mevzûf olan kuzata ihtiyar etmeleri iktiza eden kavaid-i iffet ve terbiye ve mebâhis-i (...) * namuse "edeb'ül kadı" ilm-i ahlaka "edeb-î nefsi", ve bunun daire-i şümülu dahilinde olarak tenevvü eden kavaid-i muamelat-ı diniye, medeniye, beytiye ve şahsiyeye "edeb-î dini", edeb-î medeni" "edeb-î beyti", "edeb-î şahsi" tabir olunur.

Bahis sadedinde bulunduğumuz "edebiyat" kelimesinin de asıl menşei "edeb dersi" namıyla tefrik olunan "edebe'l kalem ve'l lisân" olmak lazım gelir.

[2] Şu mesrudât-ı vakia bize Fransızca "litterature" nin mukâbili olması lazım gelen "usul-i tahrir ve kitabet"i "edebiyat" namıyla tesmiye hususundaki sebebi, binaenaleyh "edebiyat" lafzının menşeiini öğretmiş oluyor.

Arabın şu tarz-ı isti'mâli bize ispat eder ki "edeb" kelimesi lisân-ı tahrir ve kitabette ma'na-yı lugavisiyle değil, ma'na-yı ıstılâhiyesiyle mevzûdur. Yani bu kelime ıstılâhen hemen hemen (fen ve usul) kelimeleriyle müteradif gibidir. Binaenaleyh ma'na-yı lugavisine istinaden bu fenn-i nefis-i müstakili ilmi-i celili ahlak ile karıştırmak doğru değildir. Edebiyat, ahlakiyat demek değildir. Maksudımızı daha vuzuh ile ifade etmiş olmak için ilm ve fen ve sanat ve zanaat hakkında beyan-ı mütalaa edelim:

İlm bir silsile-i malumat-ı beşeriyedir ki hakayık-ı münkeşifiye istinad ettiği için ahkâm-ı tebdilat-ı zamaniye ile mütebeddil değildir. İlim terakki ve tekemmül eder, fakat verdiği hükümler, vaz ettiği kanunlar tahvil etmez. Mesela; mazrûbların yerleri değişmekle hasil-ı darbın kıymetine hâlel gelmeyeceğine dair mevzû olan kanun-ı riyazi kıyamete kadar doğruluğunu muhafaza edecektir. Terakkiyat-ı âtiye-i ilme bu hükmün butlanını ispata muvaffak olamayacaktır. Keza hendesenin vaaz ettiği: "Bir müselles-i kâ'imüz-zâviyenin veter-i kâimesi murabbâi dıl'in-i baki'nin murabbaları mecmuuna müsavidir." kanunu ebediyen nâ-kâbil-i itiraz kalacaktır. İki kere ikinin dörtten başka bir şey olduğunu ispat edecek hiçbir terakki-i ilim tahayyül edilemez. İşte (ahlak) da hikmet gibi, kimya

³ Kitap Latin harflerine çevrilirken mümkün mertebe metne sadık kalınmıştır. Özel isimler büyük harfle yazılmıştır. Noktalama işaretlerinde de metindeki düzene riayet edilmiştir. Sayfa numaraları koyu renkli köşeli parantez [ ] ile belirtilmiştir.

* Kelime silik çıktığından okunamamış ve (...) şeklinde gösterilmiştir.

gibi, hendese ve cebir gibi bir ilimdir. O da lâ-yütegayyir kavanin vaz eder. Adalet ve hakkaniyetin fena bir şey olduğunu zulm ve ı'tisafın makbuliyetini hiçbir terakki-i ilim ispat edemeyecektir.

Fen, ulumun ahkâm-ı kavaninine istinaden tecrübi bazı kavaid vaz eden bir silsile-i malumatdır. Tebdil-i zaman ile fende tahvil vaki olabilir. Zaten kendisi [3] kavaide mevzûasında bir katiyet iddia etmez. O, her ilimden istianeyi bir şeref telakki eder. Malumat-ı ilmiyesi ne kadar fazla ise o da o nispette tekemmül iddia edebilir. "Mimari" bir fendir. Çünkü hendeseye, cebre, tabakat'ül arza, hikmete, kimyaya istinat eder. Onların kavanininden istifade eder. Fakat kendisi ayrıca bir kanun vaz edemez. Muhteviyat-ı tecaribine müstenit vesayadan ibarettir.

Keza (tıp) bir fendir. Kimyaya, teşrihe, hayvanat, madeniyata, fizyolojiye, psikolojiye iftikar eder. Hiçbir marazın kat'î lâ-yütegayyir tarz-ı tedavisi yoktur.

Sanat ve zanaat ise fennin ameliyata tatbikidir. Bu tatbik; fikri, dimağı olduğuna nazaran sanat, usulü olduğuna göre de zanaat namını alır.

Nazariyat-ı mimariye bilen bir zat bir mütefennindir; bilfiil mimar olan da bir sanatkârdır. Keza bir solfej muallimi bir mütefennin, bir bestekar bir sanatkârdır.

Fakat bir demirci ustasına, mahir ve mütefennin bir çiftçiye sanatkâr değil, zanaatkâr tesmiye olunur.

İlmin Fransızca mukâbili "science", fen ile sanatın "art", zanaatın "industri" tir.

"Art" kelimesi nazariyat ve kavaide delalet ettiği zaman (fennin), tatbikat ve ameliyata delalet eylediği zaman (sanatın) mukâbilidir.

Şimdi edebiyatı tarif etmek için biraz tetkikatta bulunalım:

Edebiyatı, edib-i muhterem Ekrem Bey Efendi şöyle tarif ediyor:

"Edebiyat, en meşhur erbâb-ı kalemin, en müntehib, en makbul eserlerinden istinbat ve ihzâ olunan usul ve emsalin marifetidir."

Fakat zevkin şahsi, hüsnün nisbi olması itibariyle bu tarif, [4] umumi bir tarif olmak üzere kabul edilemez. Esasen bu tarif değil kavaid-i edebîyenin irâe-i menşeidir.

Sonra Menemenlizade Tahir Bey'in "Osmanlı Edebiyatı"nda şu tarifi görüyoruz: "Edebiyat, elfâz-ı ma'niyenin ve kelâm ile mukteza-yı hal ve makamın imtizacından mütevellit bir aheng-i mahsus-ı manevidir ki bunun kavaid ve emsalinden bahseden şeye de fenn-i edebiyat derler."

Bu tarif de efradını şamil, ağyarını mani olamamak hasebiyle nakıs ve nâ-kâfidir. Çünkü elfâz ile ma'nayı ve kelâm ile mukteza-yı hâl ve makam her nevi muharreratta imtizaç edebilir. Hâlbuki her nevi muharrerât, muharrerât-ı edebîyeden, binaenaleyh edebiyattan ma'dud olamaz. O halde edebiyatı, doğrudan doğruya, cihet-i saireye şamil olmayacak surette tarif edebilmek için muharrerât-ı edebîye ile muharrerat-ı saireyi tefrik eden dekâyık-ı sanatı taharri etmek lazımdır.

Bir sözün edebiyattan ma'dud olması, yani "edebî" addedilebilmesi için kailinin dimağında mahsus ve hasıl olan bir his, bir fikr-i mertebî, samî'in mefkûre ve muhayyilesinde tamamiyle nakş etmek salahiyetini haiz olması iktiza eder. Edebî bir cümlenin hîn-i tasvirinde dimağda mefkûre ile beraber kuvve-i hissiyenin de asar-ı faaliyeti müşahede olunur. Hâlbuki fennî, ilmî bir mesele tetkik olunurken mefkûreye kuvveyi hissiyenin muaveneti yoktur. Bu fikrimizi daha iyi izah ve teşrih etmek için biraz kuvva-yı ruhiyeden bahsedelim:

Ahvâl-i dâhiliye-i vicdaniyemizi tetkik edersek vazife itibariyle muhtelif üç kuvvetin taht-ı tesirinde bulunan bir makine hükmünde olduğumuzu farz edebiliriz. Bu kuvve-i selase bizi hayvanat ile birleştirdikten sonra onların fevkine is'âd eder.

[5] Bunlardan birincisi (kuvve-i faaliye veya iradiye)dir ki mevcudiyet-i maneviyemizin tezahürât-ı hariciyesini vücuda getirir. İradi ve gayriihtiyari bilcümle ef'al-i maddiye ve maneviye-i beşeriye bu kuvvetin feyz-i istidadıyla rû-nüma olur.

İkincisi [kuvve-i fikriye yahud mefkûre]dir ki maddiyat ve mücerredatı idrak ederek bilumum hakayık-ı mevcudatı delâil ve kıyasat ile mütalaa etmek istidadını haiz bir kuvvettir. Beş kere sekizin kırk olduğunu, bir muadile-i cebriyenin suret-i hâlini uluv-vü cenabın bir haslet-i mümtaze-i beşeriye bulunduğunu hep bu kuvvetin latif faaliyetinden öğreniriz. Bir alime "mütefekkir" denilmesinin sebebi budur.

Üçüncüsü "kuvve-i hissiyedir" ki alâm ve huzuzât ekdâr ve meserrat gibi ıztırabat-ı kalbiye ve teessürat-ı muhtelifeyi vücuda getiren kuvvettir. Bizi, bir bedbahtın yeis ve füturundan muztarib eden bir levha-i baharın anât-ı neşatından mesrur eyleyen budur.

Bazı kelimeler vardır ki sırf hisse, bazıları da tamamıyla fikre aittir. Mesela: güzel, çirkin, hissin; iyi, fena fikrin kelimeleridir. Keza yeis ve fütur acz-i fikriyeden; ızdırıp ve elem telhif-i hissiyeden neşet eder.

Kuvve-i hissiye daima hakikatgirizdir; zevahirperestdir. Hiçbir şeyi istiknâh etmek istemez. Neticenin; emeliyle mütalasıyla adem-i tevafukundan korkar.

Hâlbuki mefkûre muannit ve musırdır. O, daima hakikati taharri eder; ve bulursa memnun olur. Biri muhafazakarlığın diğeri terakki ve tekamülün taraftarıdır. Bunlardan biri, kendine yalan söyleyen hizmetçisini derhal kovan; diğeri, kıdemine, emektarlığına hürmeten akvâlinin yalan olduğunu fark etmek havfiyle hizmetçisi aleyhinde tahkikatta bulunmayan efendiye benzerler. Biri, maziye; diğeri istikbale hürmetkardır.

[6] Bazı dimağlar, bütün hakimiyeti mefkûreye tevdi ederler. Kuvve-i hissiye ita-yı reyden sakıt olmasa da hükümsüzdür. Bazılarında ise kuvve-i hissiye galip ve müteneffizdir. O zaman zavallı mefkûre müstafi bir hâkim hükmündedir. Bazen bunların derece-i nüfuzu tekabül eder.

Birincisinden mütefekkirin-i ulema, ikincisinden hayaliyun, üçüncüsünden hakikiyun rû-nüma olur. Bunlardan maada dimağda icra-yı vazife eden diğerkuvvetler daha vardır ki birincilerin muavini hükmündedirler. Bunlardan kuvve-i hafıza ile kuvve-i muhayyilenin bilinmesi, edebiyat nokta-i nazarından bizce haiz-i ehemmiyet ve elzemdir.

Mefkûrenin mahsusatını muhafaza ile hîn-i müracaatta bize arz eden kuvvete: "hafıza", kuvve-i hissiyenin mahsusat-ı müterakime-i maziyesini hıfz eden kuvvete de: "hayal" yahud "muhayyile" denilir.

Fakat mefkûre ve muhayyilede terkip ve tahlil hasâisi de vardır. Farazâ kendilerinde mahsus olan eczayı fikriye ve hissiyeden bir mürekkep vücuda getirebildikleri gibi mürekkep olarak hıfz ettikleri efkâr ve hissiyatı tahlil de edebilirler.

Bazen muhayyile öyle levayih-ı hissiye icad eder ki böyle elvah-ı mürtesimeyi, kuvve-i hissiye, hiçbir zaman ona teslim etmemiştir; mefkûrenin muhtereât-ı fikriyesini daima hafıza ihzar etmediği gibi.

Terkip, tahlil kuvvetleri olmasaydı ne mefkûre ne de muhayyile-i beşeriyeti bu derece-i kemale is'âd edemezdi. Yukarıda geçen: "bu kuvva-yı selase bizi hayvanat ile birleştirdikten sonra onların fevkine is'âd eder." cümlesinden "kuvva-yı ruhiyenin - insanlar da dahil olduğu halde - bilumum hayvanatta; [7] ve bunlardaki tekemmül sayesinde hasıl olan terkip, tahlil hassalarının da yalnız insanlarda mevcut olduğunu" anlamalıyız. Yani bu kuvve-i selasenin iştiraki bizi hayvanat-ı saire ile birleştiriyor; bunların tekamülü sayesinde hasıl olan havâss-ı terkip ve tahliliye de bizi onların fevkine is'âd ediyor.⁴

Bugün yazısız bir Fransa haritası görsem Paris'in mevkiini tayin ederim ve irâe ettiğim bu nokta bana yirmi sene evvel öğretilen: "İngiltere'nin merkez idaresi, Londra; Fransa'nın Paris; Almanya'nın,

⁴ Ahlak-ı Ala-i'yede muhayyile, mecmu-u ihtisat olan "hiss-i müşterek" in hazinedarı olarak gösterilmiş ise de hakikat-ı halde düşünülecek olursa his, ihtisâsın neticesidir. Yani ihtisâs mukaddem, his muahhirdir. Ve bir de ihtisâs vasıtasıyla vücuda gelen bir mahsul-i fikri hafızada saklanabilir. Hâlbuki muhayyile muhafaza-i ihtisâs değil; muhafaza-i hissiyattır.

Berlin; Avusturya'nın, Viyana..." cümle-i müteselsilesini ihtar eder. İşte bu tahattur, hafızamın latif necşayıdır.

Hafızam bu müteselsil cümleleri - dimağıma harita üzerinde hutut-ı münkesire çizdirerek - yirmi sene evvelki ciyâdet ifadesiyle ihtar ederken, muhayyilem bu bahse bigâne kalmaz. Zihnime yirmi sene evvel, bir kış gününün donduran, titreten hava-yı münce midinden firar ederek, bir sobanın aguş-ı hararetine iltica eden bir dersane halkını tasvir ile uğraşır. Böyle bir levha-i zî-hayat vücuda getirdikten sonra o günkü hayatımın an'anât-ı hissiyesini bir takım müphem, bulanık, bir darbe-i şehbal-i ihtisâs ile gaib olan siliniveren hutût-ı mevhum ile hakk ve tespate çalışır.

Düşünmek; malumattan meçhulata vasıl olmak için kuvva-yı dimağiyeyi istihdam etmektir. Onun için düşünmek fiili fikren icra edilebildiği gibi [8] hissen dahi olabilir. Hafıza icra-yı vazife ediyorsa, fikren; muhayyile çalışıyorsa hissen vaki oluyor demektir.

"Hatır, yâd, derûn, iç, kalp, fevaid, müdrike" gibi birtakım kelimeler daha vardır ki kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye taallük ettikleri için mevzû oldukları me'aniyi tetkik etmek faidelidir.

Bunlardan "hatır" hafıza ve muhayyile yerinde kullanılır. Düşünmek fikren ve hissen olduğu gibi hatır da fikre ve hisse raci olabilir. "Söylediğim bu sözlerin ehemmiyetini sonra der-hâtır edersek" ve "o levhayı fecayi-i der-hâtır ettikçe tüyerim ürperiyor." gibi.

Bir fikrin, bir hissin; hafızadan mefkûreye; muhayyileden kuvve-i hissiyeye vüruduna "hatur" denilir. O halde hafızadan hatur eden bir fikre "hatıra" denildiği gibi muhayyileden hatur eden bir hisse de "hatıra" denilebilir. "Yâd" yalnız muhayyileye aittir. Fransızca "mémoire" kelimesi doğrudan doğruya "hatır"ın mukâbilidir. Yani kuvve-i hafıza ve muhayyile için de isti'mâl olunabilir. Fakat yâd, yalnız muhayyileye ait olduğu için bu "mémoire" kelimesi muhayyileye ait olduğu zaman [yâd] ile tercüme edilebilip hafızaya taallük edildiği vakit tercüme edilemez. Yâd ile hatır arasında umum ve husus mutlak vardır. Hatır, eamm; yâd, ehasstır.

"Müdrike" mefkûrenin müteradifidir.

Kudema-yı felasefe ef'al-i dimağiyeyi kalbe atfettiklerinden kuvve-i hissiyenin merkezini de kalpte tasvir ederlerdi. Binaenaleyh "kalp, fevaid, yürek, dil, gönül, derûn, iç" kelimeleri maneviyatta kullanıldıkları zaman his ve muhayyileye; maddiyatta isti'mâl oldukları zaman merkez-i devran deme ait olmaları lazım gelir. Kudema âsarında yahud lisân-ı avamda tesadüf olunan "içim bulandı, gönlüm [9] bulandı" tabirlerinde "iç ve gönül" kelimeleri madde ma'nasında müstamel ise de biz bu ma'nayı bu kelimelerin diğer ma'naları arasına karıştıramayız. Çünkü şu isti'mâl, sırf ilm-i teşrihe karşı mebzul bir cehaletten neşet etmiş bir isti'mâldir. Birincisinde o kadar ibhâm var ki bulanmak fiilini hangi uzvi dâhiliyetin vücuda getirdiği kestirilemiyor. Bu pek ibtidai bir kelimedir. İkincisinde ise kalp ile maddenin vezai fi, mevâki-i eslafça tayin etmediği bir zamanda vaz edilmiş bir ma'na olduğu nümeyan oluyor.

*

* *

Şimdi bu kuvva-yı dimağiyenin elham ve tekidatıyla vücuda gelen bir eser-i edebiyenin edvar-ı husulünü takip etmek için ferda şair muhterem Tevfik Fikret Bey'in rastgele bir manzumesini okuyalım:

Kılınc

Çekiç altında muhakkar, ezilir günlerce
Bir demir parçası bir tîg-i mehîb olmak için
Sonra yatmakla geçer ömrü niyamında bütün
Ne hazin işkence!
O demir parçası bir gün bir ehemmiyet alır
Koca bir kavmin olur hâris-i istiklali
Koca bir memleket ırzı, hayatı, mâli
Ona vâbeste kalır
O zaman ey ebedi hamî-i şan-ı akvam
O zaman sen yed-i kahhar-ı hamiyette ayân
Olarak ehl-i taaddiye verirsin hüsrân
O zaman en nâ-kâm
Kalbe şu fenle gelir neş'eli bir hiss-i felah
Sana baktıkça fahurane parıldar gözler
Sana ey tîg-i mücella, sana ey berk-i zafer
Sana ey şanlı silah.

[10] Şimdi burada kuvva-yı ruhiyenin, el ele vererek, şu manzume-i edebîyeyi nasıl vücuda getirdiğini düşünelim:

Evvela kuvve-i mefkûre, duvarda muallak duran bir kılıncın mahiyet-i esasîyesini, mevki-i isti'mâlini lüzum-ı nafi'ini, evet, bu demir parçasının, onu kullanacak bir ele alet olduğu zaman, ifa edebileceği hizmeti sırasıyla düşünürken, hafızanın, kendisine, bir takım vaka-yı maziye istişhadiyle sahâif-i tevarihi çevirdiğini fark eder. Kılıncı, yani kuvveti sayesinde istibka-yı mevcudiyet eden milletleri, mevcudiyet-i içtimaiyesini muhafaza eden devletleri birer birer bu çevrilen sahaifte tetkik ve takip eder.

Mefkûrenin bu meşguliyet-i ciddîyesi arasında, muhayyilenin, pîş-i mütala'asına serdiği kanlı levhaları, öksüz kalan çocukları, bîkes kalan dul valideleri, henek edilen namusları, yakılan, yıkılan ve ma'bet ve mebâniyi, evet bütün bu ıstırapları, acıları, te'essürleri - ağlayarak, tehâlûkler göstererek - duyan kuvve-i hissiye bu demir parçasına kemal-i samimiyetle teşekkür eder. Çünkü hissî tahammül edemeyeceği bu fecayîin vukuunu men edecek kuvvettir, kılınctır.

Şimdi bu şiir, muharririn zihninde hasıl olan efkâr ve hissiyatı bizi, teheyycü ederek, bize ümid, meserret, takdir hisleri vererek, dimağımızda ayn-ı kuvvetle nakş ediyor.

Bu dakika, biz de şair gibi düşünüyoruz. Şair ağlıyorsa biz de kemal-i samimiyetle göz yaşlarımızı rızan ediyoruz; gülüyorsa biz de ona peyrev oluyoruz, mutedilse, müteheyycüse biz de hep öyle. İşte şiir... İşte edebiyat.....

[11] O hâlde şimdi edebiyatı tarif edelim:

(Edebiyat; dimağda hasıl olan hakayık-ı fikriye, ve ıttilaât-ı hissiyeyi, müzeyyinât-ı hayaliye ile tevşîh ve tersî ederek, onu, ayn-ı kuvvetle ikinci bir dimağa nakş ve tasvir edebilmek marifetidir.)

Bu tarifteki, “ayn-ı kuvvetle” tabiri [mümkün merteye ona yakın bir surette] mealiyle müevvildir. Yoksa düşünülen her fikir, duyulan her his ayn-ı kuvvet ve asaletle nakş ve ihsas edilemez. Bunda her kalem, aciz; her lisân, nakıstr.

Efkâr ve hissiyatımızı ifham ve telkin için kelimelerimiz, terkiplerimiz, cümlelerimiz, işaretlerimiz, sükutlarımız var. Fakat bunlar ne kadar çok, ne kadar mebzul olsa her halde bir ma'naya mevzûdur. Hâlbuki ânât-ı meani nâ-mütenahidir. Edebiyatın ruhu demek olan şiir ekseriyetle nakât-ı takdiriye de mündemiçtir; yani en büyük şiirler söylenemeyenlerdir.

İstitrâd

Tabirat-ı mühimme-i edebîye meyanında bir de “şiir” kelimesi vardır ki birçok zamanlar üdebayı Osmaniye arasında su'î telakkiye uğramak mağduriyetine hedef edilmiş zavallı bir kelimedir.

“Edebiyat” ile “şiir” arasında umum ve husus mutlak vardır. Edebiyat kelimesi eam; şiir, ehastr. Yahud: edebiyat, bir fen; şiir, onun muvaffakiyetle vücuda gelmiş bir mahsulüdür.

Evet, edebiyat; ulum-ı aliye-i lisâniye ve fesahat; belagat, mantık gibi bir çok ulum-ı taliyenin vaz ettikleri kavaninden istifade ettiği için bir [12] fen; ve bil-amel asar-ı nefise vücuda getirdiği için, bir sanattır.⁵

Her sanat kendisine mahsus bir çok mesaliki havi olduğu gibi her edibin de kendine has ve müstesna bir meslek-i edebîsi olmak lazım gelir.

Mesela: müdekkik bir tab', bir sahaf eline bir tabaka kâğıt aldığı zaman, bunu hafif bir nazar-ı tetkikten geçirir; ve sonra size, bu kağıt parçasından çıkabilmesine ihtimal veremediğiniz, mufassal bir sahife-i malumat küşade eder:

Bu, İngiliz kağıdıdır, falan fabrikanın falan senesinden evvel imal ettiği falan cinse mensuptur; metanetli ve mukavim ise de, sıklet-i izafiyesi ziyade olduğundan, tabaatte muvaffakiyetle isti'mâl olunmaz.....

Aynı kâğıdı Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de veriniz, aynı malumatı alırsınız.

Bir edibe de, bir neşide-i edebîyeyi gösteriniz, evvela, size söyler:

Bu Fransız şiiridir, parnaslardan, senbolistlerden, realistlerden ilâ-ahir falanın tercüman-ı hissidir.

Türkçe yahud Almanca olduğunu dermiyan ederek bir Türk'ün, bir Alman'ın eser-i sanatı olduğunu iddia ederseniz, ve eğer onun elinde bir hüccet-i kuvviye-i edebîye mevcut ise derhal cevap verir: O halde takliddir, intihaldir.

[13] Fuzulilerin, Nefilerin, Aynilerin, Bakilerin tarih-i edebiyatı Osmaniye'nin edvar-ı müselsilesini vücuda getiren bu efâz-ı kudemanın Acem, Arap tarzında şiirler söyledikleri bahanesiyle bunların bir Arap, bir Acem şiirinden fark edilemediğini, Osmanlılık namına hiçbir şeyi havi olmadığını iddia edenlere, biz kemal-i samimiyet ve emniyetle: “Aldanıyorsunuz!” deriz. Ve onların iddialarını okşar gibi görünen şu satırlarla onların fikirlerini itmam ederiz:

“Hatta sırf Arapça, sırf Acemce duyanlar, tarihler yazdılar, değil mi?” Ve sonra ilave ederiz: fakat, yazıları Arapça, Acemce olmakla, üslub-u ifadeleri Arap, Acem tarzında bulunmakla fikirlerinin, hislerinin de, Arap, Acem fikr ve hissi olması lazım gelmez. Bugün Kanuni'yi, Hafız Şirazi'yi, Şeyh Sadi'yi okuyunuz; sonra Sultan Selim-i Evvel'in, Fuzuli'nin Nefi'nin Farsî edebiyatını nazar-ı tetkikten geçiriniz. Göreceksiniz ki Acem kelimeleri, Türk efkâr ve hissiyatını gizleyemiyor, ve

⁵ O halde edebiyatın bir sanat olması itibarıyla Tolstoy'un sanat hakkındaki tarifini bir ta'dil ile edebiyata da teşmil ederiz. Tolstoy sanatı böyle tarif ediyor: “Sanat, beşeriyetin bir uzuv-ı hayatiyesidir ki mefkûrenin mahsusatını malikane-i hissiyata nakl eder.” Bu tarifi (elfâz-ı kelimât) kaydıyla takayyüt edersek Tolstoy'un fikrine nazaran edebiyatı tarif etmiş oluruz: “Edebiyat, beşeriyetin bir uzuv-ı hayatisidir ki, elfâz ve kelimât vasıtasıyla mefkûrenin mahsusatını malikane-i hissiyata nakl eder.”

itiraf edeceksiniz ki: eğer bu kelimelerin mukâbilleri Türkçe olarak yerlerine vaz olursa tamamiyle Türk şiiRIDİR; Türk fikridir; Türk hissidir.

Acemlerde böyle; Araplarda, Fransızlarda, Almanlarda... hep böyle...

Her milletin, bir muhit ve mevcudiyeti; her afakın müstesna, mahsus bir zemzeme-i şiiRI vardır. Her millet, çocuklarını kendi (ninni)leriyle uyutur; her zerre-i hevaiye, kendi cevlangâhı olan afakın evladını tagdiye eder.

Bir Fransız, Almanca şiiR yazar. Fakat bu şiiRin yalnız kelimeleri Almancadır; fikr, his yine Fransızdır.

Bütün kuvva-yı tabi'iyeye, bu "hasiyeti muhitiye" hukukunun birisinden nez'edilip diğerine bahşedilmesine katiiyen muarızdır.

*

* *

[14] Edebiyatın mevzûu; efkâr ve hissiyat ile bunların tarz-ı tasvir ve beyanından ibaret olduğundan mebâhis esasiye-i edebîyyeyi "efkâr, hissiyat, esalib" namıyla üç kısma ayırmak iktiza eder.

İkinci Bir İstirad⁶

Muharrerat-ı edebîye, siyasiye ve içtimaiyesiyle âlem-i matbuat-ı Osmaniye'yi, efkâr-ı cedide ashabını kendisine minnettar eden Ahmed Şuayib Bey'in 482 numaralı Servet-i Fünun nüshasındaki "Son Yazılar" makalesinde dermiyan ettiği: (edebiyat-ı hazıra, evvela lisân, ahlak ve edebiyatın başka başka şeyler olduğunu; bu üç şeyi yekdiğerine karıştırmamak lazım geleceğini katiiyen söyleyerek sanat ile ahlakı yekdiğerine tabii tutmak ikisi için de muzır olduğunu göstermiştir.) ifadesiyle daha aşağıdaki: (hâlbuki mekteplerde on üç, on dört yaşında bir efendi bugün kavaid-i lisâniyeyi, kavaid-i fesahat ve belagati mükemmelen öğrenip bildiği halde üdebamızın şu pek küçük bir himmetle elde edebilecekleri malumattan mahrumiyeti nasıl iddia olunabilir?) fıkralarını hakikate o kadar mutabık bulamıyorum.

Her lisânın, her edebiyatın bir kaideye, bir kanuna tabii bulunması ve fesahat ve belagatin de kavaid-i edebîyeden addedilmesi bence tabii görünür. Çünkü bir kanuna tabii olmayan, dünyada hiçbir şey yoktur. (Determinizm) felsefesinin dekâyıkını tahlil eden muhterem Ahmed Şuayib Bey'in buradaki bu garip musamahasını tevil için ince düşündüm. Bu cümleleri takip eden diğerlerinin de delaletiyle öyle anladım ki: parlak bir hissi ifade etmek için hatadar bir terkinin, [15] cümlelerin, öyle olduğunu bilerek, kabulünde mestur kalındığı zaman o hata affedilmelidir.

Yahud, efkâra nazaran ikinci derecede kalan üslubu, hiçbir zaman mezîyat-ı fikriye ve hissiyeye tercih etmemelidir. Yoksa kavaid-i lisâniyeyi, kavaid-i fesahat ve belagati bilmemek "el ma'ani fî-batî'n-el şair" mazmununa mâ-sadak bir takım acaib-i kelâmiye vücuda getirir ki onları havi oldukları mezîyet-i fikriyeye rağmen, edebiyattan addetmeye yüzümüz olmaz.

Hem madem ki kavaid-i lisâniye, ve fesahat ve belagat on üç on dört yaşındaki çocukların bile bilecekleri şeylerdir; o halde mesleğini edebiyat ile tahdit edenlerin bu nakısayı ihtiyar etmeleri neden icap etsin?

Lisânın kavaiden çıkamayıp, kavaidin lisândan çıktığı malum olsa da lisândan kavaid çıkarmak herkesin kuvve-i istihraciyesine terk edilemez. Öyle olsa yed'i bütün ulum-u fünûnu, hiç bir kavaid-i nazariyeye ehemmiyet vermeksizin, revayı iltifat göstermeksizin bir suret-i amelîyede öğrenmekliğimiz lazım gelirdi. Fakat görüyoruz ki öyle değil.

⁶ Bunu bu eski yazıyı bir itiraz olarak değil üstad-ı merhumun ruh-ı mağfuruna bir tuhfe-i ihtiram olarak ifa ettim.

Bir musikişinas, nazariyat-ı musikiyeyi bilmedikçe bir bestekar olamıyor; bir çalgıcı derecesinde kalmağa mahkûm oluyor.

Zaten bir herc-ü merci umumi içinde pûyan olan lisânımızın, kavaide, nazariyata benzeyen zavâbıtını da böyle bir müsamaha-i alicenabâne ile ehemmiyetten ıskat edersek lisânın, edebiyatın âtisini bir mehlekeye kendi elimizle atmış oluruz. Yani demek isterim ki: " lisân, ahlak ve edebiyat biri birine karıştırılmamalıdır." cümlesinden "lisân" kelimesini tay etmek yahud bir cümle-i te'viliye ile hükümünü tadil eylemek suretiyle Ahmed Şuayib Bey'in şu fikrine [16] iştirak ederiz. Eğer edebiyat-ı hazıra mutlaka böyle yapmış ise her halde iyi bir şey yapmamıştır.

*
*   *

I

Efkâr

Mukaddemeten demiştim ki: ma'mûl-ı efkâr, mefkûre, ve mefkûrenin hazinedarı, hafızadır.

Mefkûrenin vazifesi: düşünmek; delâil ve kıyasât aramak; bir şeyi diğerine teşbih ederek ahkâm çıkarmak; hulasa hafızasında malik olduğunu malumat-ı evveliye ile meçhulâta vasıl olmaktır, işte dest-res olunan bu malumat, efkârdır.

Mefkûre, hiçbir vakit faaliyetini bırakmaz; daima meşguldür; daima hazine-i malumatı imal ile iştigal eder. Hazinesi, yani hafızası ne nispette zengin ise, kendisi de o nispette meçhulat-ı meşgalenin hâline muvaffak olur.

Hâl-i ibtidaide bulunan bir dimağ, hafızasında malik olduğu sermaye kadar tahkik-i hakayık-ı mesaile girişebilir.

Kuvve-i fikriye düşünmek için sebep arar. Ve bu sebebi ona ya müşahede, ya hafıza icad eder, hafıza, kendisinde mahfuz olan malumatı an'anâtıyla mürettep olarak hıfz etmek; fiil-i muhafazada bir intizama riayet eylemek ister, bu hafızanın mahsusatındandır.

Farazâ, bir kitap okursanız; bunda, hakayıkı fikren ihata edip hafızaya teslim ederken, o; mühim, megalik-ı mesaili kabulde tereddüt gösterir. [17] O kitapta, ufak bir işaretle sahifenin altına sıkıştırılmış bir diğer kitap ismi görürsünüz. Onu da bulup ikmal-i malumat etmek ihtiyacını, intizamperver olan hafıza daima size ihtar eder; ve sizi, fırsat buldukça, o kadar tazyik eder ki, en nihayet siz, o kitabı da okumağa mecbur olduğunuzu hissedersiniz.

Bunu da okuduktan sonra bir üçüncü, bir dördüncü zuhur eder; sonuncu yoktur.

Fakat şimdi dikkat ediyorsunuz: Şimdi hall ettiğiniz meçhulat-ı fikriye evvelkilerine benzemiyor. Evvelkileri ne kadar basit ise, bunlar o nispette mükemmeldir. Evvelki mütalaât-ı fikriyenizi istihfaf ediyorsunuz. Fakat, emin olunuz ki bu istihfaf bima-sebak alinihaye devam edecektir. Fakat bir dereceye kadar.... İşte bu dereceyi zaman, muhit, efkâr-ı umumiye tahdid eder.

Siz bu edvar-ı tekamül-i fikriyeyi kat ederken, bütün mütefekkir batındaşlarınız sizin rakibinizdir. Onlar da, aynı suretle, hall-i meçhulat için müfekkirelerini istihdam ediyorlar. Bütün bunlar arasında birinciliği ihraz edebilirsiniz terakki-i faaliyet-i fikriye hemen, artık yok gibidir. Meyyal-i inhitat görünüyorsunuz. Çünkü; eğer sizin müktesabat-ı fikriyenizi bir derece altına alırsak: diyebiliriz ki, sizin batn-ı talinizin evlatları sizin en sonuncu derece-i fikriyenizi, iktisam-ı derecâtan heman vasıta takrip etmişlerdir.

Çünkü siz, onlara dimağınızla, yani mefkûrenizin faaliyetiyle bir kısım meçhulatı malum olarak teslim ettiniz. Onların mefkûrelerine vakit kazandırdınız.

Farazâ, anlaşılmayan bir kitabı şerh ettiniz; haşiyeler, hamişler yazdınız; bir makale yazmak için - bilerek bilmeyerek - yüzlerle kitapları karıştırdınız. Batun-ı taliyeye o tettebbu zamanlarını hediye ettiniz.

[18] Siz artık, bütün faaliyet-i hayatiyenize ebedi bir sükun-ı istirahatın takribini his ettiğiniz zaman, sizden pek çok zaman sonra tefekküre başlayan dimağlar, size, vasıl olmadığımız meçhulat-ı fikriyeyi ârâ edecekler. Me'yus olmayınız. Onlar, sizin zeki şakirdlerinizdir. Onlarla iftihar ediniz.

Bakınız, bunu size gayet vazih bir misal ile irad edeyim:

Mesela: Galile'nin bütün hayatının nihayetine kadar devam eden faaliyet-i fikriyesiyle istintac ettiği bir hakikat-ı fikriye vardır: kürre-i arzın müdüriyet ve hareketi. Bu, o kadar yeni, o kadar meçhul bir fikir idi ki, hemen dünyada hiçbir dimağ tarafından hakikat olduğu teslim edilmedi. Çünkü, edvar-ı tekemmülât-ı fikriyesi Galile'nin derece-i tekamülüne vasıl olmuş bir dimağ henüz yoktu. Fakat şimdi?... Bu hakikat-ı fikriye bilumum mekatib-i iptidaiye çocuklarının malumat-ı evveliyeleri derecesine inmiştir.

Galile, bunun iade-i hayat ile, kürre-i arzın muhtelif nekatında, taharriyat-ı dekâyık-ı ilmiye ile meşgul rasadhaneleri görse hayret eder. Hatta, bugünkü ilm-i heyet malumatlarına şakird olamaz.

Fakat bugünkü mütefekkirin-i hey'et, Galile'nin ismini el an hürmetle yâd etmekte, daima ona malumatını isnad eylemektedir.

*

* *

Tefekkür-ü efkâr hakkında şu kadar malumat aldıktan sonra onu tasnif edebiliriz.

Tasnif-i Efkar

Efkârı derece-i tefevvuk itibariyle üç kısma taksim edebiliriz:

Efkâr-ı iptidaiye, efkâr-ı taliye, efkâr-ı âliye.

[19] Efkâr-ı iptidaiye; ifade edilen bir hakikat-ı fikriyenin istiknah-ı gavamızı herkes tarafından kabul olabilen fikirlerdir ki efkâr-ı taliyenin tefahimine hizmet ettikleri için edebiyatın kısm-ı âlisidir. Bu nev'i efkâra bir misal bulmak için Halid Ziya Bey'in bir parçasını okuyalım:

(Adada, o ilk günden sonra, tekrar öksürük başlayınca, Nihal, halasına rica ederek, Beşir'i muayene ettirmişti. Ona, "hiçbir şey yok" denmişti.) Burada muharririn Beşir'in hastalığı hakkında, - Nihal'in hesabına düşündüğü - fikri, ibtidaidir. Bu fikri herkes anlar; herkes tabii görür.

Efkâr-ı taliye; tecrübe ve müşahede vasıtasıyla derinleşen, efkâr-ı ibtidaiyenin hafızada ta'dad ile taammuk eden ikinci derecedeki fikirleridir ki, bunu, birçok mütalaalar, tecrübelerle zihnini efkâr iptidaiye mahkûmu olmaktan kurtaranlar anlar. Aynı misali takip edelim:

(Fakat, katran kokuları neşr eden ilaçlar yollamışlar; çam altlarında uzun seyranlar tavsiye etmişlerdi.)

Burada Nihal'i, efkâr-ı taliye sahibi olarak görürüz. Zira, Nihal biliyor ki, sine-i beşeriyete açtığı çerağı lâ-yetenâhiyenin şiddet-i evca'ına rağmen bu zavallı insanların bir çare-i tedaviyi bulmaktan aciz kaldıkları veremliler için, bu katran kokuları neşr eden ilaçlar verilir; onlara, böyle, çam altlarında uzun seyranlar tavsiye edilir.

Şimdi Nihal, evvelden kendisine söylenen: "hiçbir şeyi yok" sözüne artık itimat etmiyor. Ona inanmağa, halanın mefkûresi belki müsaittir.

Efkâr-ı âliye; efkâr-ı taliyenin fevkünde bir cay-i ihtiram iştilal eden, münevver, [20] dakik, nazik fikirlerdir ki, bunları da, kuvva-yı dimağiyesi hakayık-ı ilmiye ve fenniye ile tezyin edip, hayatın ma'na-yı hakiki ve asliyesini tedkik edenler anlayabilirler.

Yine aynı parçayı takip edelim:

(Nihal müphem bir suretle keşfediyordu: demek bir şey vardı. Üç günden beri kendisinden ziyade Beşir'i düşünerek, halasının, tek atlı açık arabasını alıyor; Beşir'i yanına oturtarak çamlara gidiyordu.)

Nihal'in keşfettiği bu müphem şey; romanın, bu mukaddes sahife-i hayatın nihayetine kadar aynı ibhâmı muhafaza eder. Ara sıra, söz Beşir'e intikal ettikçe, bu ibhâm bir cümle ile, bir kelime ile, bir işaretle izale edilir. Farazâ: (Bu seyranlar esnasında Beşir, bir kelime söyleyerek, fakat mesud, fakat böyle ilelebet hasta olmak isteyerek, dudaklarında acı bir tebessümle mütemadiyen gülümserdi.) , (Beşir, istemeyerek susuyordu.) , (Beşir süphesiz istemiyordu.) , (Beşir, derin bir ma'na-yı elemle gözlerini Nihal'e dikerek, güya bu sakit سوالin cevabını bekliyordu.) gibi tamamen ihmal ettiğimiz Beşir'i, ara sıra bize ihtar eden, cümlelerin delaletiyle istidlal ederiz ki: Beşir; Nihal'i kiskanıyor; onu; itiraf edilemez, derin, hafi bir aşk ile seviyor. İşte Nihal'in de keşfettiği bu nevi efkâr: efkâr-ı âliyedir.

Efkâr ile hissiyat, hemen hiçbir zaman kâbil-i infikâk olmadıklarından, burada da hissin iştiraki vardır. Fakat burada yalnız efkârı tetkik ediyoruz.

Bazen kelâm, efkâr-ı âliye ile başlar; sonra, kârî'in zaif-i tefhimini, mağrurane, fark ederek efkâr-ı taliye ve iptidaiye ile izahat-ı lazime ita eder. Bu, mefkûrenin gada-yı gururudur.

[21] Bazen, mefkûre hodgâmdır; "Ben havvas için söylüyorum - der - derece-i idraki müsaid olanlar anlasın."

Bazen mefkûre, keşfettiği dekâyık-ı efkârın sermest-i huzuzâtı olur. Şûh eden efkârın neş'e-i sari-i sekriyle bîhoş olan lisân; ona bir arzu-yı tıflâne ile tercüman olmak ister; intihab ettiği kelimeler kifayet etmez; şimdi; lehçeler, kamuslar, bütün bir lisânın hezain-i elfâzı olan bu cümleler ne kadar aciz, ne kadar zebun kalır.

Mefkûre bunalır, tuğyan eder; lisân, aciz ve fâtir, inler. İşte bu sadâyı tevil; anlayanların, kendi dimağlarında aynı buhran-ı fikriyeyi tecrübe edenlerin sem'ine bir neşide-i ruh söyler. Bunlar şiirdir. Fakat biz bu şiiri; kelimelerin mevzû oldukları ma'aniden, delalet ettikleri mazâminden alamayız; o sada-yı acz ve ıztırapta mündemiç olan feryad-u tazallümün ruha - musiki bir ahenk, eseri bir rabıta ile - aks eden esvat-ı müphemmesinden istinbat ederiz. Bunlar, efkârın daire-i taksimatı dahilinde değildir. Bunlar, kuyudât-ı şerait zincirlerini kırar; bunları, kayıd ve bend edecek bir kaide, bir kanun yoktur.

Bu yoldaki efkâr-ı mâ-fevkalderecâta Hamid Bey'den, bu mülhem mâ'ali şairden bir misal bulalım:

"Bence bu şişenin içindeki konyak ne ise, zihnimde parlayan ruh da odur. Yıldırım ne ise cânî de odur. Volkan ne ise, cenk de odur. Maktul ne ise katil de odur. Ölüm zulüm müdür, değil midir? Ölmek, zulüm değilse, öldürmek de zulüm değildir." (Sefile - sahife 36)

Felsefe-i edebîyenin cümle-i vezaifinden olan tedkik-i efkâr hakkında bu kadar malumat [22] aldıktan sonra edebiyatın daire-i vezaifine avdet edelim:

Efkâr-ı ibtidaiyyeyi, kari veya muhataba telkin etmek kolaydır. Bu hususta serd edilmesi lazım gelen kavaidi bize sarf, nahv, mantık izhar etmiştir.

Sarf, kelimelere şeklen arz olan tahvilatın ma'naya, yani efkâra icra ettiği derecât-ı teessürü öğrettiği gibi; nahv de, kelimelerin terkihiyle efkâr-ı merkûbeyeye vasl hususundaki kavaidi ta'lim eyledi.

Şimdi biz, zihnimize müphem, muğlak bir surette hasıl olan heyula-yı fikriyeye, evvela zihnen bir şekil ve suret vererek onları terkip ve tertip etmek; sonra, vasita-i efhâm olan kelâmın muhtelif sûr-ı terkihiyesinden muvâfık olanı intihap ederek tebliğ-i efkâr eylemek hususundaki kavaidi taharri ve tebliğ edeceğiz.

Emr-i tettebbu-ı teshil için bir misal-i edebîyi mebnâ-yı tetkik ittihaz edelim; farazâ Faik Ali Bey'le, bir gün, fikren beraber yaşayalım; ve bu günü "Ufûl Etmiş Mehâsin Karşısında" şiirini inşad etmezden evvel intihab edelim:

Hikmet-i tabîyye derslerinde öğrendiğimiz bir hakikat var: dünyada bir zerre zayi olmaz; tahavvül, inkılap, ihtilal, tenasüh eder; ve muallim, bunu bize ispat etmek için buhardan, sudan, nebatattan misaller irad ederek bu hakikati zihnimize, yani kuvve-i fikriyemize kabul ettirmiştir.

Evvelden beri sabit ve mukarrer gördüğümüz eşyaya yine aynı nazarla bakamıyoruz. Nokta-i nazarımız bütün değişmiştir, şimdi herhangi bir şeyi görsek: "Acaba, hangi evvelki şeyin bir suret-i mütehavvilesidir?" diyor; ve hiçbir şeyin min-el-kadîm aynı şekli muhafaza etmekte olduğunu kabul etmiyoruz. Mefkûremiz bu kanunu, mevcudât-ı mücerredeye de teşmil etmek istiyor. Hafızamız latif, muavenetini ibzâl ediyor: kuvvetle maddenin kâbil-i infikâk şeyler olmadığını, [23] her mevcudatta bir madde, bir de kuvvet bulunduğunu, daha sonra kimyadan mahfuzumuz olan terkip, inhilal kanunlarını, düsturlarını pîş-i mefkûremize seriyor. Ecsâmın bir nispet-i sabite tahtında meyâl-i imtizaç, imtisas olduğunu der-hâtır ediyoruz.

Güzellik ve çirkinlik gibi arazın mevzû-u itibarî olduğunu düşünmekle muhakememiz biraz duçar-ı tezelzül olur olmaz, hafızamız, hazain-i nev-küşâdesiyle mefkûremizi teşcii ediyor. Şimdi mefkûre fevkalade faaldir. O kadar dalgın, o kadar kendi işiyle meşguldür ki, mevcudiyet-i ruhiyemiz âdeta ihtisâsât-ı zahireden tecrit etmiştir.

Yumurta yerine saatini kaynar suya atan; yanan mumdan sigarasını yaktıktan sonra, kemal-i ihtiram ile şamdana teşekkür eden eâzım-ı mütefekkirin hep böyle zamanlarda, böyle garaib-i ihtisâsat ile mudhikeler vücuda getirirler.

Sonra bütün mehâsin ve kabâiyihin mevzûu ve itibari olması bunları tasniften bizi men edemeyeceğini mefkûremiz teslim ediyor; ve yine düşünüyor ki iyilik, fenalık; güzellik, çirkinlik haddizatında başka başka şeyler olsalar bile bir takım a'râz-ı mahsusaları var ki, biz bunları bu a'râz itibariyle tasnif ve tevsim etmişiz.

Daha sonra mefkûre kendi kendine: "O hâlde ölmek nedir?" diyor; ve cevap veriyor: "Tebdil-i şekil ve hüviyet etmek."

O hâlde dünyada her şey; her dakika, her lahza ölüyor; ve müteakiben yerine başka bir şey doğuyor. Yeni doğan, yeni ölen şey değildir; mevcudiyetinden bir şey eksilen, yahud ona bir şey inzimam eden başka bir şeydir. Fakat inzimam eden bu şey, haddizatında ne olursa olsun, inzimam ettiği şeyin fasılasına, cinsine, silsile-i mevcudiyetine mensup bir şeydir. O halde "güzel" [24] tesmiye ettiğimiz silsile-i mevcudiyete mensup olan bir şey, yine aynı silsileden bir şeyle imtizaça haristir. Ve bu imtizaçta bir nispet-i sabite vardır.

Şiirin cihet-i fikriyesini, mefkûre, bu suretle hallettikten sonra his ile hayale teslim eder; ve: "Alınız - der - size güzel bir fikir, şimdi onu siz de düşününüz, ve süsleyiniz."

Kuvve-i hissiye ve muhayyile de kendi vezaifini ifa ettikten sonra bu efkâr-ı müteselsile, bu hissiyat-ı müspete dimağda hazırlanmış, vücuda gelmiştir.

Şimdiye kadar gördüğümüz iş tefekkür ve tahassüstür. Şimdi bunu ifham etmek, ikinci bir dimağı da, bir müddet bizim gibi düşündürmek ve hissettirmek istiyoruz. Şimdi edebiyata ihtiyacımız var.

Yukarıda, bilmünasebe demiştim ki: herkesin tarz-ı ifadesi bir değildir; fikirler iştirak edebilir; fakat elfâz, üslup bunu kabul etmez.

Şimdi biz madem ki Faik Ali Bey'in fikrini, hissini tetkik ediyoruz; o halde onun elfâzını kabul edelim; ve o elfâz ile şu efkârı, şu hissiyatı nasıl tebliğ ediyor; anlayalım:

“ Ufûl Etmiş Mehâsin Karşısında” . -
“Gurub ettik bugün yâdımda tekrar
Gurub ettik de ben me'yus-u hâmid
Ve mestulayı himayat-ı esrar -
Bulundum mazi-i is'âra ait
Sönüp bitmiş mehâsin karşısında
Başım ezdada gayya-yı tesadüm,
Gerek fikren, gerek hissen düşündüm”

[25] Buradaki hitaplar, ufûl eden mehâsine aiddir. Şair, felsefe-i fikriyesine bir vadi-i cereyan ihzar etmek için, böyle bir mukaddime-i hitabiye ile başlıyor. Başka bir şair, bunu yazmak isteseydi, belki başka bir tarzda mukaddime-i tebliğ icad ederdi. İşte tehalûf edeceğine iddia ettiğimiz tarz-ı tebliğ budur.

Şair diyor ki: “Ey hüsn-ü âfil, bugün yine hatırımda gurub ettik de, bütün böyle gurub eden, ölen mehâsin bana düşündürdü.”

Nasıl?! Bir zerrecik mahvolmasın da
Maâliyât-ı masnuat-ı hilkat
Fena bulsun! Bu küfr-ü fikre benzer

Şimdi muhakeme ediyor; mefkûresiyle karşı karşıya, yalnız kalıyor; “Nasıl?! - diyor - bir zerrecik mahvolmasın; madde ile kuvvet, cevahir-i ağraz nakâbil-i infikak olsun da, mehâsin-i bedayi kainat-ı fenapezir olsun! Bu kâbil değil. Bu, bunun aksine itikad eden bir mefkûrenin küfrüdür; efkâr-ı mücerredidir.”

Bu mısraları okurken, şairin dimağındaki hicran-ı muhakemeyi, hatta, muhalifine karşı biraz tehevvrü bile fark ediyoruz; ve mantığın kuvve-i iknaiyesi, cazip bir şekl-i rengin kesbederek, bizi şairin mütalaasına çekiyor.

“Diyor ruhun ki: fanilik mevkût;
Ve ruh olmaz; ve hüsn etmez tefessüh;
Bu zîb-i ziyet-i eşya: tenasüh -
Eden geçmiş mehâsindir serâser.”

Şimdi yine, hitap, uful eden mehâsine tevcih edilmiş gibi görünür ise de, asıl hitap hakiki, efkâr-ı muhalife eshabına ta'rizen vaki oluyor: [26] "sorarım size - diyor - bütün bu güzellikler nedir?... Tabiat madem ki bize mahz-ı ibraz edemiyor; meşhudatımız daima mevcudattır. Mevcudatın fenâpezîr olduğunu görüyoruz. Yeni bir mevcut, ademden değil, fenâpezîr olan eski mevcudattan çıkıyor. O halde bu mehâsin nedir?!..." Sonra cevabımız kalan mefrûz muhatabına karşı kemal-i itmi'nân ile ilave ediyor: "Evet, bunlar, bütün bu güzellikler, tenasüh eden geçmiş mehâsindir."

Bu leylaktan, bu zanbaktan, bu gülden
Yarın peyda olur bir ses, bir ahenk;

Bir misal ile tavzih-i fikr ediyor. Sesin başka, rengin başka bir şey olduğunu tasvir edenleri birdenbire tevhiş edecek derecede amik olan şu mes'ele-i tenasühü ortaya atıyor. Bütün ecza-yı ferdiyenin aded-i ihtizazına tab'an sûr-ı muhtelifede ispat-ı mevcudiyet eden bu hadisat-ı tabiiyenin ayrı ayrı şeyler olmadığını; tasnif-i hakikisinin hadisat-ı zahire itibariyle yapılamayacağını söylüyor.

Fakat bunları böyle netice itibariyle gösterdiği, gösterebildiği için şiir oluyor; sanat oluyor.

Böyle göstermeyip de, bu hakayık-ı fenniyeyi: "Bu, şöyledir; ve şöyle olur." tarzında ifade etmiş olsaydı, o zaman felsefe olurdu; hikmet olurdu.

Ser-kehsâre bir fevare-i renk
Yağar senden, mukim-i kabr iken sen.

Bu mısralarda şairin, kuvve-i hissiye ve muhayyilesinden istimdad ettiği hiss olunuyor. Vakıa hepsinde, his ve muhayyilenin asar-ı nevâzişi mevcut ise de, burada ve daha aşağılarda mefkûrenin, hakimiyeti his ve muhayyileye terk ettiğini fark ediyoruz.

[27] Mukaddimede de söylediğim vechle his ile fikirden birinin tecridiyle vücuda gelmiş hiçbir eser-i edebî, bir şiir yoktur. Taksim-i imal kaidesi bunların arasında o kadar mümtezic bir surette icra-yı hüküm eder ki, insan bazen bir mevlud dimağının âmâlini tayinden aciz kalır. Fakat bazı defa biri, diğerine ittiba eder; hakimiyetini teslim eder. İşte böyle zamanlarda o mevlud dimağının hangisinin eser-i faili olduğu zahir ve aşikârdır. Esasen bu manzumenin mebni-i aleyhi olan güzellik ve çirkinlik taksimatı, kuvve-i fikriyenin daire-i idrakâti dâhilinde değildir. Bu kelimeler tamamıyla hisse aittir. Fakat kıyas, delil, nispet, istihraç gibi hasais-i fikriyeye ihtiyaç görüldüğünden tefekküre ait olan kısımları hâll için mefkûre, dest-i muavenetini uzatmakta tehir etmemiştir.

Bu beyitte hitap, yine mehâsin-i âfileye tevcih olunuyor; ve diyor ki: "Ey hüsn-ü âfil, sen makber-nişin-i istirahat iken, farazâ bir gurup vakti, şevâhık-ı cibalde temvacât-ı rengarengiyle bizi gaşy eden tufan-ı elvânı, tabiat, senden istiare eder; sen de ibzal edersin."

Burada muhatab-ı hayalî olan güzellik, olabilir ki: bir çiçeğin imtizâc-ı elvânı, bir çocuğun hande-i masumu, bir denizin feşâfeş-i emvâcı, bir barikanın telatum-u şaşası, bir yılanın hare-i haririsi olsun.

"Turabındır bu elhan-ı payanı
Çiçekler, kuş, bulutlar, dalgalardır.
Seher, sordum - diyor : - handemde vardır
Mekabirden, mezahirden birer şey."

Şair, topraktaki arazın, sadâdaki arazdan başka bir şey olmadığını, yani telatum-u esirinin sûr-ı mütehalifesinden ibaret bulunduğunu, [28] esas itibarıyla çiçeklerde bulunan anâsır-ı ezviyanın kuşlarda da mevcut olduğunu düşünerek, bunlar arasında bir karabet-i hakikiye bulan hikmet-i müspetenin bir tercüman-ı baliği olan şu mısralarla tebliğ-i efkâr ve hissiyat ediyor; ve biz bu birkaç mısradan bir çok hakikat-ı ilmiyeyi aynı hayret-i vâlihâne ile dimağımıza nakş edebilmiş buluyoruz.

Seherde hande tasvir etmek, mekâbir ve mezâhirden birer şey'in de bu handede mündemiç olduğunu düşünmek kuvve-i muhayyilenin hassa-i terkibiyesi mukteziyatındandır.

Ölüm! Kamus-ı elfâz-ı beşerde
Bu lafzın doğru bir ma'nası mevcut
Değil, bizler ki: "Heyhat! Öldü!" der de,
Figân eyler dururken böyle hasir
Nedir, senin ferda-yı mekâbir
Ölen her fert için? : Bir tıfl-ı mevlud!

Görüyoruz ki bu parçalarda, mefkûre, hakimiyeti istirdat ediyor. Çünkü muhakeme hakkı kendisininindir. Şimdi düşünüyor: "Ölüm, ne demek?" Buna cevap vermek için bütün kavamis-i elsineyi karıştıran hafızadan mukni, doyurucu, kâfi bir cevap alamıyor. Aldığı cevaplar - bakıyor ki - müktesabat-ı fikriyesinin dînunda kalıyor. O zaman feryat ediyor: "Bu lafzın, kamus-ı elfâz-ı beşerde doğru bir ma'nası mevcut değil."

Her intiha, bir ibtidadır. Burada bir katiyet-i riyaziye var: Bir şey diğer bir şeye müsavi olursa, ikinci şey de elbet bir nihaiye müsavidir. O halde her ibtida da bir intihadır.

[29] Evet, ölsek de bir mazi-i medfun
Evet ölsek de bir ferdâ-yı âfil
Bu cuşışler, bu ezhar-ı semâ-gûn
O mahlukat cennetten kavafil
Senin hüsnünden etmiştir temsil
Güzelliklerde pinhân-ı ruh sensin
Hayır, hatta temasil-i mehâsin
Sukut-ı kabri eylerken tahayyül
Gelir mağripten, atiden hitabın
Ziya-yı sermediyettir şihabın

Şimdi hitap, yine ser-levhaya rücu ediyor: "Ey hüsn-i âfil, başka yerde parlamak için sönen, ey mehâsin-i fenâ nâ-pezir! Sen, aguş-ı mazide medfun, rida-yı zalâm âlud istikbalde mesturde ölsek, yine bu mehâsin-i hâliye senindir; yahud bütün bunlar sensin.

Mekşufe-i mehâsin olan cevahir, hiç-i âtiyi düşünüp inlerken senin teselliyet-i necş olan hitab-ı semavi-i ruh-u nüvazın sam'a-i ervahu tehiz eder. Onlara ümit ve kuvvet vermek için semah-ı ruhlarına bir aheng-i sürûd manevi ile terennüm-sâz neşayid-i ulviye olur."

Şarkın, âti; garbın mazi olduğuna nazaran, şair, bu müteradiflerden birini diğerinin yerine isti'mâl ediyor.

Gelir maziden, âtiden hitabın

demiyor da :

Gelir magripden, atiden hitabın

diyor; zaman ve mekânı birleştiriyor.

[30] Görüyoruz ki, mefkûrenin ihzar ettiği bir esas-ı hakikiyi muhayyile süslüyor; tezyin ediyor; asâr-ı fikriyede bir başka mevcudiyet-i şahsiye ibraz ediyor.

Kapıldım bak, muhalat-ı hayale

Burada şair, mefkûresine karşı tarziye veriyor; âdeta talib-i afv ediyor; fikrini, hayaline mahkûm ettiğini vehmediyor. Ve sonra:

Fakat kâbil mi aldatmak bu ye'si

Hayalin pertev-i tîrinin hissi

Biraz düşmezse efkâr leyâle

musralarıyla berâat kazanmak istiyor. Fakat mefkûre, haksızlık etmez. Ufak bir muhakeme ile anlıyor ki, bunlar, bütün bu düşündüklerin benim mahsusatımdır; hayalin, bunda bir ziynetten başka sûn'i dahli yoktur.

Şair, şimdi bastığı yerin metin bir tabaka-i turâbiye olduğunu anlayarak emin ve itimatkâr, mesrur ve mağrur inşâd ediyor:

Hayır, yoktur bunda hayalin dahli

Bu bir rü'yettir eflâki ve hâkî;

Teselliler, hakikatlerle mâli;

Evet, ruhun yanılmaz hissidir ki,

Gelir magripden, âtiden hitabın:

"Zalâme-i hande-i esrarı serin

Ziya-yı nilgûn-ı mâh-tâbın

Nedir? : Bir gölge batmış bir güneşten."

Mehâsin-i âfilenin, mağripten, âtiden gelen cümle-i hitabiyesi daha evvel [31] söylenmek lazım gelirken araya, şairin teessürat-ı mahsusiyeye-i dimağiyesi giriyor. Esasen bu hitap, mehâsinin mağripten, âtiden gelen hitabı olmayıp mefkûrenin, bir muhakeme-i ilmiye neticesinde, dermiyan ettiği bir misal ise de, muhayyile bunu böyle tasvir edebilir. Muhayyile için bir hadd-i tezyin ve tersî yoktur. Çünkü muhayyile terkip eder; tahlil eder. Bir fikri, muhayyile, istediği kadar süslesin; şu kadarı lazımdır ki, esas-ı fikr sağlam ve metin olsun.

Mefkûre demişti ki, "Hiçbir güzellik zayı olmaz; kâinatta hiçbir zerrenin zayı olmadığı gibi. İşte size bir misal: Güneş gurub ettiği vakit bize zalâm-ı leyâl, onun öldüğünü haber verdiği halde biri

tarafından kamerin ziya-yı nilgûnunu görüyoruz. Hâlbuki bu ziya, güneşin ölmediğini, fenâ-pezîr olmadığını, tabiatta yine mevcut bulunduğunu gösteriyor. Çünkü biz, hafızamızın muavenetiyle, biliyoruz ki: Kamer müstenir şemstir."

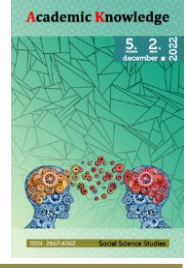
Muhayyile, kendisine teslim olunan bu esası hasse-i terkibiyesiyle tezyin ediyor; ve bize, mehâsin-i âfilenin

"Zalâme-i hande-i esrarı serin
Ziya-yı nilgûn-ı mâh-tâbın
Nedir? : Bir gölge batmış bir güneşten."

mısralarıyla mağripten, âfiden hitap ettiğini söylüyor.

Müsavidir bütün garp ya şark;
Bir ömr-ü itibaridir derim ben
[32] Beşik yahud kabir, mağrip ya maşrık
Beşik bir makber, ölmektir, ademden
Doğup düşmek bu sahrâ-yı ümide
Ve makber bence benzer tıpkı mehde.

Şimdi şair bütün felsefe-i fikriyesini icmal ediyor: mağrip, maşrık; garp, şark bir olduğu gibi makber ile beşik de birdir; müsavi şeylerdir.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 14.11.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 08.12.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Güz/ Autumn

Servet-i Fünûn Dönemi Edebiyatında Şiir

Tarık ÖZCAN*

Anahtar Kelimeler:

Servet-i Fünun,
Şiir,
Tevfik Fikret,
Cenab Şahabeddin,
Recaîzade
Mahmut Ekrem.

ÖZ

Servet-i Fünun dönemi Türk edebiyatı, şiirde yenileşmenin ve çözülmenin ilk somut örneklerinin görüldüğü dönemdir. Teoride Recaîzâde Mahmut Ekrem, pratikte Abdülhak Hâmid Tarhan bu edebi gelişmelerin öncüleri olmuşlardır. Ekrem, şiirlerinden daha çok poetik mahiyetteki yazılarıyla Türk şiirinin alanını genişletir ve o güne kadar Müslüman mabedi etrafında şekillenen Türk şiirinin hayatla olan irtibatını sağlar. Servet-i Fünun şiirinin kaynakları arasında en tesirli olan kişi Recaîzâde Mahmut Ekrem olmuştur. İlk döneminde eski şiirin tesirinden izler taşıyan Tevfik Fikret, yeniliğin kapısını Ekrem'in yardımıyla aralamıştır. Cenab'ın şiirlerindeki büyük kırılmaların kaynağı da Batı retoriğini çok iyi bilen hocası Ekrem'in tavsiyeleri olduğu kadar Fransız şiiri ve şairleridir. Bütün bunları basit bir taklitten öteye sentez düşüncesiyle açıklamamın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Poetry in the Literature of the Servet-i Fünun Period

Keywords:

Servet-i Fünun, Poetry,
Tevfik Fikret,
Cenab Şahabeddin,
Recaîzade Mahmut
Ekrem.

ABSTRACT

The Servet-i Fünun period of Turkish literature is the period when the first concrete examples of renewal and dissolution in poetry were seen. Reicaizade Mahmut Ekrem in theory and Abdülhak Hamid Tarhan in practice have been the pioneers of these literary developments. Ekrem expands the field of Turkish poetry with his writings that are more poetic than his poems and provides the connection of Turkish poetry, which has been shaped around the Muslim temple until that day, with life. Reicaizade Mahmut Ekrem was the most influential person among the sources of Servet-i Fünun poetry. In his first period, Tevfik Fikret, who carries traces of the influence of old poetry, opened the door to innovation with the help of Ekrem. The source of the major breaks in Cenab's poems are the recommendations of his teacher Ekrem, who knows Western rhetoric very well, as well as French poetry and poets. We believe that it would be more correct to explain all this with the idea of synthesis rather than a simple imitation.

* Emekli Prof. Dr., tozcan@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6674-1870

Bir geçişin hikâyesi ve eskinin etkisi

Türk düşünce sistemindeki büyük kırılma Tanzimat'la birlikte yerini değişimin gerekliliğine bırakır. Artık büyük zincire yeni halkaların ilavesi zorunlu hale gelmiştir. Tanzimat, Batı'ya açılan pencereden gözlenen ve bizden daha iyi bir manzaraya sahip olduğu fark edilen Batı'nın seyri karşısında Osmanlı aydınının çılgılığıdır. İlk kez Batı'dan geride olduğumuzu fark ederiz. Bu fark edişler, silsilevi bir mahiyet kazanınca çözülme ve ümitsizlik devri başlar. Küçümsediğiniz dünya önünüzü kesmiştir. Üstelik bu hakikat gözle görülen ve elle tutulan bir hakikattir. Bir medeniyet yükselişiyle gücünü gösteriyorsa bunu görmek büyük bir hesaplaşmayla birlikte iç ezikliğine yol açacaktır. Bunun için Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Türk aydınında, küçümsediğimiz dünyanın büyüklüğünü görmenin şaşkınlığı ve dağınıklığı vardır. Sonrası, mamur Batı'nın karşısında ma'lul Doğu'nun kendisini kurtarma mücadelesidir. Bir medeniyet, kendi kendisine yetmiyorsa gözünü bir başka medeniyete diker. Dünya apartmanında ikâmet eden Osmanlı aydını, aynı apartmandaki Batı ailesinin çok daha müreffeh yaşadığını görüyordu. Daha rahat ve güzel yaşamak onun da hakkıydı.

Bu alışlar silsilesinin hangi yönde olacağı malum olunca işler daha kolaylaşır. Biz Batı'dan alacaktık. Ancak neyi ve ne kadar alacaktık? İşte bütün mesele burada yatıyordu. Yüzyıllarca düşman bildiğiniz ve medeniyetinizi rağmına kurduğunuz Büyük Batı'dan neyi, ne kadar alacaktık? Bu, bir hesap kitap meselesiydi. Üstelik eski denilen bizim kurduğumuz, yeni ise düşman bir topluluğun kurduğu dünya idi. Bu iki dünya, yüzyıllarca birbirleriyle çarpışarak ve çatışarak yaşamışlardı. Nasıl ve hangi noktalarda birleşeceklerdi? Bu, bir uygarlık sorunuymdu ve her uygarlığın yaşanılan coğrafya, tarih ve mensubu bulunduğu din tarafından şekillendirilen bir grameri vardı. Her iki uygarlık arasında yüzyıllara dayanan bu hasımâne tutum, işi daha da zorlaştırıyordu. Kaldı ki dışta Batı'yla gerçekleşen çatışma; içte de eski ve yeni çatışması şeklinde devam ediyordu. Yani aydınlar Batı'nın gerekliliğine ve gereksizliğine inananlar şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bunun yanı sıra arada kalmış bir grup da zamanı ve şartları kollayarak el yordamıyla yollarını bulmaya çalışıyor ve en çok da bunlar eziliyordu. Bütün bu çatışmalar ve arayışlar gerek Osmanlı bürokrasisinde gerekse aydınlar ve sanatkârlar arasında muhalif bir kültürün oluşmasına yol açmıştı. Mevcuttan şüphe etmek veya yetersizliğini fark etmek, yerine yenisini koymak için yeterli bir sebepti. Üstelik bu yenedünyayı tanımanın bir yolu da açılmıştı: Fransızca... Okuyan kaymak tabaka, bu yola düştükçe yeni bir dünyayı keşfediyor ve oradan bizim için yeni olan şeylerle geliyordu.

Bu karışıklıklar içinde yolunu bulmaya çalışan edebiyat âlemi de eskiler ve yeniler şeklinde ikiye bölünmüştü. Eskileri bir yana bırakacak olursak yeniden yana olanların tümünde bu ikiliğin gerek tema gerekse biçim bakımından açık bir şekilde devam ettiğini görürüz. Çünkü başlangıç itibariyle eskiyle yola çıkmışlardı. Yeniyile yüzleşmeleri ve tanışmaları sonradan olmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan, Rezaîzâde Mahmut Ekrem eski anlayışla şiire başlayıp yeniyile yollarına devam edenlerdi. Bu yolun başındaki insan Şinasi'dir. Devlet tarafından tahsil yapmak üzere Paris'e gönderilmesi orada öğrendiği Fransızcasıyla bu öncülüğü yapacak bir kültüre sahip olmasını sağlamıştır. Şinasi, bu yeniliği edebiyatın muhatabı olan insan üzerinde yapmayı tercih etmiştir. Bunun için bir dil parantezine aldığı zamanının insanını yetiştirmenin yollarını aramıştır. Namık Kemal'in bu konuda daha radikal çıkışlarının olduğunu biliyoruz. Birinci Tanzimatçılar, soyut temaları, ele almalarının yanı sıra; büyük çoğunluğun anlayacağı bir şiir dilini kurmaya çalışırlar. Amaçları: Lojik karakterli bir şiir dili kurmaktır. Kısacası okuyucuyu merkeze alan bilgilendirme amaçlı bir dil kurmaya çalışırlar. Onlar için en önemlisi zamanın insanını yetiştirmektir. Edebi normların gözden uzak tutulduğu, hakikat adına yaratıcı muhayyilenin dışlandığı, imgenin çiçek açmadığı ve daha çok ödev tutkusunun şekillendirdiği iptidai bir şiir yazılır. Bütün mesele Batı'nın biçimlendirdiği yeni insan tipini yetiştirmektir.

Tanzimat'ın ikinci kuşağında yer alan Abdülhak Hâmid Tarhan edebilik bakımından önemli bir kıvılcımadır. Şiire ait formlarda yapmaya çalıştığı yenilik ve drama ait ferdi temaları ön plana çıkarmasıyla önemli bir başlangıçtır. Dili ve dağınıklığı bakımından eleştirilen Hâmid, bireyin

yeryüzündeki trajedisini irdeleyen felsefi bir şiir yazmaya çalışır. Okuyucusuna sorular sorarak, şiirini felsefi bir yumak haline getirir. Ancak disiplinli bir felsefe eğitiminden geçmediği için yüzeyde ve dağınık çalışır. Soruları cevapsız, kendisi çaresiz kalır. Bütün bunları şiirin dünyasında yaptığı için çarpıcı ve yenidir. Mistiklerin sesine alışmış olan Türk okuyucusu onun bu imanla inkâr arasındaki gelgitlerinden bir hayli etkilenir. Ancak yeni olma adına da yenidir. Onun sayesinde Türk şiiri ve dili o güne kadar gezinmediği alanlara açılır.

Türk şiirindeki çözülmeyi görmek için teorikte Recaîzâde Mahmut Ekrem'i, pratikte Abdülhak Hâmid Tarhan'ı beklemek gerekecektir. Ekrem, *Talim-i Edebiyat, Takdîr-i Elhân ve Zemzeme*'nin üçüncü cildinde yeni şiirin arka planı hakkında önemli bilgiler verirken Hamid, şiirlerinin formlarında yaptığı önemli değişikliklerle yenilik adına bir hareketin başlangıç noktasını oluşturur. "Zerrattan şumûsa kadar her güzel şey şiirdir." (Ekrem 1301: 9) diyen Ekrem, bu anlamda şiirlerinden daha çok poetik mahiyetteki yazılarıyla Türk şiirinin alanını genişletir ve o güne kadar Müslüman mabedi etrafında şekillenen Türk şiirinin hayatla olan irtibatını sağlar. Servet-i Fünun şiirinin kaynakları arasında en tesirli olanı Recaîzâde Ekrem'dir. O güne kadar Muallim Feyzî ve Muallim Nâci'nin açtığı yolu takip eden Tefik Fikret, yeniliğin kapısını Ekrem'in yardımlarıyla aralar. Dil ve edebiyatla ilgili yazılarında bu etkilenmesini şöyle açıklar: *Bereket versin ki üçüncü Zemzeme'nin mukaddimesi, onu müte'akip Takdir-i Elhân imdada yetişti. Asâr-ı sahîha-i şî'riyye ne gibi şeyler olduğunu birçokları gibi o da öğrendi.* (Fikret 1993: 4) Ekrem'in şiirle ilgili olarak söylediği "Her mevzûn ve mukaffâ lakırdı şiir olmak lâzım gelmez. Her şiir mevzûn ve mukaffâ bulunmak iktiza etmediği gibi" ve "Hepimiz tabiatın birer acemi şâkirdiyiz." (Ekrem 1301: 9-11) ibareleri, Türk şiiri adına dönemini aşan yeni görüşlerdir. Doğaldır ki etki alanı bir hayli geniş ve bir o kadar da tesirli olacaktır. Bu görüşler, o güne kadar eski şiirin dünyası üzerine odaklanmış Tefik Fikret ve dönem arkadaşları üzerinde ciddi biçimde tesirli olur. Ekrem, şiir üzerine yazdıkları; Hâmid ise, şiirleriyle bu dönem şairleri üzerinde bir hayli tesirlidir. Eski şiirin retorikleriyle yetişen Fikret'in, Ekrem'le tanışmaya kadar yenilik adına yapacağı bir şeyi yoktur. Bunun için ilk dönem şiirleri klasik ananeye yazılmıştır. Tefik Fikret'in ve diğerlerinin yenilik adına yaptıkları bu hamlelerin özünde Ekrem'in yönlendirici müdahalelerinin yanı sıra Galatasaray Lisesinde gördükleri düzenli Fransızca eğitiminin önemli bir rolü vardır. Tanzimat'tan beri Batı'ya açılan bu kapı, yeni bir dünyada olup bitenleri öğrenmek adına önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Burada Ara Nesil sanatkarlarının hakkını da vermek gerekmektedir. Ancak bütün öncülerin yenilik adına yöneldikleri en önemli kaynak, XIX. Yüzyıl Fransız edebiyatı ve dünyasıdır. Herkes, bu kapının altından ihtiramla geçer. Bunların dışında Tanpınar'ın aşağıda belirttiği dönemin şartlarını da unutmamak gerekir:

"Fikret, bir devrin manevi tarihinde kendi karakterinin mührünü basabilmek için en müsait şartları bulmuştur. Eserini vermeğe başladığı zaman edebiyatımız âdeta bomboştur. Eski tarz, bir iki beyhude canlanma tecrübesine rağmen can çekişiyordu. Kendisinden evvel yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hamit'le Recaîzâde Ekrem asil eserlerini vermişler, yapacaklarını yapmışlardı. Kendisiyle başlayan diğer Servet-i Fünun şairlerine gelince onlar, yeni bir eserin geniş bir tabaka tarafından derhal anlaşılması ve benimsenilmesi için elzem olan rûh kudretinden ve büyük cazibeden mahrumdular." (Tanpınar 1944: 3).

Recaîzade Mahmut Ekrem'in bütün tekliflerinde edebilik en önemli özelliktir. Servet-i Fünun edebiyatının kuruluşuna yol açan kavgaın "abes" ve "muktebes" kelimelerinin kafiye oluşturup oluşturamayacağı meselesi etrafında şekillenmesi düşündürücüdür. Bu kavga, edebiyatın toplumsal işlevinin dışında doğrudan doğruya dış plastik unsurlarına yönelik bir kavgadır. Daha doğrusu edebi bir kavgadır. Kafiye konusunda eskilerin göze, yenilerin kulağa takılıp kalmaları düşündürücüdür. Bu anlayış, Türk edebiyatı sahasında kurulan yeni bir cephe ve bunu bir teorisyen olan Ekrem gerçekleştirmiştir. Daha öncesinde Muallim Nâci'nin açtığı kapıdan edebiyat dünyasına giren Fikret, tema ve biçimde klasik şiirin etkisindedir. 1896'lara kadar şekillendirdiği şiir atlasına baktığımızda biçimde ve ruhta eskiye bağlı bir Fikret ve Cenab vardır. Başka türlü olmaları da mümkün değildir.

Çünkü sanat örnek metinlerden hareketle yapıp edilen bir şeydir ve dönemlerinin kaynak eserleri bu doğrultudadır. Dikkatli bir göz Fikret ve Cenab'taki bu değişimin tedrici bir şekilde olduğunu görecektir. "Galatasaray Lisesinde öğrencilik yapan Fikret'in ilk hocası Muallim Feyzidir. -ve Recep Vahyî'nin manzumesine yazdığı nazireye- bakınca, Divan şiirini iyi anlayacak, mazmunlarını iyi bir biçimde kullanabilecek durumda olduğu görülmektedir. Yayımlanan ilk iki gazeli (1 Rebiülevvel 1301 ve Rebiülâhir 1301'de yayımlanmıştır) de bunu, geleneksel şiiri iyi anlayacak bir mevkide olduğunu göstermektedir. (Akay 2015: 29). Cenab'ın da aynı etkilenmeyi yaşadığını görmekteyiz. "Yeni ve değişik şeylere karşı çocukluğundan itibaren büyük merak ve ilgi duyan Cenab için gerçekte bu başlangıç dikkate şayan bir devrin anahtarı hükmündedir. Cenab'ın üzerinde Şeyh Vasfi ve Muallim Nâcî ile birlikte, kendisinden altı yaş büyük olan Nasuhfendizâde Mustafa Âsım Efendinin de büyük tesiri ve yardımı olmuştur." (Akay, 1998: 18). Arkasından Galatasaray Lisesine açılan kapıyla birlikte Hâmid ve Ekrem'e uzanan okuma notları arasına, öğrenilen Fransızca'yla birlikte Fransız şairleri de girer. Fikret bu ortak etkilenmeyi şöyle anlatmaktadır. "Koltuğuma Fransızca bir müntahabât mecmû'ası sıkıştırarak çamlığa doğru çıktım... Bu eser en meşhur Fransız üdebâsının manzûm, mensur eş'âr-ı müntahabesini câmidir. İlk çevirdiğim yaprakta Lamartin'in (Lak)ları münderic idi. O şiir-i âbdârı yarı kitaptan, yarı ezber kim bilir kaçınıcı def'a olarak bir kere daha tekrâr ettikten sonra Bodler (Baudelaire), Müse (Musset), Bonival (Baunivalle), Perodom (Prodhome), Kope (Coppe) gibi bedî'a perverân-ı hayâl ve hakikatten de üçer, beşer sahife mütâla'a ettim. Her yaprağı çevirişimde zihnime bir cihân-ı marifet sığdırmış kadar oluyordum."(Fikret 1993: 268). Örneğin; Fikret'in "Ramazan Sadakası" şiiriyle Coppée'nin "Bir Sadaka", şiiri arasındaki benzerlik ilişkisi yabana atlamayacak kadar çoktur. "Haluk'un Bayramı şiiri, Hugo'ya doğrudan bir göndermeyle başlar. Bu şiirin Victor Hugo'nun Şımartılmış Çocuklar (Les Enfants gâtés) şiiriyle sıkı bağları görülmektedir. Yine Fikret'in meşhur şiiri Hân-ı Yağma ile Victor Hugo'nun Neşeli Hayat (Joyeuse vie) şiirleri arasındaki benzerlik ilişkisi dikkat çekicidir. Hugo'nun adı geçen şiiri aşağıdaki mısralardan oluşmaktadır.

Haydi yağmacılar, dalavereciler, kalleşler, sersemeler, nüfuzlular!

Çabuk masanın başına geçin zevkler ortada!

Koşun! Herkes yerine!

Efendiler, yiğitler, için, hayat çok kısa.

Bu tav olmuş millet, bu ahmak millet,

Bütün bu millet sizin!

Yine Fikret'in "Verin Zavallılara" şiiriyle Hugo'nun "Fakirler İçin" şiiri arasında da ciddi anlamda bağlantılar görülmektedir. (Yuva, 2011: 159-253). Fikret ve Baudelaire şiiri arasında da bu tür bağlantıların olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şeyleri Cenab Şahabeddin için de söylemek mümkündür. Paris'e tıp alanında ihtisas yapmak üzere giden Cenab'ın şiirlerindeki büyük kırılmaların kaynağı da Fransız şiiri ve şairleridir. Bütün bunları basit bir taklitten öteye sentez düşüncesiyle açıklamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Batı retoriğini çok iyi bilen hocası Ekrem'in tavsiyelerini dinleyen Fikret, Servet-i Fünun hareketi süresince kendisine yeni bir yol çizmiştir. Aynı anlayışı Paris'ten dönerek Servet-i Fünun şiirinde önemli yeniliklere imza atan Cenab Şahabeddin'de de görüyoruz.

Hayâlden hakikate ve güzelden çirkine dönüş

Servet-i Fünun edebiyatına kadar Türk şiiri demir ray üzerinde gidip gelen bir trene benzemektedir. Kısacası yüzyıllar içerisinde sanatkarların şahsi hünerleri dışında bu şiire eklenmiş herhangi yeni bir şey yoktur. Biçim, dil ve üslûp anlayışı değişmeden aynı istikamette gidip gelir. Bunun için kendisine özgü mazmun ve mana âlemi vardır. İnsandan uzak olan bu şiir anlayışı,

binlerce yılda kendi repertuarını kurmuş bir güzeller âlemidir. Dil, insanın yerine mutlağın peşinden koşar.

Batı şiiriyle karşılaşan Tanzimatçılar, göksel bir düzenin ifadesi olan bu şiir yerine ayakları yeryüzünde olan dünyalı bir şiir kurmaya çalışırlar. Bu şiirin öznesi, hayat ve ölüm kadranında yeryüzü parantezine alınmış insan ve onun dünyadaki nesnelere (şeylere) yöneltilmiş arzu ve istekleridir. Böyle bir arzuyla yola çıkan Tanzimatçıların bu yeni insana barınması amacıyla kurdukları ev, çok iptidaidir. Abdülhak Hâmid Tarhan, bu evi zenginleştirmek için yenilik adına ne varsa bir çuvala tıka basa doldurur ve daha çok maverâda kalmayı tercih eder. İşte bu noktada Servet-i Fünuncular, şiirin insanla olan bağları üzerine düşünürler. Kısacası şiir, onlarla birlikte bir içe dönüş ameliyesine tabi tutulur. Fikret'in Süha ve Pervin şiiriyle başlattığı bu dönüş, insanı merkeze alan hayâl ve hakikat çatışması üzerine kurulmuştur. Hayata doğru koşan Pervin, bir bakıma çağdaş şaire yönelmesi gereken kaynağı göstermektedir. Estetik bir dünya görüşüyle yetişen şairler, bu yeni kaynağa yöneldikçe gördükleri çirkin manzara (hayatın çirkinlikleri ve insanın içler acısı hali) karşısında büyük bir düş kırıklığı yaşarlar. Şiirin kaynağı değiştiği için temaları da değişir. Şairin arzu ettikleriyle hayatın hakikatleri arasındaki bu çelişki, Servet-i Fünun şiirinin en önemli temalarından birisini oluşturur: Hayâl-hakikat çatışması. Hayâtın bu çirkinliğini göstermek adına Fikret'in Gayyayı Vücut şiiri kayda değerdir. Varlık karşısında büyülenen Divan şairlerinden sonra, dış dünyaya bu bakış, Türk şiiri için yenidir. Hayâl ve hakikat çatışması, Servet-i Fünun romanında da kendisine önemli bir yer bulmuştur. Divan şiirinin soyut, Tanzimat şiirinin soyut ve genellemeci temaları, Servet-i Fünun döneminde bir anda yerini ferdi tahassüslere ve kırılmalara bırakır. Yüzyıllarca İslam mabedinin etrafında şekillenen Türk şiiri, Servet-i Fünun şairlerindeki zihniyet değişiminin sonucunda merkez değiştirir. Tanrı merkezli dünya anlayışı yıkılır; yerini, insan merkezli bir dünya anlayışına bırakır. İlim, tekâmül, terakki, akıl, çalışma vb. gibi modern topluma ait örgensel bağlar, şiirin vurucu temaları haline getirilir. Şiir, özellikle Tevfik Fikret'in elinde toplumsal eleştiriye yönelerek yeni bir işlevi üstlenir. Mevcut düzeni din, tarih, yönetim tarzı vb. gibi sosyal kurumlarıyla eleştirerek yerine, Batı'da olduğuna inanılan modern bir toplum kurulmaya çalışılır. Fikret'in şiirlerinde ciddi anlamda bir değerler çatışmasının varlığı görülmektedir. İnsan ve problemleri, onun şiirinin omurgasını oluşturur. Fikret'in Ferda, Promete, Sabah Olursa, İnanmak İhtiyacı, Sis, Tarih-i Kadim gibi birçok şiiri, bu temaların etrafında şekillenmiştir. Şair, tematik yönelimlerini hayal etmek yerine daha çok içerisinde yaşadığı cemiyetin hakikatlerini gözlemleyerek yapmıştır. Ramazan Sadakası, Ken'an, Hasan'ın Gazâsı ve Balıkçılar şiirleri, bu gözlemlerinin bir ürünüdür. Örneğin Balıkçılar şiiri, günlük nafakasını çıkarmak için her gün denize açılmak zorunda kalan bir babanın ve ailesinin dramını anlatmaktadır.

Şafak sökerken o, yalnız bir eski tekneciğin
Düğümlü, ekli, çürük ipleriyle uğraşarak
İlerliyordu; deniz aynı şiddetle sırak-
Şırak döğüp eziyor köhne teknenin şişkin
Siyah kaburgasını... Âh açlık, âh ümîd!
Kenarda, bir taşın üstünde bir hayâl-i sefid
Eliyle engini gûyâ işâret eyleyerek
Diyordu: "haydi nasîbin o dalgalarda, yürü!"
Yürür zavallı kırık teknecek, yürür; "Yürüme,
"Nasîbin işte bu!.. Hâlâ gözün kenarda ... Yürü!"
Yürür, fakat suların böyle kahr-ı hiddetine
Nasıl tahammül eder eski, hasta bir tekne?..
Deniz ufukta, kadın evde muhtazır... Ölüyor:
Kenarda üç gecelik bâr-ı intizâriyle,

Bütün felâketinin darbe-i hasâriyle,
Tehî, kazâ-zede bir tekne karşısında peder
Uzakta bir yeri yumrukla gösterip gülüyor;
Yüzünde giryeli, muzlim, boğuk şikâyetler...

(RŞ.; s. 20)

Dramatik nitelikli şiir, sahneleme yönteminin eşliğinde sosyal hayata ait bir manzarayı insani bir durum haline getirirken kaynağını sanatkârın gözlemlerinden almaktadır. Burada sanatkârın yöneldiği kaynak itibariyle bir yenilik vardır: Yoksullara acımak. Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında gördüğümüz yüksek zümreye ait insan kadrosundan sonra, aynı edebi hareket içerisinde yer alan Tevfik Fikret'in şiirlerinde gördüğümüz sıradan insan kadrosu arasındaki bu fark, oldukça şaşırtıcıdır.

Şairin itibari âlemini şekillendiren unsurlar, gücünü yaşadığı dünyanın çirkinliğinden almaktadır. Çünkü ona göre dünya, bir şairin yaşayamayacağı kadar kötüdür. Bu nedenle eski (Doğu)-yeni (Batı), madde-mana, imkân-imbânsızlık, nakilcilik-akılcılık, hayâl-hakikat, ümit-ümitsizlik vb. gibi ferdi ve sosyal çatışmalar, Fikret'i ve dönemin şairlerini besleyen en önemli temalardır. Hayatın bu çirkinliği karşısında bir başka tematik yönelimse kaçış ve toplumsal eleştiri şeklinde kendisini gösterir.

Cenab Şahabeddin, bu hasta hayata bakmaktan korktuğu için bir kaçış şiiri yazmıştır. Bu nedenle hayâlde birleşen Fikret ve Cenab, hakikat anlayışlarında farklı düşünürler. Fikret, ikinci döneminde hayatın hakikatiyle şiirin hakikatini birleştirirken Cenab, hayata yönelmek yerine hayalle avunmayı tercih etmiştir. Bunun için Cenab'ın bütün yeniliklerine rağmen Servet-i Fünun şiiri Fikret'in şiiridir. Çünkü onun şiiri, kaynağını insanın vicdanından ve merhamet duygusundan almaktadır. Fikret ve Cenab'ın şiirlerinin tematik ortaklıkları daha çok hayal-hakikat çatışması üzerine kurulu olan kaçış ve tabiat temalı şiirleridir. Bunların yanına poetik anlayışlarında belirgin bir yer tutan estetik ölçütlü şiirlerini de koyabiliriz. Estetiğin egemen olduğu bu tarz şiirlerinde daha çok sanat kaygısı ön plandadır. Bu tür şiirlerinde şair, şiire plastik bir madde gözüyle bakarak onunla itibari bir âlem kurar. Müzik ve resim sanatına has unsurları disiplinli bir biçimde kullanarak ferdi tahassüslerini dile getirir.

Dilin gömleğini değiştirmek

Servet-i Fünun şairlerinin asıl büyük hamlesi, dil ve biçim üzerinde yaptıkları yeniliklerdir. Tanzimatçıların fark edip edebiyat adına geliştiremedikleri edebi dil kullanımını hayata geçirmişlerdir. Şiirin güzel sanatlarla ilişkisi üzerine düşünen Fikret ve Cenab ikilisinden ilk hamle, Paris'te kaldığı için Batı şiirini yakından görme imkânını elde eden Cenab tarafından yapılmıştır. Fransız şairlerinden aldığı çerçeve, hudut ve perspektif dersleriyle Türk şiirinde önemli bir kapıyı açar. Şiirin toplu bir madde olduğunu öğrenen Cenab, Türk şiirine kompozisyon düşüncesini getirir. Bu, şiirimiz için önemli bir yeniliktir.

Cenab'ın bu rolünü Mehmet Kaplan şöyle belirtmektedir: "Cenab, Avrupa'ya gittiği zaman, modern Fransız şiirini yakından tanımış, memlekete dönünce, orada öğrendiklerini Türkçeye tatbik başlamıştı. Servet-i Fünun nazımının birçok hususiyetlerini ilk defa Cenab ortaya koymuştur. Her şeyden evvel Cenab, Avrupa'dan yeni bir şiir fikri ve üslup görüşü ile döndü. Bu fikir ve görüşü o, sembolistlerden ve kısmen parnaslardan almıştı." (Kaplan 1993: 40). Malumat'ta bu doğrultuda yazdığı şiirleri bir hayli eleştiriye uğramıştır. Kendisine özgü imge kültürü ve edebiliği esas alan şiir diliyle devrinin bir hayli ilerisindedir. Kendisine kadar daha çok bir fikrin arkası sıra koşan Türk şiiri, artık dilin en göz alıcı renklerinin ve seslerinin arkası sıra koşmaya çalışır. Resmin ve müziğin imkânları şiir diline taşınır. Cenab'ın 1894 yılında Hazîne-i Fünûn'da yayınlandığı ve Tevfik Fikret'in beğendiği Zübde-i Mâcerâ isimli aşağıdaki şiiri incelendiğinde yeni şiir adına yapılan olumlu değişiklikleri görebilmek mümkündür.

Zübde-i Mâcerâ

Cümle eşyâ idi pîş-i nazarımda hurrem
 Seni görmüştüm o dem
 Sanki her manzarada var idi bir gizli düğün
 Seni görmüştüm o gün

Bir dem Enver-i meserrât ile doldu dîdem
 Seni sevmiştim o dem
 İstedim bir günün akşamı hulûl eylesin
 Seni sevmiştim o gün

Her cihetten sanıyordum ki akar eşk-i nedem
 Seni görmüştüm o dem
 Kaldım akşama kadar servler içre düşkün
 Seni görmüştüm o gün
 Bitse de hisse-i ömrüm seni tâ'kîb etsem
 Durmasın gelsin o dem
 Sevgilim! Rûz-ı eceldir dilimin kasdı bütün
 Durmasın gelsin o gün
 (Şahabeddin 2011: 74)

Servet-i Fünun'un kuruluşundan önce yayınlanan Zübde-i Mâcerâ'da o güne kadar yazılan Türk şiirinde olmayan kompozisyon anlayışı göze çarpmaktadır. Artık şiir atının dizginleri şairin elindedir. Şiirin hiçbir unsuru, tesadüfün veya ilhamın erginleşmemiş kanatlarına bırakılmamıştır. Ben ve sen arasındaki ilişki, paralel ve simetrik akışlarla desteklenerek somut bir resim düşüncesinden ölümün temenni edildiği soyut bir dünyaya varılmaktadır. Şiir, bütün unsurlarıyla merkezi imge konumundaki sevgilinin etrafında şekillenmektedir. Bir figürden yola çıkan şair, bir sembole ulaşmaktadır. Tanzimat şiirinde, şiir üzerine bu kadar hesap kitap yapılmamıştır. Bu düşünce ve anlayış, bizde yenidir ve yolu açanlar Cenab başta olmak üzere Servet-i Fünunculardır. Çalışma düşüncesinin egemen olduğu bu şiir anlayışında Cenab'tan etkilenmesinin yanı sıra Fikret'in de bir hayli kafa yorduşunu görmekteyiz. O, artık şiirlerini yazarken bir tablodan, bir fikirden hareket etmekte veya bir hayali, aklın denetiminde kompozisyona dönüştürmektedir. Bu dönem şiirlerinde kartpostal altına şiir yazmak modasının ağırlıklı bir yer tutmasının sebebi de budur. Kısacası şiir Parnasyenlerde olduğu gibi yapıp edilen bir üründür. Kaplan'ın konuyla ilgili tespitleri kayda değerdir: "Şimdiye kadar, şiirlerini kafiyeden, mazmundan, fikirden, histen hareket ederek yazan Fikret, bundan sonra hayalden veya tablo fikrinden hareket ederek şiir yazmaya başlayacaktır." (Kaplan 1993: 83). Artık onun şiirlerini yazarken takip ettiği yöntem eski şiirin ilham dünyasından ayrılarak "şiirlerini önceden bir hayal tasarlayarak yazmak veya konularını dışarıda teşekkül etmiş bir imaj olan resimlerden yahut okuduğu hikâyelerden, Batı şairlerinin eserlerinden almak ve çalışmak." (Kaplan 1993: 85) şeklindedir.

Forma ait her unsur üzerinde detaylı bir biçimde düşünen Servet-i Fünun şairleri, önce kafiye konusundaki uygulamalarıyla ses meselesi üzerine düşündüklerini göstermişlerdir. Daha sonra şiirin şekline ait meseleleri gündeme getirerek Sone, terzarima gibi yabancı nazım şekillerini kullanmışlardır. Bütün meseleleri; yorgun düşen ve tekdüzeleşen şiirin geleneksel kalıplarını kırarak şekil ve söylem bakımından Türk şiirini yenilemektir. Nihayetinde şeklin şiir cümlesiyle ilişkisini fark

ederek serbest müstezat denemelerine girişirler. Fikret ve Cenab, bu değişme dileğine bir günde gelmemiştir. Kaya Bilgegil'in ifadesiyle: "Uzun bir zaman Muallim Feyzî ve Muallim Nâcî halkasında kalan Fikret, dönem gazellerinde dîvân şiirinin klişe ve tasavvurları üzerinde yürüyerek benzetmeler kurmuş; hattâ bazen kendi buluşu olan karşılaştırmalarda dahi dîvân şiirinin izinde yürümüştür." (Bilgegil: 1970: 23,24). Ancak zamanla eski şiirin dünyasını çok dar bulan Servet-i Fünun şairleri, geleceğin şiiri adına bir hayli okumuş ve düşünmüşlerdir. Bu nedenle şiire ait her unsur üzerinde düşünerek yollarını bulmaya çalışmışlardır. Fikret'in şiirde yapmak istediği değişiklikler hakkında bir hayli düşündüğünü görmekteyiz. İki arkadaşıyla yaptığı bir sandal gezisinde Türk şiirinin tekdüze yapısını değiştirmek adına günlerce kafa yordüğünü söylemektedir. Böylece çok sesli bir şiir dili kurmaya çalışmıştır. Bunun için serbest müstezatlâ işe başlaması dikkat çekicidir. Amacı; eskinin tek düzeleşmiş ve üretici enstrümanlarını yitirmiş şekillerini çözerek şiiri iç ve dış yönleriyle yenilemektir.

Servet-i Fünuncular, şiirlerinin kelime kadrosu, cümle yapısı ve şekil özellikleri üzerinde önemli değişiklikleri gerçekleştirmişlerdir. Örneğin eski şiirin lügatını beğenmezler. Bu lügat, onlara göre gerek anlam gerekse ses ve görüntü bakımından yetersizdir. Eski lügatın dar dünyasından kurtulmak için kendilerine özgü yeni bir lügat oluştururlar. Bu yeni lügatın en büyük özelliği kelimelerin ses, görüntü ve duygu değeri bakımından yeni olmalarıdır. Bunun için Türk şiirinde o güne kadar bir araya gelmeyen kelimeleri bir araya getirerek sıfat ve isim tamlamaları yaparlar. Hem ses hem de görüntü itibariyle Türk şiirini yenilerler. Böylece kelime ve kelime grupları düzeyinde yaptıkları yeniliklerle Türk şiirini ifade imkânı bakımından zenginleştirmeyi amaçlarlar. Türk şiir lügatında bulunmayan *saat-i semenfam*, *şehik-i tenhayi*, *ihlizazat-ı leyl*, *lerze-i ruşen*, *zulmet-i ebkem*, *karha-i hayat*, *teb-i ümmid* gibi alışılmamış bağdaştırmaları şiir diline soktular. Böylece mazmunun dar dünyasından imgenin yoruma açık dünyasına geçtiler. Ses düzeni bakımından birbirlerine yakın ve mûsikî değeri olan kelimeleri aynı mısra da içerisinde kullanmayı tercih ettiler. Ancak "Cenab, bu ses mûsikisinin dil mûsikisine yükselmesi için kelimelerle telkin edilmek istenilen his ve fikre veznin de refakat etmesi gerektiğini belirtmektedir." (Akay 1998 : 256). Böylece ahenk ve ritim gibi mûsikîye ait unsurları şiir diline sokarak şiir ve mûsikî arasında özel bağlar kurdular. Cenab'ın Makdem-i Yâr şiiri, mûsikî anlayışına örnek verilebilir.

Pervâne-i zerrîn gibi her zühre-i zerrîn
Titrerdi zümürüd-geh-i lerzân-ı çemende;
Çağlardı leb-i sîm-i hıyâbân-ı semende
Bir çeşme-i billûr ile bir cûy-ı billûrîn
(Şahabeddin 2011: 117)

"L,r,z,n,m" ünsüzleriyle birlikte "zerrîn, billûrîn" ve "çemen, semen" gibi mûsikî değeri olan kafiyelerin kullanımının yanı sıra "lerzân, hıyâbân, leb-i sîm" gibi bünyesinde mûsikî değeri olan kelimelerin mısra içi kullanımları şiirde ses ve nağmeyi ön plana çıkarmaktadır. Şiir boyunca gizli bir mûsikî (derûnî âhenk) kendisini hissettirmektedir. Yine "titrerdi, çağlardı" mısra başı kafiye ve redifleriyle de ses orkestrasyonu şiirin tümüne şamil bir hale getirilmektedir. Servet-i Fünun şairlerinde sürekli olarak bir mûsikî cümlesine ulaşma arzusu vardır. Oysa Tanzimatçılar, şiir ve mûsikî cümlesi düşüncesinden uzaktır. Servet-i Fünun şiirinde esas olan şey; müziğe ve resme has imgeler yaratmaktır. Kaynak itibariyle Fransız şiirine ait bu düşünce, Servet-i Fünun şairlerini bir hayli meşgul etmiştir. Kısacası şiire yeni sesler, yeni renkler ve yeni görüntüler sokmak anlayışı hâkimdir. Başarılarının altında yatan şeyse bunu, edebiyatın malzemesi olan dille yapmalarıdır. Cenab'ın Şiir: Söz+ahenk+şâir rûhu şeklinde formüle ettiği anlayışı bu düşünceden mülhemdir. Bunun için nobile bir lisanları vardır. Yukarıdaki "leb-i sîm-i hıyâbân-ı semen" (yasemin kokulu bulvarın gümüş dudağı) zincirleme isim tamlaması, mûsikî ve resme ait unsurların damıtılarak veya kollanarak yapıldığı özgün bir imgedir. Türk şiirinin genel akışı içerisinde ilk kez Servet-i Fünun şiirinde

kullanılan bunun gibi yüzlerce özgün imge mevcuttur. Eskiler, hiçbir zaman şiir diliyle böyle bir hesaplaşma içerisinde olmamıştır

Servet-i Fünuncular, Türk şiir cümlesinde radikal değişiklikler yapmıştır. O güne kadar mısraın sınırlarında şekillenmek zorunda kalan şiir cümlesi, şairin elini kolunu bağlıyor ve şairi, dar bir çerçevede çalışmaya mahkûm ediyordu. Şairin ilhamına ve lisanına ket vuran bu cümle anlayışından kurtulmak dileğinin ilk örneklerine Fikret ve Cenab'ın şiirlerinde rastlamaktayız. Bu cümle yapısı, Fransız şiirindeki enjambement (anjambman) anlayışının bir sonucudur. Şairin şiir cümlesini birkaç mısra boyunca devam ettirmesi Türk şiiri için yeni bir özelliktir. Böylece şiir cümlesi, mısraya kul olmaktan kurtulmuş ve hürriyetine kavuşmuştur. Servet-i Fünun hareketinin dil ve üslup anlayışında bu cümle yapısının önemli bir yeri vardır. Mısralar arasında kurulan bu bağlantı aracılığıyla Türk şiirine bütünlük düşüncesi kazandırılmıştır. Türk şiirini tek düze olmaktan kurtaran bu anlayış, sonraki yıllarda modern Türk şiirinin yolunu açmıştır. Aynı zamanda bu cümle yapısının kullanılmasıyla birlikte manzum hikâyeye dediğimiz, şiirden nesre geçişi kolaylaştıran bir ara tür doğmuş ve türler arası geçiş sağlanmıştır. Kaplan'ın ifade ettiği gibi "Fikret'in şiiri, manzum bir nesirdir. Mısralar alt alta değil de, yan yana dizilirse, hâlis bir nesir cümlesi hâsıl olur." (Kaplan 1993: 246). Fikret, bu türde Süha ve Pervin, Seza, Zekâ, Hasta Çocuk, Balıkçılar, Hasan'ın Gazası, Kenan vb. gibi önemli şiir örnekleri vermiştir. Cenab'ın Dest-i Yâr, Hayâl-i Râiyâne, Yâdigâr, Tekâzâ-yı Üslûp, Temâşâ-yı Leyâl, Temâşâ-yı Hazân, Elhân-ı Şitâ vb. gibi birçok şiiri bu cümle anlayışıyla yazılmıştır. Elhân-ı Şitâ şiiri bu anlayışın önemli bir örneğidir.

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş;
Eşini gâib eyleyen bir kuş
gibi kar
Geçen eyyâm-ı nevbahârı arar.

Ey kulûbun sürûd-şeydâsı,
Ey kebûterlerin neşîdeleri,
O bahârın bu işte ferdâsı:
Kapladı bir derin sükûta yeri
Karlar
Ki hamûşâne dem-be-dem ağlar!

(Şahabeddin 2011: 153)

Şiir cümlesinin helezonlar çizerek mısralar boyunca devam ettiği görülmektedir. Bu şiirde, doğanın ritmine uygun bir hareket ve cümle yapısı vardır. Şiirin cümle yapısı, doğanın bu hareketli ritmine uygun hale getirilmiştir. Şair, bu cümle yapısıyla temaya uygun bir musikî oluşturmaktadır.

Servet-i Fünun hareketi içerisinde yer alan şairler, vezin konusunda da önemli değişikliklere imza atmışlardır. Vezinle musikî ve rûh halleri arasındaki bağları fark etmeleri, onları bu konuda bir hayli düşündürmüştür. Eski şiirinin monoton ses düzenini fark eden Servet-i Fünuncular, bu monotonluğu kırmak için bir şiirde farklı vezinler kullanmışlardır. Böylece çok sesli bir şiir dili meydana getirmenin yollarını aramışlardır. Fikret ve Cenap birçok şiirinde temaya uygun olarak vezin değişikliklerine gitmişlerdir. Fikret, Hemsirem İçin şiirine aruz vezninin Fâilâtün Feilâtün Feilün kalıbıyla başlamış, daha sonra Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün kalıbıyla devam ederek Mefûlü Fâilâtü Mefâilü Fâilün kalıbıyla bitirmiştir. Cenap ise Elhân-ı Şitâ şiirinde mevsimlerin değişmesine uygun olarak birden çok vezin değişikliğine gitmiştir. Bir şiirde birden çok vezin kullanılmasının amacı; çok sesli bir şiir dili kurmak arzusunun kaynağıdır. Böylece şiire dinamik bir nitelik kazandırılacaktır. Veznin musikîyle bağları üzerine düşünen Fikret ve Cenap kelimelerdeki seslerde bir nota değeri gördükleri için mısralardaki kelimelere ve kelimelerdeki seslere

dikkat etmişlerdir. Akıcı ünsüzlerle birlikte yumuşak ünsüzleri tercih etmelerinin sebebi budur. Ritm ve ahenk unsurlarına önem vermişlerdir. Ritmi oluşturan vezin ve kafiye unsurları üzerindeki aşırı seçicilikleri bu yüzdendir. Fikret'in ahengi sağlayacağına inandığı "r,s,ş,n" ünsüzlerini mısra ve kelimenin akışı içerisinde arka arkaya kullanmasının sebebi de bu yüzdendir. Buna bir örnek olarak Fikret'in Perî-i Şi'rime şiirini verebiliriz.

**Ba'zan sesinde öyle derin bir inilti var,
Bir hadşe var ki ruhumu karşında titretir;
Hind'in zehirli goncelerinden nümûnedir
Ba'zan yanaklarındaki muhrık parıltılar.**

(Fikret 2012: 161)

Şiir boyunca yinelenen sesler aracılığıyla yatay ve dikey boyutta devam eden bir ses akışı görülmektedir. Bu akış, deruni âhengi ve ritmik hareketlenmeyi sağlamaktadır. Cenab'ın şiirlerinde ritme ve âhenge ait bu tür yinelemeler bir hayli fazladır. Şiir, bu özelliğiyle bir armonika görevi yapmaktadır.

Sanat eseri, estetik bir form içerisinde şekillenir. Doğal formlar verili formlarken estetik formlar, yapay formlardır. Sanat eseri, varoluşunu form şeklinde ortaya koyar ve her sanat eseri, bir var oluş biçimidir. Ancak zamanla formlar da yorgun düşerler ve güçlü sanatkarlar, yeni formlarla edebiyatın eskiyen yüzünü yenilerler. Servet-i Fünun sanatkarları, sanat sorunları üzerine düşünürken form sorununa da dikkat çekmişlerdir. Dil ve üslûp, kafiye ve redif, hece ve aruz vezni, edebi sanatlar, âhenk ve ritm üzerine yapılan her tartışma, formu ilgilendirir ve formla ilişkilidir. Cenap'a göre formla ilgili sorunların özünü, "Eşyâ-yı hâriciyyeden aldığı teessür-i samîmiye göre hakikate bir şekil vermek, her hüsn-i tabiatten bir hüsn-i sanat çıkarmak" (Akay 1998: 188) oluşturmaldır. Cenab Şahabeddin'de forma ait bütün sorunlar, Hikmet-i Bedayi' başlığı altında çözümlenmeye çalışılmıştır. Kısacası; forma ait bütün yeniliklerin özünde, daha güzel bir şiir yazmak düşüncesi yatmaktadır. Bunun için Servet-i Fünuncular tarafından klasik formların dünyasına saldırılarak serbest müstezet, Sone ve Terza rima gibi yeni form deneyimlerine girilmiştir. Böylece eli kolu bağlı olan şair, daha rahat nefes almaya başlar. Fikret ve Cenap, serbest müstezet, Sone ve Terzarima şeklinde önemli şiirler yazmışlardır. Yine şiirin ses düzeninde egemen olan vezin ve kafiye hususunda önemli değişiklikler yaparak harici ve dahili (iç) mûsikî konusunda önemli yeniliklere imza atmışlardır. Veznin rûh hallerine uygunluğu konusunda o güne kadar yapılmamış deneyimlere girişirler. Aynı şiir içerisinde farklı vezinleri kullanarak eski şiirin statik yapısını dinamik ve çok sesli bir hale getirmeye çalışırlar. Armoni bakımından birbirine yakın sesler kullanılarak şiir ve saz arasında bağlantı kurulur. Bu tür çalışmalar, Türk şiiri için önemli yeniliklerdir. Servet-i Fünun'dan önceki dönemde Türk şairlerinin bu konularda deneyimleri yok denecek kadar azdır. Türk şiirinin iç ve dış meseleleri ilk kez bu dönemde masaya yatırılarak tartışma konusu haline getirilir. Türk şiiri, ses, şekil, dil ve üslûp bakımından daha estetik bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Türk şiiri, imge kültürü bakımından yenilenmiş ve sembol, şiir dilinde işlevsel bir konuma yükseltilmiştir. Sanatın imkânları kollanarak çok sesli bir şiir dili kurulmuştur. Şiirdeki bu köklü değişiklikler, şiire has özel bir kelime kadrosunun doğmasına vesile olmuştur.

Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin'in dışında bu şiir hareketi içerisinde yer alan İsmail Safa, Süleyman Nazif, Hüseyin Siret Özsever, Ali Ekrem Bolayır, Faik Ali Ozansoy, Celal Sahir Erozan, Hüseyin Nâzım (Ahmet Reşit Rey) ve Süleyman Nesib gibi şairler, Servet-i Fünun şiiri üzerinde etkileyici bir rol oynamamışlardır. "Bu şairleri birleştiren ve şiirlerine yön veren asıl güç, devrin hastalıklı ruhunun derin yankılar uyandırdığı kırılğan nitelikli ortak mizaçlarıdır" (Korkmaz 2004: 126).

Birkaç söz, birkaç tespit

Dillerinin anlaşılabilirliği konusundaki bütün eleştirilere rağmen Servet-i Fünun şiir dili çok sesli, ahenkli ve ritmin önemsendiği modern bir şiir dilidir. Yazılanlardan hareketle Servet-i Fünun şiirinin genel özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

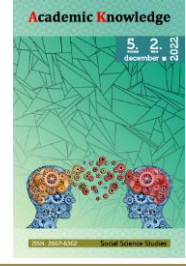
1. Servet-i Fünun şairleri, başlangıç itibariyle kendilerinden önceki Muallim Feyzî, Muallim Nâci, Recaîzâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hâmit Tarhan gibi Türk şairlerinden bir hayli etkilenmişlerdir. Ancak asıl vurucu hamlelerini XIX. Yüzyıl Fransız şairleriyle tanıştıktan sonra yapmışlardır. Bu anlamda daha çok Parnasyen, az da olsa Sembolist ve Romantik şairlerin sanat anlayışlarını benimsemişlerdir.
2. Asıl önemli yeniliklerini şiirin dil ve biçimle ilgili yapısal unsurlarında yapmışlardır.
3. Fikri planda dönemlerini aşacak yeni bir düşünceleri yoktur. Bu nedenle onlar da kendilerinden önceki Tanzimatçılar gibi Garpcılık düşüncesine bağlıdır.
4. Fikri anlamda olmasa da şiir kültürü ve dil anlayışları bakımından kendilerinden önceki dönemden daha estettirler.
5. Kendilerine özgü yeni bir şiir dili peşinde koştular. Eski şiirin monoton ses düzenini yıkararak çok sesli bir şiir dili kurmaya çalıştılar.
6. Her şeyden önce şiirde kompozisyon düşüncesini ön plana çıkararak eski zihniyetin ilham anlayışının önünü kestiler. Şiirin bir emek ve işçilik işi olduğunu gösterdiler. Şairin yüzünü yaşanan dünyaya dönmesini sağladılar.
7. Şiir dilinde yeni ses ve yeni görüntüyü sağlamak amacıyla yeni bir lügat oluşturdular. O güne kadar şiirin cümle kapısından içeriye girememiş kelimeleri bularak şiir diline soktular.
8. Özgün bir imge düzeni kurarak Türk şiirini görüntü itibariyle yenilediler. Mazmunun yerine sembolü daha işlevsel hale getirdiler. Bir figürden ve mazmundan hareketle sembol düşüncesine ulaştılar.
9. Geleneksel şiir cümlesinin yerine beyitle ilişkisi olmayan ve ona kul olmaktan kurtulmuş modern şiir cümlesini kurdular. Anjambament düşüncesinden hareketle şairin elini kolunu bağlayan şiir cümlesine gerçek hürriyetini iade ettiler. Böylece serbest şiirin yolunu açtılar.
10. Asonansız oluşturacak iç sesleri kullanarak şiirde ahengi; kafiye ve redifteki uygulamalarıyla da ritmi ön plana çıkardılar.
11. Türk şiirinde o güne kadar var olan 'kafiye, göz içindir' anlayışının yerine; 'kafiye, kulak içindir' anlayışını getirdiler.
12. Şiirlerinde farklı rûh hallerini farklı vezinlerle ifade etmenin yanı sıra; şiirin temasındaki değişimi göz önünde bulundurarak vezin değişikliğine gittiler. Böylece çok sesli ve dinamik bir şiir dili kurmanın yollarını aradılar. Serbest müstезat denemelerine giriştiler.
13. Türk şiirine sone, terzarima, mensur şiir, manzum hikâye gibi yeni nazım şekillerini soktular.
14. Yüzyıllarca güzelin ve soyut düşüncelerin arkası sıra koşan Türk şiirinin merkezine insanı ve onun yeryüzündeki hayatını alarak hayatın iyi olduğu kadar çirkin taraflarını da göstermeye çalıştılar. Türk şiirine yoksullara acıma, iç sıkıntısı, kaçış gibi ferdi temaların yanı sıra; düş gerçek çatışması, inanmak ve inanmamak, imkân imkânsızlık, akılcılık nakilcilik vb. gibi ferdi ve sosyal çatışma üzerine kurulu temaları soktular.
15. Tefvik Fikret ile toplumsal eleştiriyi ön plana çıkararak önemli şiirlere imza atarak sosyal realizmin öncülüğünü yaptılar.

16. Servet-i Fünun hareketinin en büyük problemi, yapmak istediklerini kendilerine kadar işlenmiş bir dil olan Osmanlı Türkçesi içerisinde yapmaya kalkışmalarıdır. Kısacası Türkçeye inanmamalarıdır. Bu nedenle Farsça'yı daha çok kullanmaları, şiirlerini sıradan okuyucu nezdinde anlaşılabilir kılmıştır.
17. Bu şiir hareketi, Modern Türk şiirinin iki büyük kurucusu Ahmet Haşim ve Yahya Kemal Beyatlı'nın yolunu açmak adına önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

- Akay, Hasan. *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Akay, Hasan. *Yeni Türk Şiirinin Kurucularından Cenab Şahabeddin*, 3 F Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Akay, Hasan. *Tevfik Fikret*, Şule Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bilgegil, Kaya M. *Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970.
- Ekrem, Rezaîzade Mahmut. *Takdîr-i Elhân*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1301.
- Fikret, Tevfik. *Dil ve Edebiyat Yazıları*, Haz.: İsmail Parlatır, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Fikret, Tevfik. *Rübâb-ı Şikeste*, Haz.: Abdullah Uçman, Hasan Akay, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kaplan, Mehmet. *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1993.
- Korkmaz, Ramazan. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004.
- Şahabeddin, Cenab. *Bütün Şiirleri*, Haz.: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyeti, Şiir ve Eserlerinden Parçalar*, Semih Lûtfi Kitabevi, 1944.
- Yuva, Gül Mete. *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Makalenin Türü/ Article Type : Kitap İncelemesi / Book Review
Geliş Tarihi/ Date Received : 18.10.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 06.11.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pup Date Season : Güz/ Autumn

Algı Yönetimi ve Manipülasyon: Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi (Mücahit Gültekin, İstanbul, Pınar Yayınları)

Mevlüt ALTINTOP* , & Gökhan BAK**

Mücahit Gültekin'in "Algı Yönetimi ve Manipülasyon: Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi" adlı kitabı birçok araştırmaya konu olmuştur. Yapılan literatür çalışmasında, Gültekin'in bu kitabının incelendiği bir araştırmanın olduğu, söz konusu kitabın, iletişim, psikoloji ve siyaset bilimi gibi birçok alana katkıda bulunacağı, manipülasyon ve algı yönetimi konularında çalışanlara da bir zemin oluşturacağı vurgulanmıştır (Al, 2017:212). Gültekin'in (2016) kitabını inceleyen çalışma olsa da literatüre zenginlik katacağı düşüncesiyle bir kez daha gözden geçirilmek istenmiştir. Al (2017) tarafından yapılan çalışmaya bakıldığında daha kapsamlı bir değerlendirme yapıldığı, kitabı olumlu bir çaba olarak nitelendirdiği dikkati çekerken, bizim yaptığımız çalışmanın daha da özet nitelikte olduğu, kitabın devamının gelmesi gereken bir çalışma olarak ele aldığımız görülmektedir. Bunun yanı sıra yapılan başka çalışmalarda da algı yönetimine dair farklı örneklerle kandırmanın algı yönetimindeki yeri vurgulanmıştır. Gültekin (2016) yazdığı kitabında; algı yönetimiyle birlikte kurulan tuzakları, kandırmanın kuralları adı altında 12 başlık altında teker teker ele alıp örneklerle açıklarken, Tufan (2022) da yaptığı çalışmasında bu tuzakları Kur'an'da yer alan örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Manipülasyon kavramına bakıldığında, kasıtlı bir kandırma yöntemi ya da aldatma girişiminde bulunma ön plandadır. Bunun için de gerçekleri gizlemek, zihni bulandırmak adına yanlış yönlendirmeler ve yanlış bilgilendirmelere başvurulmaktadır (Kiraz, 2020:10). Aktan (2022) yaptığı çalışmada, politik manipülasyonların içerisinde yalan-kandırma ile aşırı vaatle bulunma örneklerinin sıkça kullanıldığını belirtmiştir. Devlet yanlısı sivil toplum kuruluşlarının veya devlet kurumlarının istatistikleri, resmi verileri manipüle ettiklerini, taraflı, eksik, yanlış ya da aşırı enformasyon sunduklarını, politikacıların oy kazanmak adına aşırı vaatle bulunma, yalan ve kandırma gibi yöntemlere başvurduklarını dile getirmiştir (Aktan, 2022:132).

Sun-Tzu tarafından yazılan Harp Sanatı adlı eserde düşmana karşı psikolojik üstünlüğün kazanılmasına dair ipuçları, savaş stratejileri ve askeri taktikler yer almaktadır. Algı yönetimine ilişkin bilgilerin ilk defa kullanıldığı bu eserin günümüzde de algı yöneticileri tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Özarslan, 2014:32).

Modernite sonrası iktidar biçimi öncekinden farklı olarak toplumu daha çok dikkate alan bir anlayışla yeniden şekillenmiştir. O dönemden günümüze gelinceye kadar geçen süreçte bu değişimin

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, mevlutaltintop@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1731-9064

** Doktora Öğrencisi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İngilizce İşletme Bölümü, gokhanbak2010@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4520-0930

önemini ve etkisini giderek arttırdığını söyleyebiliriz. Bu zaman diliminde iktidarı elinde bulunduran siyasi ve ekonomik güç blokları toplumu denetlemek, kontrol altında tutmak, yönlendirmek ve yönetmek amacıyla zaten var olan askeri, dini, hukuki kurumların yanında yeni organizasyonlar ihdas etmiştir. Bilim ve teknolojiyle desteklenen basın ve sonradan medyaya evrilen yapı bunların en önemlilerindedir. Medyanın bugünün dünyasında ilk kurumsallaşmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıldaki hâliinden çok daha etkili bir konumda olduğu tartışmaya kapalıdır. Son derece zorlu geçen bu sürecin belirli aşamaları olmuştur ama konumuz açısından en önemli değişim modernitenin iktidar bağlamında güç vehmederek öne çıkardığı kamusal alan ve sivil toplum kavramlarıyla yeni bir evren anlayışı ve yaşam biçimini üretmesidir. Zira bu yeni evren anlayışı ve yaşam biçimi içerisinde medyaya önemli bir rol verilmiştir. Biçilen role göre medya her şeyden önce kamu adına iktidarı denetleyerek demokratik yapı ve hukuki sistemin işleyişine katkı sunacak bir konumdadır. Bunun yanında toplumu bilgilendirme, eğitime, eğlendirme gibi sivil toplum merkezli ve sosyal sorumluluk içeren görevleri de vardır. İlk bakışta medyanın rolünün son derece idealist bir işleyişe sahip olduğu görülür fakat mesele biraz irdelendiğinde buradaki teorik anlatının pratikteki uygulamalarla örtüşmediği gün yüzüne çıkmaktadır. Sonuç itibarıyla medya siyasi ve ekonomik güç blokları tarafından araçsallaştırılarak toplumu yanıltma ve yönlendirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Medya bu işleyişte politik ve ekonomik güç bloklarının ürettiği sosyolojik projelerin kapsamı içinde özellikle bilim, sanat ve sporla işbirliği içerisinde faaliyet gösterir. Bu bütünleşik yapı modern anlayışın algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde kullandığı sistematik bir organizasyondur.

Mücahit Gültekin'in kaleme aldığı Algı Yönetimi ve Manipülasyon adlı kitap yukarıda değinilen konuyu farklı bağlamlarıyla ele alıyor. Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi alt başlığını taşıyan kitapta verilen örnekler toplumun nasıl yanıltılarak yönlendirildiğini ve bu süreçte kullanılan yöntemlerine neler olduğunu açıklamaya çalışıyor. Akademik bir dil içeren metinde kullanılan terimlerin alt metni ile örnek ve araştırmaların Batı literatürüne ait olması üzerinde durulması gereken bir detay. Bununla birlikte metindeki değerlendirmelerin bizim gibi yönü Batı'ya dönük/Batılılaşma eğilimli toplumları anlamak adına önemli bir yol haritası çizdiğini de söylemek gerekiyor.

Giriş haricinde altı bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde izlenen başlıca yöntemler başlıklar hâlinde birer kural olarak somutlaştırılmış. Amacın gizlenmesi, yalan ile gerçeğin bir arada kullanılması, bir fetişizm hâline getirilen uzmanlık statüsü, güvenilir kişilerden faydalanma, sosyo-kültürel açıdan etkili kanal, bilgiyi atomize ederek yeniden işlemeye olanak sağlama ve bu bağlamda tekrar, iletide vurgu ve gizleme yapma, akıl yerine duygulara hitap etme başlıkları başarılı algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde yer verilen kuralların en önemlileridir. İkinci bölümde algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde özgürlük kavramı ve rıza üretimine, üçüncü bölümde ise özellikle ABD'de yapılan bilimsel çalışma ve deneylerin algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde etkin şekilde kullanılmasına değinilmiş. Yazar dördüncü bölümde konuyla ilgili alışılmış literatürün dışına çıkarak İslam tarihinin ilk dönemlerinde yaşanan bazı olayları algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetleri bağlamında değerlendirmiş. Bu bölümün ayrıca İslam dininin meseleye bakışına yönelik genel bir çerçeve sunduğunu da söyleyebiliriz. Psikoloji biliminin öne çıkarıldığı beşinci bölümde insan fitratının ve ruhsal durumunun kandırılmaya yatkınlığı dini anlatı ve tarihsel perspektifle ele alınarak insanın unutkanlık, duygusallık ve tekrar karşısındaki çaresizliğinin etkileri üzerinde durulmuş. Çalışmanın sonuç kısmı olarak da değerlendirebileceğimiz altıncı bölümde algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerine karşı direnme yolları tartışılmış. Çözüm önerileri şeklinde de değerlendirilebilecek bu bölümde, dikkatle tasarlanmış bir eğitim yöntemiyle/müfredatıyla nefis, ahlak ve kanaat açısından farkındalığı artırılmış bireylerden oluşan bir toplumsal yapı oluşturularak bu mücadelenin yapılabileceği savunulmuş.

Günümüzün sosyal ve siyasi açıdan en önemli meselelerinden biri olan algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerini kapsamlı şekilde ele alan çalışma somut örneklerle yer verilerek desteklenmiş. Verilen örnekler arasında az da olsa Türkiye'deki olay ve faaliyetler bulunuyor fakat özellikle saha çalışmaları ve deneyleri kapsayan uygulamaların ABD merkezli olduğu görülüyor. ABD'nin dünyayı domine ettiği kültürel-küresel hegemonyası açısından düşünüldüğünde bu durum önemli detay olarak değerlendirilebilir. Zira benzer uygulamaların aynıyla ve/veya çok küçük uyarlamalarla dünyanın genelinde uygulandığını gözlemleyebiliyoruz.

Metnin detaylarında algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinin siyaset, ekonomi, eğitim, bilim ve medya gibi kurumsal yapılar üzerinden nasıl uygulandığı haritalandırılıyor. Dolayısıyla konu sosyolojik açıdan etkileşimli birçok alanla birlikte ele alınıyor. Tam burada söylemek gerekir ki, metnin geneli söz konusu olduğunda yazarın formasyonu gereği iletişim/medya bağlamının biraz zayıf kaldığını söylemek mümkün. Bize göre algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinde medyayı öne çıkararak onu başlı başına bir fenomen hâline getiren bazı unsurlar bulunuyor. Medyanın buradaki etki boyutunu gündelik yaşam pratikleriyle iç içe geçen yapısal durumuyla/konumuyla açıklayabiliriz. Konvansiyonel ya da yeni medyanın salt ileten bir araç olmanın ötesinde toplumun her kesiminin kolaylıkla erişim sağladığı bir temsil aracı olması söz konusu faaliyetlerdeki etki ve rolünü arttırmaktadır. Buradaki etki boyutu gün aşırı gelişen internet ve bilişim teknolojileri sayesinde her an büyümeye devam etmektedir.

Yazar algı yönetimi ve manipülasyon meselesine hem kronolojik hem de problematik açıdan yaklaşarak konunun tarihsel süreç içerisinde insanlık için sorun olmaktan çıkarıldığı söylemiyle nasıl sorunsallaştırıldığını ortaya koymaya çalışıyor. Verilen örnek olaylar ve çalışmalar Batı'daki uygulamaların belirli bir plan dâhilinde gerçekleştirildiğinin kanıtı niteliğinde değerlendirilebilir. Tüm detaylarıyla sistematik bir faaliyetin söz konusu olduğu net olarak görülüyor.

Çalışmaya eleştirel yaklaşıldığında, özellikle eşcinsellik konusunun asıl konunun önünü perdeleyecek kadar yoğun kullanıldığı söylenebilir. Yazar, yirmini yüzyıl ortalarına kadar sadece toplumsal ve siyasi açıdan değil bilimsel açıdan da herhangi bir toleransı bulunmayan eşcinselliğin yüzyılın ikinci yarısında nasıl normalize edildiğini tarihsel süreciyle birlikte ele alıyor. Önce bir sağlık problemi olmaktan çıkarılan eşcinselliğin bilim ve medya aracılığıyla doğal bir görünüm kazandırılarak yaygınlaştırılmasının kapsamlı olarak anlatıldığı metindeki eşcinsellik konusunun muhteviyatı müstakil bir kitap olacak boyutta diyebiliriz. Buradan mülhem, kitap konuyu bu bağlamda ele alan bir isimlendirilebilirdi. Diğer bir eleştiri olarak, algı yönetimi ve manipülasyon faaliyetlerinin psikoloji, dil, iletişim ve medya bağlamı daha kapsamlı ele alınarak anlam derinleştirilebilirdi. Mevcut hâliyle, bir ön çalışma olarak değerlendirilerek konuya genel bir çerçeveye çizilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Kitaptaki en önemli vurguyu algı yönetimi ve manipülasyon konusuna İslami bir perspektiften bakılmaya ve yorumlanmaya çalışılması şeklinde özetleyebiliriz. Yapılan eleştirilerin ve sunulan çözüm önerilerinin de İslam'ı referans aldığını söylemek gerekiyor. Bugünün dünyasında hayatı olabildiğince zorlaştıran sistemsel sorunlar ve bu bağlamda dillendirilen şikâyetler göz önüne alındığında yazarın çabasının üzerinde durulması hem bilimsel hem de vicdani bir gerekliliktir. Bu bağlamda devamının gelmesi gereken bir ön çalışma olduğu kabul edilmelidir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2022). Makyavelizm, Herestetik ve Politik Manipülasyon Sanatı: Kamu Tercih Perspektifinden “İyiliksever Despot” ve İktidar Hırsı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14 (2), 122-145.
- Al, E. (2017). Mücahit Gültekin, Algı Yönetimi ve Manipülasyon: Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, 320 s. . *İnsan ve Toplum* , 7 (2) , 206-215.
- Gültekin, M. (2016). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon: Kanmanın ve Kandırmanın Psikolojisi*, İstanbul: Pınar Yayıncılık.
- Kiraz, E. (2020). Sosyal Medyada Sahte Haberin Yayılmasında Kullanıcı Faktörü, *İNİF E- Dergi*, 5 (1), 9-24.
- Özarslan, M. Z. (2014). Kitleleri Harekete Geçirme Amacı Olarak Sosyal Algı Yönetimi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Tufan, R. B. (2022). Olumsuz Algı Yönetimi Biçimi Olarak İnkarcıların Kur’an’da Tuzak Kurma Eylemleri. *Journal of Analytic Divinity*,